

A képzelt vidék – a lehetséges, megteremtett és megélt vidékiség

The Rural Imaginary: Possible, Socially Constructed and Experienced Rurality

Tomay Kyra¹ – Lajos Veronika²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.1>

Beérkezés: 2021. 12. 27.

Elfogadás: 2022. 01. 14.

„Megunod a városi életünk tarka-cifra hiábavalóságait, meg az alakoskodás, mesterkélttség ezerféle nemeit, s elvágódol oda, ahol a szív egyszerű, de annál természetesebb érzelmeivel fogadnak – falura, ez idylli magányra, hogy elkábult lelked visszanyerje természetes frissességét, rugékonyságát, hogy megerősödjék emberek felőli hited, reményed.”
(Hunfy 1873)

Elég a bukolikus költészetre gondolnunk, hogy lássuk, már az ókori görögöknél is megjelent város és vidék szembeállítás, a városból az idealizált vidékre (Bell 2006) való elvágódás; és időről időre azóta is felerősödik a jellemzően nagyvárosi embereknek az aktuális társadalmi struktúrából való kivonulási hulláma (Szijártó 2002). A kilépési gyakorlatoknak köszönhetően kialakuló ellenvilágok idővel a fősodorba kerülnek, és helyüket újabb alternatív világképek veszik át.

A vidék, a vidék iránti nosztalgia forrása egyrészt a turizmus, különösen a falusi, vidéki turizmus, amikor a nagyvárosi „mókuskerékből”, az ott végzett munkából kiszakadva (és abból finanszírozva) a vidék a szabadság, a pihenés, a harmónia terepévé válik, ekként a vidékre költözés vagy a tartósabb vidéki lét a feltöltődés, pihenés, szabadság, lazaság metaforájaként vonzza a nagyvárosi embereket. Másfelől a vidék esztétizálásának, a vidéki életmód vágyának terepe a (hamis) történelmi nosztalgia is, legyen szó akár a paraszti világ mint az „igazi” közösség, egyszerű, természetközeli

1 PTE BTK Szociológia Tanszék, email: tomay.kyra@pte.hu

2 ME Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, email: lajos.veronika@uni-miskolc.hu

életképéről, akár a földesúri, kismemesi világ iránti nosztalgiairól és vágyról. A lakberendezésben hódít a rusztikus, a country,³ a provenç-i stílus, a népszerű turisztikai célpontok között Toszkána és Provence, a vendéglátásban a helyi termék, a slow food és a „házas, vidéki ízek”.

Szakirodalmi felvezető

Jelen tematikus lapszámban ezt az elképzelt vidéki térbe történő elvagyódást, annak diszkurzív és mindennapi gyakorlatait vizsgáljuk a szociológia és a kulturális antropológia szemszögéből. Elképzelt és konstruált, amennyiben a vidékről, a vidéki életéről szóló, döntően városi középosztálybeli, globális gondolkodás, vidékkép indítja el a mobilitást, ami ugyanakkor a vidéki élet megvalósításának mikéntjére is erős hatással van.

A vidék és város egyik első megkülönböztetése visszavezethető az empirikus valóság megismerésére és leírására használt két klasszikus ideáltípushoz, a közösség (*Gemeinschaft*) és a társadalom (*Gesellschaft*) fogalmához (Tönnies 2004: 9). Ebben az evolucionista és esszencialista keretben a vidék (a közösség) a várossal (a társadalommal) szemben helyezkedik el, a közösséget a régi és a hagyományos, a társadalmat pedig az új és a modern jelző írja le. Ehhez a szembeállításához igen gyakran társul a falu-város kontinuum képzete, miszerint a kettő viszonya hierarchikus és egy fejlődési láncon ábrázolható (például Redfield 1947: 293–294). A közösség és társadalom fenti megkülönböztetése, „bár rendre érik kritikák, máig az egyik kiindulópontja maradt a kutatásoknak” (Kovács 2012: 7). A vidék és a város összetartozását hangsúlyozó elképzelés az 1980-as évek végétől vált bevetté a vidékszociológiában (Megyesi 2007: 28), köszönhetően a vidék konstruktivista megközelítésének és a kulturális fordulatnak (Cloke 1997, Csire 1999: 153, Csurgó 2013: 23).

A konstruktivista megközelítésmód alaptézise szerint e két kategória jelentése nem ragadható meg külön-külön, hanem a vidék a városhoz való viszonyában értelmezhető. Hasonlóan a kultúra deterritorializációjához, vagyis földrajzi kötöttségének megszűnéséhez, a „vidék” fizikai térhez rögzítettségének megkérdőjeleződése láthatóvá teszi, ahogyan a különféle eredetű, ideológiákat és gyakorlatokat magában foglaló társadalmi és kulturális színterek átfedik az egyes földrajzi tereket (Csurgó 2013: 28). A belga szociológus, Marc Mormont (1987) klasszikus írásában a „rurális tér” fogalmát – a városi kapcsolatokkal, elképzelésekkel rendelkező társadalmi csoportok tevékenységének köszönhetően – nem konkrét terminusként, sokkal inkább egy absztrakt kategóriaként használja. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a két hely azonos attribútumokkal bír, vagy a vidéken és városban élő emberek életmódja, felfogása, attitűdje ne térne el egymástól. A két kategória inkább kölcsönösen összetartozó egészként képzelhető el (*interconnected*), s csak egymás figyelembevételével

3 „Elvagyódás, harmóniakeresés, menekülés a zajos nagyvárosi életből – nagyjából ezek azok az érzések, amelyeket egy country, azaz vidéki stílusban berendezett otthon áraszt magából. Az utóbbi években különösen nagy népszerűségnek örvend ez az irányzat, ha te is egy »vidéki kúriát« szeretnél varázsolni otthonodból, kövesd tippjeinket!” (Life.hu, 2015. szeptember 30.) <https://www.life.hu/eletem/20150928-a-country-videki-lakberendezesi-stilus-jellemzoje.html>

lével értelmezhető (DuPuis 2006, Cloke 1997). A vidék így nem a várostól függetlenül, tőle elkülönülten létező univerzum, nem egy különálló társadalmi világ, hanem a társadalmi kapcsolatok egy sajátosan szerveződő módja, amely leginkább a rurális térhez kapcsolódó gyakorlatok, illetőleg az erről a térről alkotott elképzelések közötti különbségek mentén ragadható meg (Mormont 1987: 17).

E megközelítésmódból következik az a felismerés, hogy a vidék nem értelmezhető étikus kategóriaként, a külső szemlélő pozíciójából nem ragadható meg a vidék és a vidékiség, mint ahogyan nincs sok értelme a „mi a vidék?” jellegű, esszencialista kérdésfelvetéseknek. Ehelyett az ezredforduló környékétől a kutatások egyre inkább arra keresik a választ, hogy a „különböző szereplők hogyan értelmezik és érzékelik a vidéket, és ez mit mond el a társadalom szerkezetéről és hatalmi viszonyairól” (Csurgó 2013: 23) – vagyis az egyes társadalmi aktorok milyen émikus kategóriák mentén írják le hétköznapi tapasztalataikat. A tematikus lapszámban közölt tanulmányok mind a konstruktivista vidékkutatás talaján állnak, és azt vizsgálják, hogyan érzékelik és értelmezik a vidéki tereket a különböző aktorok, milyen – eltérő, esetenként konfliktusos – értelmezési keretek léteznek egymás mellett.

A vidék-város földrajzi elkülönülésnek tetsző másság nem más, mint egy időbeli és az egyéni, illetve közösségi értékekben és önértékelésben, a kapcsolathálózatokban mutakozó különbség, ami elsősorban az emberek gondolkodásmódjában létezik, a vidékről és a városról alkotott jelentésekben és a reprezentációs gyakorlatokban. A lapszámunkban megjelenő tanulmányok egyrészt nem vitatják azt, hogy a vidékről alkotott elképzelések, a vidék megragadására használt tudományos vagy a közbeszédben bevett kifejezések bizonyos mértékben alkalmasak lehetnek a vidéki szociokulturális életvilág leírására, vagyis a vidéknek megragadhatják egy-egy aspektusát. Másrészt amellet érvelnek, hogy a vidék és város között a diszkurzivitás szintjén megjelenő különbségtételt (akár étikus, akár émikus perspektívában) a társadalmi gyakorlat egyértelműen megkérdőjelezi, tulajdonképpen felülírja. Avagy azt állítjuk, hogy a 21. század elején a helyi társadalmak esetében a vidék és a város percepcióját befolyásolja a társadalomtudományokban és közgondolkodásban uralkodó vidék-város dichotómia, vagyis a diskurzusoknak van társadalmi és kulturális hatása (Foucault 1991: 868–889). Ám a helyiek mindennapi gyakorlatában vidék és város egymástól elválaszthatatlan, természetes módon összetartozó, egymást kiegészítő komplex struktúráként működik.

A modern társadalomtudományokban a kultúra, az emberek és a tér egybeolvása, vagyis a „kulturális különbségek territorizált felfogása” (Niedermüller 2006) értelemszerűen az ezeket a különbségeket hordozó embereket is a térhez kötötte, közösségként vagy társadalomként a térben megnyilvánuló társadalmi szerveződésnek tekintette. Ahogyan a kultúra deterritorializációja megfosztotta a kultúrát földrajzi helyhez kötöttségétől, a vidék fizikai térhez kötöttségének megkérdőjelezése is rávilágított arra, hogy a sokrétű társadalmi terek átfedik a különböző földrajzi tereket, és

a 21. század elején már nem lehet egymástól földrajzi és szociokulturális értelemben elkülönülő vidékről és városról beszélni (Csurgó 2013: 28).

Az emberi tapasztalatok helyhez kötöttsége állandó, ám annak értelmezési keretét kortárs társadalmunkban egyre kevésbé határozza meg önmagában a földrajzi hely és az adott helyszínen érvényesített szemszög. Ennek következtében „egy időben nő a globális iránti fogékonyságunk és a lokálishoz fűződő viszonyunkban rejlő tudatos-ság” (Szécsi 2010: 333), vagyis az emberek viszonya jóval tudatosabb és reflektáltabb saját élethelyzetükhöz és azokhoz a földrajzi és társadalmi keretekhez, amelyeket nap mint nap szemtől szembeni helyzetekben megtapasztalnak. Így alakulhat ki a helyzet, hogy „lelkileg kívül állhatunk azon, amit fizikailag belülről élünk meg” (Meyrowitz 2005: 29), hiszen a médiatér, különösen az újmédia terei lehetőséget biztosítanak arra, hogy az emberek a legkülönbébb külső perspektíva segítségével értelmezzék az adott helyszínen (vagy a virtuális térben) szerzett tapasztalataikat.

Arjun Appadurai (2001) nyomán napjainkban a *lokalitások* (mint a társadalmi élet sajátossága) kapcsolatokat, valamint kontextusokat, és nem társadalmi fokozatokat vagy térbeliséget jelentenek. A lokalitás olyan összetett fenomenológiai minőség, „melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiai és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoz létre” (Appadurai 2001: 3). A szomszédságok mint konkrét, létező társadalmi formák „olyan megragadható közösségek, amelyeket realitásuk – legyen az térbeli vagy virtuális – és a társadalmi reprodukcióra való képességük jellemez” (Appadurai 2001: 4). A különváló – és gyakran egymást keresztező – kortárs globális kulturális folyamatok között Appadurai öt dimenziót különít el: 1. az etnotájak, 2. a médiatájak, 3. a technotájak, 4. a pénzügyi tájak és 5. az ideotájak. Az etnotáj „a mai változó világot alkotó emberekből kirajzolódó táj [...]: a turisták, a bevándorlók, a menekültek, a száműzöttek, a vendégmunkások és a más mozgásban lévő egyének és csoportok [...]” (Appadurai 2008: 245). A globális kulturális áramlások (*flows*) modelljében a különböző dimenziók, tájképek (*scape*) közötti különválások és elkülönbözödések képezik a központi gondolatot, mivel manapság rendkívüli mértékben megnőtt a különbség abban, hogy milyen utakat és miként (sebesség, arány, volumen) követnek az emberek, a képzetek, a gépek, a pénz és az ideák (Appadurai 2008: 249).⁴

Fogalmi keretek a városból vidékre történő mobilitás értelmezésére

A városból vidékre történő (akár időszakos, akár állandó) vándorlás leírására és értelmezésére számos elméleti-fogalmi keret áll rendelkezésre. Az alábbiakban az ellenurbanizáció és vidéki dzsentrifikáció elméleti kereteit vetjük össze a vonatkozó szak-

4 Jelen esetben nem célunk a közösség fogalomtörténetének és a közösségtanulmányoknak a tárgyalása, de ezekhez a teljesség igénye nélkül lásd például Kotics 2007: 23–42, Kovács 2007: 7–21, Tóth G. 2002: 7–31, Sárkány 2000: 57–71, Szécsi 2010: 333–340.

irodalom segítségével, de röviden kitérünk a szuburbanizációs és dezurbanizációs koncepciókra is.

Az ellenurbanizáció kifejezés megalkotója, Bryan Berry (1976) alapvetően demográfiai szempontból, a népességszám-változás és vándorlási arányok szempontjából tekintett a városból vidékre történő migrációs folyamatra. Definíciója szerint „az ellenurbanizáció egy népesség-dekoncentrációs folyamat, egy elmozdulás a nagyobb mértékű koncentrációtól a kisebb mértékű koncentráció felé” (Berry 1976: 17). Ugyanakkor az idők folyamán a fogalom jelentése gazdagodott a mobilitás motivációjára, a költözők jellegzetes társadalmi helyzetére vonatkozó elemekkel is. Az ellenurbanizáció az urbanizáció negatív következményeire (a városmag leértékelődése, növekvő ingatlanárak, zsúfoltság) adott reakció. Az elmélet alapvetően egyesült királyságbeli kutatásokon alapul, ahol a vidék pozitív képe által motivált középosztály kolonizálásával hozták összefüggésbe (Woods 2006). Mindazonáltal az ellenurbanizáció kutatását alapvetően egy kvantitatív szemlélet jellemzi, egy absztrakt hely- és emberképpel.

A dzsentrifikáció fogalmát a városszociológiai szakirodalomban elsőként Ruth Glass (1964) használta az 1960-es évek elején a londoni East Enden tapasztalt jelenségek leírására. Maga a fogalom az angol *gentry* szóból képződött, melyet eredetileg a Jane Austen-regények világából ismert (Redfern 2003), nem arisztokrata származású vidéki földtulajdonos rétegre használtak, utalva annak feltörekvő középosztályi jellegére. A magyar szóhasználatban azonban továbbra is szerencsétlen konnotációkat kelt a dzsentri kifejezés: a „hétszilvafás nemességre”, azaz a 19. századi lecsúszó, elszegényedő, gyakran értelmiségi vagy hivatalnoki pályára kényszerült nemesi származású rétegekre utaló történelmi fogalom.

Egyes vidékkutatók szerint az ellenurbanizáció és a vidéki dzsentrifikáció nagyjából szinonimái egymásnak, Smith (2002) szerint a vidéki dzsentrifikáció egy a népességföldrajz által vizsgált migrációs folyamatok közül. Ezzel szemben Phillips (2009) és mások is (Newby 1978, Halfacree 2001) amellett teszik le voksukat, hogy a dzsentrifikációnak van egy osztályspecifikuma, ami megkülönbözteti az ellenurbanizációtól: nem minden vidékre költözést, csak a középosztály beáramlását vizsgálja. Ugyanakkor a dzsentrifikációs koncepciót is sokan kritizálják redukcionizmusáért (Abram 1999), amennyiben az osztályfogalommal operálva számos társadalmi dimenziót (például gender) figyelmen kívül hagy. A dzsentrifikációs koncepcióban az osztály a központi fogalom, és a társadalmi nem, kor, etnikum, háztartásszerkezet csak kiegészítői ennek, míg az ellenurbanizációban ezek egyforma súllyal esnek latba. Az ellenurbanizáció és a vidéki dzsentrifikáció koncepciója között Phillips (2009) azt az alapvető különbséget emeli ki, hogy a vidéki dzsentrifikációban van egy politikai/kritikai többlet, amely az ellenurbanizációs koncepcióból hiányzik, ezáltal több annál. Mivel pontosan ez a többlet teszi a közbeszéd és a politika számára kerülendő kifejezéssé, ezért is használják inkább a revitalizáció, regeneráció, reurbanizáció fogalmait. A jelen tematikus lapszám szerzői közül többen (lásd *Tomay Kyra és Völgyi Bence; Ne-*

mes Gusztáv, Orbán Éva és Tomay Kyra; Balogh Pál) ez utóbbi, a városból vidékre mozgó csoportok társadalmi hátterét hangsúlyozó, egyúttal kritikai álláspontot képviselik, szemben a demográfiai(bb), semlegesebb ellenurbanizációs megközelítéssel.

Az ellenurbanizáció fogalmához hasonlóan a szuburbanizáció és a dezurbanizáció is alapvetően a társadalomföldrajz inkább mennyiségi változásokra, mint minőségi jellemzőkre fókuszáló fogalmaiként születtek. A holland iskola (Berg 1982) alapján szuburbanizációról akkor beszélhetünk, ha a lakosság egyes csoportjai, majd később a munkahelyek is kiáramlanak a városmagból a város környékére. Ezt a változást egyfelől a gazdaság átstrukturálódása, másfelől a közlekedés fejlődése teszi lehetővé. Kutatások szerint a városból vidékre vándorlás célterülete kezdetben mindenhol a városkörnyéki vidék, és csak később terjed ki a távolabbi területekre (Gorton et al. 1998, idézi Kovács 2012). Az ellenurbanizáció és a szuburbanizáció közötti különbséget részben éppen a nagyvárostól való távolság jelenti: szuburbanizációnak a nagyvárosi ingázási vonzáskörzetbe történő, míg ellenurbanizációnak az ennél távolabbra történő költözést szokás tekinteni. A szuburbanizáció a társadalomföldrajzi értelmezés szerint a nagyváros decentralizációja, ezzel szemben az *ellenurbanizációs elmélet képviselői szerint* a nyugati társadalmakban a '70-es évektől felgyorsuló városi kirajzás minőségileg más, mint a városi terjeszkedés szuburbanizáció fogalmával leírható korábbi szakasza (Kovács 2012). A lapszám szerzői közül egyedül Vigvári András foglalkozik a városkörnyéki költözéssel, azonban az általa vizsgált zártkerti kiköltözés korántsem tekinthető a szuburbanizáció klasszikus – középosztályi – változatának, sokkal inkább sajátosan kelet-európai gyakorlatnak: a szegénységi szuburbanizáció (Csizmady et al. 2019, Dövényi–Kovács 1999) egy alete.

A lapszám cikkei

Jelen lapszám elkészítésének ötletét a MUT szervezésében 2020. november 18–19-én megrendezett XXVI. Országos Urbanisztikai Konferencia „Vidéki térségek szerepváltozásai” című szekciója (szekcióvezető Kőszeghy Lea) adta, a lapszámban olvasható cikkek egy része az ott elhangzott előadások írott, aktualizált változata. Másfelől jól jelzi a város és vidék egybeforrását, összetartozását is, hogy éppen egy urbanisztikai konferencián nyílt lehetőségünk a vidék aktuális folyamatairól, területfejlesztési kihívásairól beszélgetni. Azóta a téma aktualitása csak még inkább fokozódott, hiszen az „elvágyódás”, a vidék iránti vonzalom nem mindig spontán folyamatok fejleménye. Nagyon is sok múlik azon a tágabb társadalmi-gazdasági-politikai környezeten, amely akár globális szinten (mint a közelmúltbeli Covid19-járvány idején), akár nemzeti keretek között (a retorikaitól a különféle konkrét anyagi támogatásokig, például falusi CSOK stb.) a vidéknek „kedvez”,⁵ minek eredményeként várhatóan az elkövetkező években

⁵ „Egyre többen választják a vidéki életet, meglátják benne a boldogulás lehetőségét – mondta Nagy István agrárminiszter a Századvég Konjunktúrakutató Zrt. Vidék Konferencia 2021 rendezvényén csütörtökön Budapesten. Hozzátette: tavaly a fővárosból több mint 16 ezer, a többi városból 2600 ember költözött el, miközben a községekben élők száma 19 ezerrel nőtt. Ezek a számok is azt bizonyítják, hogy az emberek egyre jobban elvágyódnak a természetközelebbi életforma felé – mondta,

egyre többen választják majd hazánkban is ezt az életformát, akár kétlakiként, akár teljes mértékben vidékre költözve. Kutatásaink ezért itt közel sem érnek véget, szeretnénk a továbbiakban is megmutatni, mivel jár, milyen lehetőségeket és veszélyeket rejt egy-egy strukturális-politikai beavatkozás a vidék átalakulására nézve.

A jelen lapszám tanulmányai több különböző OTKA-kutatáshoz kapcsolódnak: a tanulmányok közül három a Lo-Káli, „Mítosz és realitás, helyi élelmiszerrendszer a »Magyar Provence«-ban – diskurzusok, termelők, vásárlók és társadalomgazdasági hatások” (K-129097) című kutatás eredményeinek felhasználásával, kettő „A vidéki dzsentrifikáció szerepe a településfejlesztésben” című (FK-138098) NKFIH által finanszírozott kutatáshoz kapcsolódóan, és egy az „Alkalmazkodóképesség és helyi identitás vidéken” (NKFI-1135676) című kutatás keretében jelenik meg.

Külön örömeinkre szolgál, hogy a lapszám szerzői között összesen öt doktorandusz szerepel: ketten tanulmányaik elején (az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” elnevezésű projekt támogatásával a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós társfinanszírozással), hárman a záráshoz közel vagy a diszsertáció leadásán éppen túl vettek részt a tanulmányok elkészítésében.

A lapszámban megjelenő cikkek különböző elméleti megközelítéssel és különböző technikákkal, de alapvetően mind kvalitatív (szociológiai és kulturális antropológiai) kutatómódszertannal végzett kutatásokon alapulnak. Közös bennük, hogy nagy hangsúlyt fektetnek azokra a kulturális áramlatokra, a társadalmi imagináriusra (Appadurai 1996, 2008), másfelől azon strukturális tényezőkre: vonzásokra és nyomásokra, melyek elképzelhetővé (lehetőséges világokká) és megvalósíthatóvá teszik a városi térből való kilépést és az elképzelt vidék, terek és közösségek megteremtését, legyen szó akár rövid távú kiszakadásról (a falusi turizmus felvirágzása esetén), akár teljes életmódváltásról (a vidéki dzsentrifikáció vagy a zártkerti szegénységi kiköltözés esetén). Az idealizált vidékképek, vidéknosztalgia (Csurgó 2007, 2014) mellett a tanulmányokban vizsgáljuk azt is, hogyan sikerül az „elképzelt vidéki élet” megvalósítása, milyen alkalmazkodási stratégiákat és megélhetési gyakorlatokat követnek a helyben élők és az újonnan érkezők (lásd Balogh Pál cikkét). A cikkek azt is elemzik, hogy létrejön-e a közösség érzése, és ha igen, miként, megtörténik-e a közösségiség megélése (Tomay-Völgyi), és az újonnan érkező szereplők miként vállalnak felelősséget a helyért (természeti és épített környezet) és a helyben élőkért (Lajos-Szijártó) ebben az új, kevert összetételű társadalmi közegben.

Csurgó Bernadett, Horzsa Gergely és Megyesi Boldizsár *A vidékimázs és helyi identitás kutatásának lehetőségei és módszerei* című cikkében egy szisztematikus szakirodalmi elemzés eredményeit tárja eléink a vidékimázs, vidékidill, vidékreprezentáció és vidékidentitás fogalmai mentén, valamint kitérnek arra is, milyen módszerekkel

kiemelve: a magyar vidék alkotja Magyarország gerincét [...] a magyar vidék vitathatatlanul feljövőben van. [...] Kiemelte, a kormány döntése szerint háromszor több forrás jut vidékfejlesztésre a következő időszakban.” (2021. november 4. kormány. hu, <https://kormany.hu/hirek/egyre-tobben-valasztjak-a-videki-eletet>)

kutatták a nemzetközi kutatók a tágon értelmezett vidékimázst és vidékidentitást az elmúlt húsz évben. Végül összevetik a különböző módszertani megközelítések lehetséges korlátait és előnyeit.

Lajos Veronika és Szijártó Zsolt *A Káli-medence alakváltozásai 2.0 – Régi és új elittek, vállalkozók, kulturális brókerek a rurális térben* című cikkében ugyancsak hosszabb időtávot befogva két, a Káli-medencében közel húsz év különbséggel végzett kutatás alapján arra a kérdésre keresi a választ, hogy a területre különböző időszakokban költöző társadalmi elittek mennyiben, milyen területeken és mivel járultak hozzá a lokális társadalomban és gazdaságban végbement változásokhoz. Továbbá ezek milyen összefüggésben vannak a felelősség kérdésével.

Tomay Kyra és Völgyi Bence *Közösség és dzsentrifikáció egy vidéki településen* című tanulmánya azt vizsgálja, hogy miként hat a vidéki dzsentrifikáció folyamata a helyi közösségre egy dél-dunántúli aprófalú esetben, hogy a dzsentrifikáció jellegzetes szakaszai során a településre érkező eltérő értékrendű és státuszú beköltözői hullámok miként módosítják a gazdasági együttműködéseket és társadalmi-hatalmi hierarchiákat, létrejönnek-e közös értékek és közös célok a település lakói, illetve azok részcsoportjai között.

Nemes Gusztáv, Orbán Éva és Tomay Kyra *Meghasadt valóságok – dilemmák a turizmus és a dzsentrifikáció szerepéről a vidék fejlődése kapcsán* című cikke a vidéki turizmus területi alapú fejlesztésben betöltött szerepét, az ezzel kapcsolatos sikereket és dilemmákat tárgyalja két divatos hazai desztináció példáján. Eredményeik szerint a „turizmusipar” előretörésének helyi következményei még a (gazdaságilag) sikeres lokalitások esetében is számos dilemmát vetnek fel, gyakran csak díszletként használva a természeti, épített és kulturális értékekben bővelkedő tájakat. Elemzésük párhuzamot von a dzsentrifikációs és városrehabilitációs szakpolitikák jól ismert, sokszor leírt működése és a vidéki dzsentrifikáció jelenleg kibontakozó térségfejlesztési funkciói között.

Balogh Pál *Sajtkészítők a Balaton-felvidék helyi élelmiszerrendszerében. Táj és gazdaság összefüggései jelenkori kistermelői gyakorlatokban* című cikke egy mikroperspektívából, a kézműves sajt készítő példáján keresztül vizsgálja a helyi élelmiszerrendszer és a városról vidékre költöző termelők működését a turizmus és dzsentrifikáció által erősen érintett Balaton-felvidéki terepen. A tanulmány rámutat, hogy a tér által meghatározott turizmus jelentős hatást tud gyakorolni a termelői gyakorlatokra, a turizmus képes hozzájárulni olyan gazdaságok fennmaradásához is, melyek enélkül nem tudnának sikeres gazdasági gyakorlatokat folytatni.

Vigvári András *A külterületi zártkertek benépesülése a lakhatási válság árnyékában. Egy Budapest környéki eset tanulságai* című tanulmánya két szempontból is kakukktójas: egyfelől a lapszám empirikus munkái közül ez a cikk foglalkozik egyedül (nagy)városkörnyéki költözéssel, másfelől a szerző által vizsgált külterületi zártkertekbe való kiköltözés szereplői jellemzően alacsonyabb társadalmi státuszú rétegekből kerülnek ki, mint a korábbi tanulmányok szereplői. Tanulmánya ugyanakkor nagyon is szerves

egészet alkot a lapszám többi cikkével, amennyiben ugyanúgy azt vizsgálja, milyen értékek, vonzerők motiválják az egykori mezőgazdasági területekre (zártkertekbe) történő költözést, illetve milyen strukturális folyamatok járultak hozzá ehhez a rendszerváltást követő egyes időszakokban.

Irodalom

- Abram, S. (1999): Up the Anthropologist. *Journal of Rural Studies*, 15: 119–120.
- Appadurai, A. (1996): *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
- Appadurai, A. (2001): A lokalitás teremtése. *Regio*, 3: 4–31.
- Appadurai, A. (2008): Különválások és különbségek a globális kulturális gazdaságban. In Niedermüller, P. – Horváth, K. – Oblath, M. – Zombory, M. (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó, 238–261.
- Bell, D. (2006): Variations on the Rural Idyll. In Marsden, T. – Mooney, P. – Cloke, P. (szerk.): *The Handbook of Rural Studies*. London: SAGE Publications Ltd., 149–160.
- Berg, L. – Drewett, R. – Klaassen, L. H. (1982): *A Study of Growth and Decline*. Oxford: Pergamon Press.
- Berry, B. (1976): The Counterurbanization Process: Urban America since 1970. In Berry, B. (ed.): *Urbanization and Counter-urbanization – Urban Affairs Annual Reviews* 11, 17–30.
- Cloke, P. (1997): Country Backwater to Virtual Village? Rural Studies and 'The Cultural Turn'. *Journal of Rural Studies*, 13 (4): 367–375.
- Csité, A. (1999): A paraszti közösségtől a ruralitásig. A nemzetközi vidékkutatások utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle*, 3: 134–153.
- Csizmadya, A. – Hegedüs, J. – Vonnák, D. (2019): Lakásrezsim és a devizahitel-válság: intézményi és egyéni stratégiák. *Szociológiai Szemle*, 29(1): 4–32. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.1.1>
- Csurgó B. (2007) Képek és képzetek a mai magyar vidékről. In Kovács I. (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. L'Harmattan – MTA PTI, 45–67.
- Csurgó, B. (2013): *Vidéken lakni és vidéken élni: A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására*. Budapest: Argumentum – MTA TTK Szociológiai Intézet.
- Csurgó, B. (2014): A vidék nosztalgiaja: kulturális örökség, turizmus- és közösség-szervezés három észak-alföldi kistérségben. *socio.hu*, 4(2): 1–20. <http://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2014.2.1>
- Dövényi, Z. – Kovács, Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, 1–2: 33–57.
- DuPuis, E. M. (2006): Landscapes of Desires? In Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. H. (szerk.): *Handbook of Rural Studies*. London: Sage Publications, 124–133.

- Foucault, M. (1991): A diskurzus rendje. *Holmi*, 7: 868–889.
- Glass, R. (1964): *London*. London: MacGibbon and Kee.
- Halfacree, K. (2001): Constructing the Object. *International Journal of Population Geography*, 7: 395–411.
- Hunfy (1873): Vasárnapi csevegések. *Kolozsvári Közlöny*, 18(90).
- Kotics, J. (2007): A magyar közösségkutatások XX. századi története. In Kovács, É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikációs Tanszék, 23–42.
- Kovách, I. (2007): A múlt és jelen vidékképe. Bevezetés. In Kovách, I. (szerk.): *Vidék és falukép a változó időben*. Budapest: Argumentum, 7–11.
- Kovách, I. (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet): Argumentum Kiadó.
- Kovács, É. (2007): A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig. In Kovács, É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 7–21.
- Kovács, É. (2013): Bevezetés. In Kovács, É. – Vidra, Zs. – Virág, T. (2013): *Kint és bent. Lokalitás és etnicitás a peremvidékeken*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó, 7-19.
- Megyesi, B. (2007): A magyar lakosság vidékkel kapcsolatos attitűdjei. In Kovách, I. (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás-és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan – MTA PTI, 27–45.
- Meyrowitz, J. (2005): A globális hajnala. A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság*, XXXVI., 6: 29–30.
- Mormont, M. (1987): Rural Nature and Urban Natures. *Sociologia Ruralis*, 27(1): 3–20.
- Newby, H. (1978): The Rural Sociology of Advanced Capitalist Society. In Newby, H. (szerk.): *International Perspectives in Rural Sociology*. Chichester: Wiley.
- Niedermüller, P. (2006): A lokalitás metamorfózisai. *Replika*, 56–57: 33–44.
- Phillips, M. (2009): Counterurbanisation and Rural Gentrification: an Exploration of the Terms. *Population, Space and Place*, 16: 539–558 (2009) <https://doi.org/10.1002/psp.570>
- Redfern, Paul A. (2003): What Makes Gentrification 'Gentrification'? *Urban Studies*, Vol. 40(12): 2351–2366, <https://doi.org/10.1080/0042098032000136101>
- Redfield, R. (1947): The Folk Society. *American Journal of Sociology*, 52(4): 293–308. <https://doi.org/10.1086/220015>
- Sárkány, M. (2000): Közösségtanulmányok és összehasonlításuk lehetőségei. In Uő: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest: L'Harmattan, 56–71.
- Smith, D. (2002): Extending the Temporal and Spatial Limits of Gentrification. *International Journal of Population Geography*, 8: 385–394.

- Szécsi, G. (2010): A közösség mint bizalmi folyamat. Közösségfogalom az elektronikus kommunikáció korában. In Gábor, Gy. – Vajda, M. (szerk.): *A lét hangoltsága*. Budapest: Typotex, 331–340.
- Szijártó, Zs. (2002): Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéből*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 7–21.
- Tóth, G. P. (2002): A „közösség”. Egy fogalom megalkotása, kiteljesedése, széthullása és felszámolása. In Pócs, É. (szerk.): *Közösség és identitás (Studia Ethnologica Hungarica III.)*. Budapest: L'Harmattan, 9–31.
- Tönnies, F. (2004): *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó.

A vidékimázs és helyi identitás kutatásának lehetőségei és módszerei.¹

Egy szisztematikus szakirodalom-elemzés eredményei

Opportunities and methods for investigating rural image and local identity.

Results from a systhematic literature review

Csurgó Bernadett² – Horzsa Gergely³ – Megyesi Boldizsár⁴

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.2>

Beérkezés: 2021. 12. 16.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 05. 22.

Elfogadás: 2022. 06. 10.

Összefoglaló: A helyi sajátosságok, értékek megjelenítése a vidékimázs és a helyi identitás megerősítése és fejlesztése egyre fontosabb kérdés a vidéki térségekben élők számára, mivel azok megjelennek a települések és helyi közösségek fejlesztési stratégiáiban, de befolyásolják az adott térség idegenforgalomban, migrációs folyamatokban betöltött szerepét is. Napjainkban egyre hangsúlyosabb szerephez jut Magyarországon is vidékiség értelmezések vizsgálata, így ezzel párhuzamosan a vidékszociológiai kutatások egyre jelentősebb témájává is válik a kérdés. A tanulmány célja, hogy egy szisztematikus irodalmi áttekintés alapján feltárja, milyen módszerekkel vizsgálta az elmúlt két évtizedben a nemzetközi tudomány a tágan értelmezett vidékimázst és vidéki identitást.

A dolgozat első felében a vidékimázs, vidékidill, vidékreprezentáció és vidéki identitás kifejezések megjelenését és elterjedését mutatjuk be a tudományos diskurzusban, majd pedig átfogó irodalmi áttekintés segítségével vizsgáljuk a fenti témákhoz kapcsolódó különböző módszertanok (kérdőíves, interjú, NLP, részvételi) elterjedtségét, és összevetjük a különböző módszertani megközelítések lehetséges korlátait és előnyeit.

Kulcsszavak: vidékidill, vidékimázs, NLP, kvalitatív módszerek, kvantitatív módszerek

1 A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az NKFIH 132676 sz. kutatása tette lehetővé. Csurgó Bernadett Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesült a cikk írása során. Megyesi Boldizsár Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium UNKP-21-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásában részesült a cikk írása során.

2 TK Szociológia Intézet, email: csurgo.bernadett@tk.hu

3 TK Szociológia Intézet, email: horzsa.gergely@tk.hu

4 TK Szociológia Intézet, email: megyesi.boldizsar@tk.hu

Abstract: Presenting local characteristics and values, strengthening and developing rural identity and rural image is a growingly important topic for people living in rural areas, as those appear in the development strategies of the settlements and local communities, and influence the role of the area in tourism and migration. The interpretation of the rural has become more important also in Hungary, and parallel to it, a central issue of rural sociological studies as well. The study, based on a systematic literature review, aims to reveal how social sciences analysed rural image and rural identity in the last two decades.

In the first part of the paper we present the use of rural image, rural idyll, representation of rural, and rural identity in the scientific literature, then based on the systematic literature review we analyse the methods (survey, interview, NLP, participatory and the main topics which are discussed together with the above expressions. We analyse how frequently and in what way the methods are used, and assess the consequences of choosing a certain method.

Keywords: rural idyll, rural image, NLP, qualitative methods, quantitative methods

Bevezető

A vidék meghatározása, várostól való megkülönböztetése a kezdetektől fontos kérdés a vidékszociológiában, sőt már a társadalomtudományos gondolkodás klasszikusainál is megjelenik – elsősorban Tönnies (2004) *Közösség és társadalom* című művében –, nagyobb tudományos érdeklődésre és empirikus vizsgálatokra azonban csak a 1990-es évek elejétől, még inkább a 2000-es évektől, a vidékszociológia konstruktivista irányzatának megjelenésétől (Mormont 1990, Cloke 1997, DuPuis 2006) került sor. Ezzel párhuzamosan a vidékfejlesztésben bekövetkező ún. kulturális fordulat is számottevő hatással volt e területre (Ray 1998, Richardson 2000, Marsden et al. 2005).

Ekkorra világossá vált, hogy a vidékimázs, a vidék reprezentációja befolyásolja a vidékkel kapcsolatos társadalmi folyamatokat, így például a migrációt, illetve a fejlesztéspolitikai vagy akár az egészen mikroszintű gazdasági döntéseket is. Ezt követően tehát kiterjedt kutatások kezdődtek annak feltárására, hogy a vidékimázs, a vidék reprezentációja miként befolyásolja ezeket a folyamatokat, és mely tényezők befolyásolják a vidékimázs, vidékreprezentáció alakulását.

A tanulmány első részében az elmúlt évtizedek hazai és nemzetközi vidékszociológiai szakirodalmának és kutatási eredményeinek áttekintésével meghatározzuk és áttekintjük, hogy milyen fő fogalmak és megközelítések mentén értelmezi a tudományos diskurzus a vidékimázst, a vidékidillt, a vidékreprezentációt és a helyi identitást. A legfontosabb fogalmak tisztázása után egy szisztematikus irodalmi áttekintéssel részletesen elemezzük, hogy a kvalitatív és kvantitatív, illetve ezek közül a részvételi és NLP- (természetes nyelvfeldolgozás) alapú kutatások mennyire elterjedtek, mennyire alkalmazhatóak és mennyiben képesek hozzájárulni egy új módszertani és ahhoz kapcsolódó elemzési-fogalmi keret kialakításához. Ezt követően összevetjük a különböző módszertani megközelítések korlátait és előnyeit.

Elméleti megfontolások, a vidék meghatározása, fogalmi keretek

Mielőtt részletesen és szisztematikusan áttekintenénk, hogy hogyan jelenik meg a kurrens szakirodalomban a vidékimázs, vidékreprezentáció és vidékidill elemzése, röviden bemutatjuk, hogy mihez kapcsolható a vidékszociológiában a vidékimázs, -idill és vidéki identitás kutatása. Célunk annak bemutatása, hogy milyen kérdések, megközelítések mentén jelentek meg először ezek a fogalmak a tudományos diskurzusban.

A kiindulópontot a vidék konstruktivista irányzata jelenti. Az irányzat lényege, hogy a diskurzust és a vidék (ruralitás) jelentését és jelentéskonstrukcióját, azaz reprezentációját állítja az elemzés középpontjába. Először Marc Mormont (1987) fejtette ki, hogy nem az a kérdés, mi a vidék, hanem az, hogy a különböző szereplők hogyan értelmezik és érzékelik a vidéket. Mormont új megközelítése inspirálólag hatott az európai vidékszociológiára, és viszonylag élénk diskurzus indult meg a vidék definiálásáról, a vidék jelentéstartalmairól, illetve a vidék jelentését konstruáló társadalmi cselekvőkről egyaránt (Cloke et al. 2006). A vidék jelentésének, jelentéskonstrukciójának kérdése és elemzése kapcsán jelent meg és vált elemzés tárgyává a vidékimázs és ehhez kapcsolódóan a vidékidill, valamint a vidéki vagy helyi identitás kérdése is.

A vidékreprezentáció, vidékimázs és -diskurzus vizsgálata két területen jelent meg kezdetben a leghangsúlyosabban. Az egyik szorosan kapcsolódik a vidék fogyasztói funkciójának (consumption countryside) (Marsden 1999) megerősödéséhez és a vidéken fogyasztóként megjelenő társadalmi szereplőkhöz. Ebben a megközelítésben a vidék egy sajátos és erőteljes reprezentációja, a vidékidill áll a vizsgálódások középpontjában, amit leginkább két folyamat, a városból vidékre költözés és a vidéki turizmus indokol. A vidékreprezentációkkal és -diskurzusokkal foglalkozó irodalom egy másik, szintén jelentős halmazát jelentik azok az elemzések, amelyek egyfajta fejlesztéspolitikai megközelítésben foglalkoznak a vidékdiskurzusok és -imázsok kérdésével (Ray 2006, Horlings 2015). Ennek hátterében a fejlesztéspolitikának az a fordulata áll, amelyben nagy hangsúlyt fektetnek a helyi, sokszor kulturális erőforrásokra építő endogén fejlesztésekre és ezek támogatására, ami erőteljesen összekapcsolódik a helyi identitás kérdésével is.

A vidék jelentését és jelentéstartalmait vizsgáló vidékszociológiai szakirodalom egyik kulcsfogalma tehát a diskurzus. Ebbe beletartozik a formális és informális verbális interakció, az írott szövegek minden formája, és emellett jelen van a foucault-i (1991) megközelítés is, amely szerint a diskurzusok a mindennapi élet fizikai és társadalmi dimenzióiba ágyazottak és erőteljesen meghatározzák a viselkedést is, tehát diskurzusoknak társadalmi és kulturális hatása van. A vidék reprezentációjának fogalma is szorosan kapcsolódik a diskurzushoz, tulajdonképpen abból kiindulva került előtérbe vidékszociológiai szakirodalomban. A vidék reprezentációjának elmélete a vidéket a hely reprezentációjának tekinti. A vidék ebben a megközelítésben a valóság szerveződésének, értelmezésének és közvetítésének társadalmilag meghatározott

kognitív jelentése, azaz a vidék egy virtuális struktúra: ahogy egy adott helyen a vidéket érzékeljük, az valójában egy vagy több szociális reprezentáció fizikai lenyomata (Halfacree 1995, 1998, 2007, Boyle–Halfacree 1998). A vidékreprezentáció tehát Moscovici (idézi: László 2000) szociálisreprezentáció-elméletét alapul véve született, ugyanakkor az elemzések szintjén Moscovicitól eltérően figyelmet szentel a narratívának is (Halfacree 1993, 1995). Halfacree (2007) például Lefebvre (1991) elméletét alapul véve a vidékkutatásokat meghatározó, alapvetően elméleti művében amellett érvel, hogy a vidéki tér a reprezentációk, a mindennapi élet és a lokalitások alapján határozható meg. Kidolgozta a vidéki tér általános modelljét, melyben a lokalitás a relatíve különböző társadalmi és térbeli gyakorlatokat jelenti, és kapcsolódik a fogyasztási és termelési tevékenységekhez. A vidék formális reprezentációjának azt tekinti, amit a kultúra és a politika meghatározó szereplői, tervezők és politikusok befolyásolnak. Mindennapi gyakorlatokként pedig azokat a szubjektív és változatos, többé-kevésbé koherens és töredezett mindennapi tevékenységeket határozza meg, amelyek a mindennapi cselekvőkhöz kapcsolódnak és kisebb-nagyobb mértékben befolyásolják a másik két kategóriát is. A vidékreprezentáció itt tehát már nem a központi, hanem inkább csak egy lehetséges fogalma az elemzésnek.

A vidékreprezentációt egyfajta elméleti keretként, alapként alkalmazva a vidékidill is a konstruktivista vidékszociológia egyik kiemelt kérdésévé vált, különösen a brit vidékszociológiában. A fogalom elemzése kezdetben a vidékreprezentációs keretben zajlott, Halfacree például (2006) pro-rural reprezentációnak nevezi azt a fajta igen elterjedt, alapvetően nosztalgikus és idealizált vidékfelfogást, amely szerint a vidék a béke és biztonság szigete. Ez jellemzően a város bizonytalanságával szemben merül fel, de nem pusztán a város tagadását és az alapvető értékek megőrzését jelenti, hanem egy jobb világ létrehozását is célozza, tehát erőteljesen jelen vannak benne a jobbítás szándékát tartalmazó képzetek is. Erre a legjobb példa az angol vidékidill-diskurzus, amely szerint a valódi angolság fizikai valóságában a kis falvakban létezik, de hasonló reprezentációk meglétét jelzik más európai vidékszociológiai elemzések is (Kovács 2007). Társadalmi szempontból a vidékidill lényege a béke, a közösség, ahol mindenki ismeri egymást. A fogalom meghatározása kapcsán azonban azt ki kell elemelni, hogy bár a vidékidill alapvetően a vidék városi fogyasztók nélküli reprezentációját jelenti, paradox módon az idill jellegű reprezentáció méltányolja, sőt ösztönzi a városi fogyasztást, és a helyi fogyasztás mértéke valójában éppen az ilyen típusú reprezentáció adott területre jellemző kiterjedtségét, erejét, fokát mutatja.

A vidékidill kutatásának jelentőségét jelzi, hogy az már a kezdetektől némileg elszakad a vidékreprezentációs fogalmi keretektől, és önálló elemzési és fogalmi kérdéssé válik. A témával foglalkozók közül az elsők között Brian Short (2006) egyfajta történeti megközelítésben igyekszik feltárni a vidékidill eredetét. Az ókortól napjainkig vizsgálja a vidékidill jelentését. Megállapítja, hogy a vidékidill mindig is része volt a nyugati városi gondolkodásnak, diskurzusának azonban a történelem

során mindig a városi társadalom válságának idején fejlődött. A vidékidill termelésének legfőbb történeti korszakai Short szerint a hellenisztikus Görögország, az Augustus korabeli Róma és a 18. századi Anglia. A vidékidill Short szerint az emberiség azon igényének kifejeződése történelmi kortól és helytől függetlenül, hogy valamit megőrizzen a természet és közösség harmóniájából (Short 2006).

Bell (2006) a vidékidill meghatározásakor, Cloke és szerzőtársainak nyomán (1998) egyenesen amellet érvel, hogy a vidékidillt a városiak hozzák létre, és minden eleme a konfliktusokkal terhelt város képével szemben jelenik meg. A vidékidill a polgárság képzetének terméke, a polgárság vágyának és a várossal szemben táplált félelmének kifejeződése, amely az urbanizáció, az industrializáció és a modernizáció során alakult ki és fejlődik. A globalizáció Bell szerint a vidékidill új típusát hozza létre, amelyet transznacionális vidékidillnek nevez, és amellet érvel, hogy mind a szórakoztatóipar és a média által formált, mind a turizmus által közvetített, mind pedig az élelmiszer-fogyasztás és gasztronómia által erősített vidékidill globalizálttá vált, létrejött tehát egy új típusú globális vidékidill. Ez azt jelenti, hogy a vidékidill gyakorlatilag mindenhol hasonló gyakorlatokat és tevékenységeket generál, a média és a turizmus ugyanazokat a vidékidillelemeket közvetíti, míg az élelmiszer és a gasztronómia hasonló antiglobális jelentéskészleteket tartalmaz.

A diskurzus, a reprezentáció, az imázs és az identitás fogalmai más megközelítésben, de szintén hangsúlyosan jelennek meg a vidékfejlesztés különböző társadalmi aspektusait elemző vidékszociológiai irodalomban. A fogalmak tudományos diskurzusban való megjelenésének kulcsa a konstruktivista vidékszociológia mellett a fejlesztéspolitika új megközelítéseire is köthető.

Az 1990-es években lezajlott a vidékfejlesztési politikában az ún. kulturális fordulat (Marsden 1999, Ray 2006, Horlings 2015), amelynek következtében a korábbi modernizációs, külső erőforrásokon alapuló exogén fejlesztést felváltotta a helyi természeti és társadalmi erőforrásokra építő endogén, a lokális közösségek fejlődését, fejlesztési kapacitását középpontba állító fejlesztéspolitika (van der Ploeg – van Dijk 1995). Ezzel párhuzamosan a diskurzus, az imázs, a reprezentáció és a képzetek a fejlesztéspolitikai tárgyú elemzésekben is egyre központibb fogalmakká váltak. A kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a fejlesztési forrásokért folyó versenyben meghatározó, hogy egy adott település, térség vagy régió milyen imázst képes közvetíteni magáról. A helyi (és nem helyi) szereplőknek gazdasági és hatalmi érdeke az adott hely értékeinek, imázsának felértékelése. Az elemzések kiemelt tárgyává és fogalmává váltak a diskurzusok, abból az elméleti megközelítésből kiindulva, hogy a diskurzusnak hatalma, alkotóereje van, mivel a képeken, képzeteken, állításokon keresztül jelentéssel ruházza fel a világot önmagunk és mások számára egyaránt (Foucault 1991). A különböző fejlesztési dokumentumok és professzionális szereplők diskurzusainak elemzésén keresztül több szerző is (Frouws 1998, Richardson 2000) azt vizsgálta, hogy hogyan konstruálódik a vidék fogalma a fejlesztéspolitiká-

ban, milyen szereplőcsoportok és érdekek jelennek meg, milyen hatalmi viszonyok ragadhatóak meg a diszkurzív térben és versenyben.

A diszkurzív politikai harcok sajátos példáját adja a magyar fejlesztéspolitikában kibontakozó vidékdefiníciós vita, amit Kovács Teréz (1998) *Mi tekinthető vidéknek?* című, a *Gazdálkodás* folyóiratban megjelent írása indította el, és amihez több jelentős hazai vidékfejlesztési szakértő is hozzászólt [a definíciós vita anyagát lásd részletesen Kiss 2007]). A diszkurzív harcokban két érdekcsoport formálódott hálózattá: az agrárfejlesztők és vidékfejlesztők. A két csoport ellentéte, harca tükröződik a hazai vidékfejlesztési rendszerben (Csire 2005) is. Egységes vidékdefiníció nem született (nem is születhet, elfogadva a konstruktivista vidékszociológia téziseit), a különböző politikai szereplők és dokumentumok azonban egyértelműen eltérő tartalmi elemekkel és hangsúlyokkal definiálják a vidéket mint a vidékfejlesztési rendszer célterületét.

A vidékfejlesztés endogén megközelítése a diskurzus mellett középpontba helyezte az imázs és identitás fogalmait is a maga sajátos fejlesztéspolitikai kontextusában. Ez a fajta megközelítés szintetizálódott tulajdonképpen elméletté Christopher Ray (1998) kultúragazdaság- (culture economy) modelljében. A Ray-féle kultúragazdaság elnevezés olyan endogén jellegű gazdasági tevékenységen alapuló fejlődést jelent, amely leginkább helyi emberi és fizikai erőforrások kiaknázásán alapul. Ray szerint a helyi, specifikus kulturális rendszerek jelkészleteinek megtalálása jelentheti a kulcsot a rurális lokalitások társadalmi és gazdasági felemelkedéséhez. A hely jelentése mellett az elmélet kulcsfogalmai a helyi imázs és identitás. Az imázs fejlesztéspolitikai megközelítésének lényege, hogy a fejlesztési erőforrások elosztását sokszor erőteljesen befolyásolják a régiókról és rurális településekről kialakított imázsok. Az imázsteremtés közvetlen módon is szolgálhatja egy-egy terület, régió, település fejlesztési érdekeit. A helyi identitás kapcsán fontos kiemelni, hogy az identitás, amely ebben a fejlesztéspolitikai kontextusban alapvetően a kulturális identitást jelenti, egyfajta szükségletként definiálódik. Következésképpen magában foglalja a terület endogén fejlődés iránti igényét, valamint az egyének társas identitás iránti szükségletét. Mindez a közösségfejlesztésben manifesztálódik, ami pedig az endogén fejlesztések alapját képezi a közösségek fejlesztési kapacitásán és képességen keresztül (Ray 1998, 2006, Csurgó–Kovács–Kučerová 2008).

Az endogén és a helyalapú fejlesztési megközelítésekben tehát kulcsfogalomként jelenik meg az imázs és identitás. Az imázshoz és az identitáshoz kapcsolódóan a fejlesztéspolitikai megközelítések új fogalmakat is bevezetnek, legfőképpen a hely és annak értelmezése kapcsán. Így az ilyen típusú elemzések központi fogalomként használják a hely érzékelése (sense of place), a helyhez való kötődés (place attachment), a hely identitása (place identity), valamint a hely megalkotása (place-making) (Williams 2014) fogalmakat. A hely érzékelését (sense of place) egy gyűjtőfogalomként értelmezhetjük, ami magában foglalja a helyspecifikus hiedelmeket (ez leginkább a hely identitásában ragadható meg), a helyhez kapcsolódó érzelmeket

(amelyek a helyhez való kötődés szempontjából kulcsfontosságúak) és a helyhez kapcsolódó, azaz a helyfüggő viselkedéseket és cselekvéseket (Jepson–Sharpley 2015). A helyhez kötődést ebben a megközelítésben úgy értelmezik, mint az emberek gyakorlati és érzelmi kapcsolódását a helyhez. Az így definiált helyhez kötődésnek pozitív hatása van az emberek életére és jólétére (Forrest–Kearns 2001, Smith–Csurgó 2018). A kötődésen keresztül kialakuló társadalmi kohézió az elemzések szerint a helyi identitáshoz is hozzájárul (Uzzell et al. 2002, Cramm–Nieboer 2015, Barolsky–Gould 2016). Marsden (1999) szerint egyenesen új identitások és kultúrák jöhetnek létre a vidéki társadalmi átalakulások során. A hely központi fogalomként jelenik meg az OECD által fémjelzett és számos vidék kutató (Ploeg–Marsden 2008) által szorgalmazott Új vidékparadigma (New Rural Paradigm) esetében is, amely egy multiszektorális, helyalapú, a környezeti fenntarthatóságot középpontba helyező és a vidék és város fejlődését kölcsönhatásban tételező (területi) fejlesztését jelenti a vidéknek (Horlings–Marsden 2014). Konszenzus van a tudományos és fejlesztéspolitikai diskurzusban arról, hogy a vidéki térségek napjainkban jellegzetes életformát kínálnak a posztmodern világban, és ezzel a vidék fogyasztói funkcióját erősítik. Néhány térségben ez az új funkció a termékek és szolgáltatások alapját jelenti, amit akár turizmusként, akár kézműves termékként, akár regionális különlegességgként értékesítenek. Ezzel szemben más helyeken a helyi identitás védelme, ami a társadalomhoz vagy természethez egyaránt kapcsolódhat, a fejlesztések számos formájának visszautasítását eredményezi. Az azonban lényeges, hogy e fejlemények mindkét esetben újradefiniálják a kulturális identitást, és ez néhány esetben a veszteség érzésével is járhat a helyi közösségek nézőpontjából. Ugyanakkor a kutatók arra hívják fel a figyelmet, hogy számos esetben az új képek és képzetek segítenek megtalálni a hely megkülönböztető identitását (Mitchell 1998, Panelli et al. 2003). Mindez visszavezet a kiinduló fogalmakhoz, az imázshoz és identitáshoz.

A helyi identitás kialakulásában is fontos szerepe van a városiak vidékről alkotott percepciójának, ahol a vidék egy romantikus, idealizált értelemben jelenik meg (Cloke et al. 1998, Walker 2002, DuPuis 2006). A természet és a vidék esztétikai szempontjai fontos társadalmi tőkét és identitásképző vonást jelentenek a helyi vidéki közösségek számára. A tanulmányok rámutattak a vidéki térségekben és a vidéki identitásokban bekövetkező változásokra, amelyek a vidéki helyek fogyasztói funkcióinak erőteljes növekedésével párhuzamosan zajlanak. E ponton érdemes egy másik fogalmat is beemlíteni, a vidék dzsentrifikációját, amely épp azt a folyamatot igyekszik megragadni, ahogy a városból vidékre érkező középosztály a számára vonzó vidéki terekben megjelenik fogyasztóként (beköltöző, turista), és jelentős társadalmi, gazdasági és ökológiai változásokat generál.

A vidék fogyasztói funkciójában felerősödő folyamatok és a hozzá kapcsolódó vidék-reprezentációk, vidékimázsok és vidékidill hangsúlyosan megjelenik a kultúrát, a helyi imázst és az identitást középpontba helyező fejlesztéspolitikai megközelítésekben is.

A szisztematikus irodalmi áttekintés

Az elméleti áttekintőt alapul véve a fő fogalmak mentén egy szisztematikus irodalomáttekintést végeztünk (Arksey–O’Malley 2005, Kutrovátz et al. 2018). Azt elemezzük, hogy a vidékimázszt, a vidékidillt, a vidék reprezentációját és a vidéki identitást milyen módszerekkel vizsgálták az elmúlt két évtized tudományos munkáiban. Az áttekintést a ScienceDirecten 2001 és 2021 között megjelent tudományos írások alapján készítettük és négy keresőkifejezést határoztunk meg: (1) rural idyll, (2) rural image, (3) representation of rural és (4) rural identity.

A módszertani megközelítések rétegzettségét pedig a survey, interview, „focus group”, participatory és NLP, „natural language” kifejezésekkel kívántuk megragadni. A keresőszavaink kialakításakor igyekeztünk a lehetséges módszerek legszélesebb tárházát megragadni. A cél az volt, hogy megtaláljuk a különböző módszertani kérdéseket alaposan tárgyaló írásokat. Az áttekintés eredményeit az 1. táblázat foglalja össze.

A kifejezések előfordulási gyakorisága a ScienceDirect adatbázisában 2021. december 1. és 2021. december 6. közötti időszakban.

1. táblázat: *Fogalmak és módszerek*

	Survey	Interjú	Fókuszcsoporth	Részvételi módszerek	NLP	Összesen
Vidékidill	192	295	58	52	1	459
Vidékimázs	40	34	9	6	1	77
A vidék reprezentációja	150	115	21	20	2	222
Vidéki identitás	179	214	31	61	1	323

Forrás: ScienceDirect adatai alapján, saját szerkesztés

A keresést 2021. december 1. és 6. között végeztük el. A leggyakoribb kifejezés a vidékidill (rural idyll), ezt követi a vidéki identitás (rural identity), a vidék reprezentációja (representation of the rural), és a vidékimázs (rural image); ez utóbbi, kutatásunk számára kiemelten fontos kifejezés előfordulása sokkal ritkább, mint a másik háromé.

Mivel a vidékimázs-kutatások módszertanát szeretnénk áttekinteni írásunkban, olyan keresőszavakat szerettünk volna találni, amelyek alapján beazonosíthatók a módszertani cikkek. Előzetesen ötféle módszertan felbukkanására számítottunk: kérdőív (survey), interjú (interview), fókuszcsoporth (focus group), részvételi (participatory) és természetesnyelv-feldolgozást (NLP) alkalmazó írások, kutatások beazonosítását vártuk. Előzetes feltevéseink szerint a kutatások legnagyobb része kvalitatív módszerekre építve azonosítja a különböző vidékimázsokat, ezt az interjú (interview) és a fókuszcsoporth (focus group) keresőkifejezésekkel próbáltuk megragadni. Emellett arra számítottunk, hogy nagy számban lesznek hagyományos kvantitatív survey-alapú vizsgálatok. Számítottunk részvételi módszerekkel, műhelybe-

szelgetésekkel, illetve a gépi tanulást alkalmazó módszerekkel dolgozó kutatásokra is, de ezekből az előzőekhez képest nagyon kevés kapott nyilvánosságot a tudományos folyóiratok valamelyikében.

Az 1. táblázat alapján valóban kijelenthető, hogy a témában leggyakrabban a kvalitatív kutatásokat feltételező keresőszavak és kifejezések jelennek meg a vidékimázst, vidékidillt, illetve vidéki identitást vizsgáló kutatásokban. A vidékreprezentáció esetében a kvantitatív kutatásokra mutató survey kifejezés gyakrabban bukkan elő.

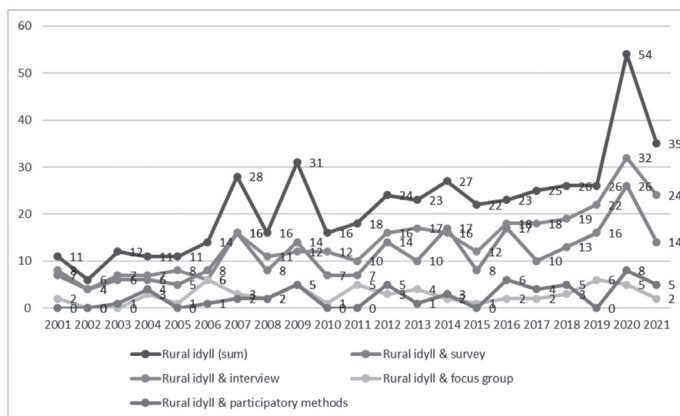
Bár a részvételi módszerek különösen az idill- és az identitásvizsgálatoknál kifejezetten gyakoriak, összességében az innovatívnak tekinthető, köztük a mesterségesintelligencia-alapú módszerek nagyon ritkák. Egyetlen társadalomtudományos kutatást és egyetlen cikket találtunk, amely a vidékidillt, a vidékimázst, a vidéki identitást vagy a vidék reprezentációjának leírásához és jobb megértéséhez használta ezt a módszert. Ahogy más esetekben, itt is átfedés van a cikkek között, vagyis ugyanaz az egy cikk vizsgálja NLP módszerrel az általunk vizsgált négy területet.

A vidékidill kutatása

Mielőtt azonban részletesen vizsgálnánk a vidékimázssal és vidékidillel foglalkozó cikkeket, és kiválasztanánk a mélyebb elemzésre szánt, témánk szempontjából releváns írásokat, a vidékidill példáján bemutatjuk, hogy időben hogyan alakult a tanulmányok megjelenése, illetve milyen tudományterületek foglalkoztak a kérdés vizsgálatával. Az elemzést elvégeztük a vidékidill mellett a vidékimázst, vidékreprezentációt és vidéki identitást kifejezésekre is, most azonban csak az első eredményeit mutatjuk be részletesen. A vizsgálatba négy módszert emeltünk be: a survey-t, az interjút, a fókuszcsoporthoz és a részvételi módszereket.

A vidékidill és a fenti kifejezések összesen 459 találatot eredményeztek 2001 és 2021 között, az egyenletes növekedést két kiugró csúcs töri meg, 2007-ben és 2009-ben. Erre a cikkek egyszerű áttekintése nem ad magyarázatot. A részvételi módszerekre alapozott cikkek száma végig nagyon alacsony, a fókuszcsoporthoz (is) használó kutatások száma szintén tíz alatt marad.

1. ábra: A vidékidillt vizsgáló cikkek megjelenésének időbeli megoszlása

Forrás: ScienceDirect adatai alapján, saját szerkesztés

A továbbiakban a szisztematikus keresés eredménye alapján felbukkanó tanulmányok absztraktjait részletesen vizsgálva kiválasztottuk a kifejezetten módszertani jellegű írásokat. Mivel meglehetősen kevés ilyen tanulmányt találtunk, kiszűrjük azokat, amelyek valóban az általunk vizsgált kérdést (vidékimázst, vidékidillt, vidékreprezentációt vagy vidéki identitást) vizsgálták, és alapos módszertani leírást is tartalmaznak. A következőkben ennek alapján bemutatjuk, hogy miként használták a különböző módszereket a szerzők, mely módszerek milyen előnyökkel kecsegtetnek, és milyen korlátokkal kell számolni az alkalmazásuk során.

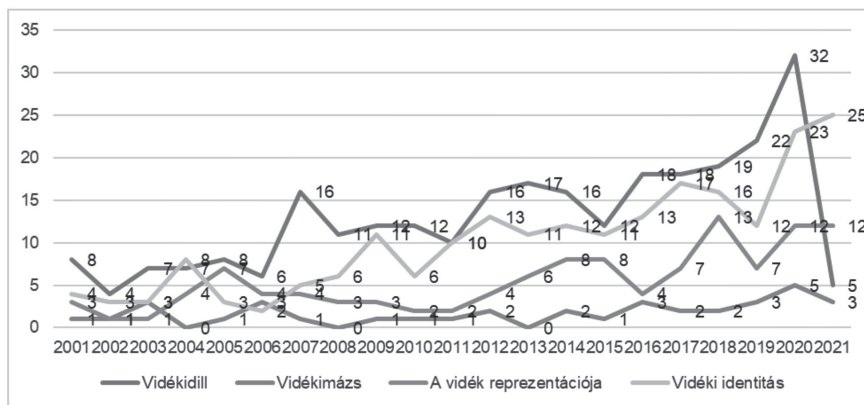
Módszertani eszközök elemzése

A vidékimázssal összefüggésben készült korábbi kutatások elemzésekor a módszertani különbségek megragadására törekszünk. Célunk elsősorban a módszertani jellegzetességek feltárása, a tartalmi kérdéseket is csupán a módszertani különbsőségek vonatkozásában érintjük. Első lépésként meghatároztuk az egyes tanulmányok által alkalmazott egyedi empirikus stratégiákat. Jóllehet, az utóbbi években készültek olyan dolgozatok is, amelyek átfogóbb, fogalmi szinten vizsgálják a vidékimázs egyes kérdésköreit (Ray 1998, Horlings 2015), az empíriát nélkülöző kutatásokkal jelen tanulmányunkban nem foglalkozunk. Fontos aspektusát jelenti ugyanakkor az általunk feldolgozott, empirikus kutatásoknak, hogy sok esetben különböző módszerek párhuzamos vagy egymásra épülő használatát tapasztaljuk (Gorman-Murray et al. 2012, Timár–Velkey 2016, Wiest 2016). Ez a körülmény nemcsak a kvalitatív terepmunkákhoz kapcsolódó kutatásokra igaz – amelyeknél a különféle kvalitatív módszerek (megfigyelés, interjú, dokumentumelemzés, akár kismintás survey) egyidejű használata megszokott, hiszen ezekben az esetben a különböző módszereket az esettanulmány kapcsolja össze és foglalja keretbe (lásd például (Neal–Walters 2006, Silva–Prista 2016, Cabras–Mount 2017, Montefrio–Sin 2021) –, hanem nagymintás survey-adatbázison alapuló kutatásokra is (Soares da Silva et al. 2016). A vizsgált, vidékimázssal foglalkozó tanulmányokat a módszertani sokszínűség és a párhuzamosan alkalmazott empirikus megközelítésmódok ellenére is négy, jól körülhatárolható módszertani csoportra oszthatjuk. A két domináns módszer egyikét az interjús technika jelenti, amely szinte valamennyi kvalitatív módon végzett terepmunka központi eleme, még ha más módszerek párhuzamos jelenléte is jellemző a kutatásokra. A másik, hasonló gyakorisággal alkalmazott módszer pedig a survey technika, amely azonban mind a kérdések típusa szerint, mind pedig a minta jellegét tekintve nagy változatosságot mutat: megkülönböztethetünk kismintás, nagymintás és országos survey-eket. Utóbbiak jórészt másodelemzéseknek szolgálnak alapul. A kutatások harmadik jellemző módszertanát a tartalomelemzés jelenti, amelynek fókuszában állhatnak politikai (policy) szövegek, képek, ábrák, reklámok, vagy akár tévéműsorok, sőt, számítógépes játékok is. A munkák negyedik típusát az innovatívabb vagy szokatlan „egyéb” empirikus munkák jelentik, melyek között több, kifejezetten módszertani kér-

désekre fókuszáló munkát is találtunk. A négyféle típusú módszertani megközelítésben készült tanulmányokkal az alábbiakban külön foglalkozunk.

Az interjúk kutatásokról

2. ábra: Az interjú mint módszertani eszköz előfordulása a különböző vidékértelmezést feltáró kutatásokban 2001 és 2021 között

Forrás: ScienceDirect adatai alapján, saját szerkesztés

Az interjúk adatfelvételekre alapozott tanulmányok egyik, egymással nagy átfedésben álló központi problémaköre a vidékimázsok sokszínűsége, amely egymásnak is sokszor ellentmondó eredményekre vezet térben és időben egyaránt. Míg Farstad-Rye (2013), Silva-Leal (2015) vagy Csurgó-Megyesi (2015) a vidékimázs lokális identitás kialakításában betöltött pozitív szerepét hangsúlyozzák, addig más terepeket választva ugyanennek árnyoldala jelenik meg Somerville et al. (2015), Timár-Velkey (2016) és Wiest (2016) munkáiban. Az időben történő vidékkép-változásokra nemcsak az egyes empirikus munkák egymásutániságából következtethetünk (korábbi munkákban erőteljesebben jelennek meg a vidékimázs pozitív aspektusai), mivel egyes tanulmányok kiemelten a változásokra fókuszálnak. Berg (2020) például követéses kvalitatív kutatást végezve mutat rá adott személyek vidékképének időbeli változásaira. Az interjúk módszerrel készített vizsgálatok kapcsán felmerülő legfontosabb kérdés tehát a vidékimázsok különböző szereplők (például helyiek, be-költözők, állami vagy üzleti szereplők) általi konstrukciója; a kvalitatív alapokon álló tanulmányok pedig az imázsok belső összefüggésrendszereiről tudnak érvényes eredményekkel szolgálni, sok esetben a lakóhelyválasztással és így a vándorlással összefüggésben. Az imént hivatkozott Berg (2020) például több év távlatából készít újra interjúkat azokkal, akik korábban városból vidékre költöztek (akár helyben maradtak, akár nem), azzal a fő céllal, hogy megvizsgálja: miként változtak a vándor-

dorlási attitűdjeik az idők során. Megállapítja, hogy a (város-vidék) vándorlás egy végpont nélküli folyamat; mélyelemzése igen olvasmányos módon mutatja be, hogy miként alakulnak a helyhez való kötődés legfontosabb mozgatórugóivá a társadalmi kapcsolatok, emlékek és érzelmek. Meijering et al. (2007) egy majd' négy évtizedet felölelő időintervallumban vizsgálja a vidékre érkező közösségek vidékkonstrukcióját és az ilyen közösségek hosszabb távú életciklusát. Megállapítja, hogy a helyiek és a beköltözők közti kapcsolatokat a diverzitás és az időben történő változás jellemzi: a helyiek és beköltözők vidékkonstrukciói idővel kevésbé polarizáltak és többféle tartalmi elemmel töltődnek, részben az időközben lejátszódó, erőtejes hollandiai vidék-város integráció miatt is. Korábbi kutatásaikban Csurgó-Szatmári (2014) és Csurgó-Megyesi (2015) a vidékreprezentációval kapcsolatban a helyi identitás kérdéseire helyezik a hangsúlyt, és azzal foglalkoznak, hogy milyen hatással vannak a helyi identitásra a helyi kulturális értékek, illetve a helyi termékek. Kutatásaik eredményeképpen megállapítják, hogy a helyi kulturális értékek és a hagyományok hozzájárulnak a helyi identitás újraértelmezéséhez, megújításához, és hogy mindezek – ideértve a helyi termékeket is – nem a lokalitás vagy a lokális gazdaság kifelé irányuló promóciójában, hanem sokkal inkább a befelé történő identitásteremtésben játszanak nagy szerepet.

A kifelé történő promóció kérdését, illetve a vidékimázs „áruba bocsátását” több elemzésben is vizsgálják a kutatók. Csurgó (2014) elemzésében megállapítja, hogy a vidék iránti nosztalgiának nem csupán a fogyasztói, de a kínálati oldal esetében is központi jelentősége van, és hogy helyi kultúra- és turizmusszervezők a rendezvények, események és termékek fejlesztésekor, megvalósításakor nagymértékben támaszkodnak a vidék nosztalgikus idealizációjára. Etnográfiai mélységű munkájában a helyi lakókkal készített interjúk alapján Silva-Leal (2015) a vidéki turizmus és nemzeti identitás közötti kapcsolatot vizsgálja. Egyfelől bemutatja azt, hogy a portugál állam hogyan használja fel az „érzékelt nemzeti történelmet”, ezen belül is a középkori tradíciókat a vidéki turizmus a vidékfogyasztás promotálására, másfelől azt is, hogy ezt a képet a helyi közösség hogyan formálja saját képére, hogyan alakítják át ezt a hivatalosan szentesített narratívát a maguk számára, az egyéni identitásuk hangsúlyozására. Montefrio-Sin (2021) vegyes kvalitatív módszeren alapuló (31 gazdálkodóval készített interjúk adatfelvétel, megfigyelések, jogszabályok, brosrák tartalomelemzése) tanulmánya azt mutatja be, hogy a vidéki turizmus hogyan alakítja át a vidéki hétköznapiakat. Sok korábbi kutatóhoz kapcsolódóan a „kreatív rombolás” jelenségére utal, amikor megállapítja: a vidéki turizmus sokszor épp a helyi élelmiszer-termelés kárára helyezi előtérbe a városilag konstruált vidékképet mint attrakciót.

A promóciós tevékenységek során ugyanakkor nem feltétlenül a vidéki különbözőségeket hangsúlyozzák külső szereplők. Gorman-Murray és munkatársai (2012) azt mutatják be egy meleg közösségek számára szervezett vidéki fesztivál esettanulmányi feldolgozásával, hogy egyes esetekben ezek a narratívák épp, hogy „urbanizálhatják”

a vidéket. (A kutatáshoz egyébként vegyes módszereken alapuló, nyitott kérdésekből álló survey-adatfelvételt is alkalmaztak.) Mindezek mellett, más tanulmányok a vidékimázs mint átfogó ernyőfogalom meghaladását javasolják kvalitatív módszerekre alapozott, s ezért rendkívül komplex narratív képeket megjelentetni képes elemzéseikben. Farstad és Rye (2013) lokális szereplőkkel készítettek mélyinterjúkat, s ez alapján felhívják a figyelmet arra, hogy a tősgyökeres helyiek és a másodiktthon-tulajdonosok közötti egydimenziós konfliktusszerkezet feltételezése tarthatatlan a vidéki terekben. Megállapítják, hogy mindkét csoport egyszerre védi a vidékidillt és támogatja a fejlesztéseket. A különbség nem a két csoport között van (jöllehet, hangsúlyeltolódások akadhatnak), hanem a progresszívek és a jelen állapotot (is) elfogadók között. A kvalitatív munkák arra is lehetőséget adnak, hogy a kutatók egyszerre vizsgálják a rendkívül komplex vidékképek különböző – adott narratívában is egymásba fonódó – jelentéstartalmait, rávilágítva a vidékképek „sötétebb” aspektusaira is. Kraack és Kenway (2002) a fiatalok identitás- (és reputáció-) konstrukcióját vizsgálva bevezetik a „többszörös különbségek geometriája” fogalmát. Ez az identitások pluralitására hívja fel a figyelmet, ami a vidéki átalakulásnak is következménye, és ami negatív, akár démonizált elemeket éppúgy magában foglal, mint pozitívakat, akár pontosan ugyanarra szűk földrajzi térre (amilyen például egy tengerparti strand) vonatkoztatva. Somerville és munkatársai (2015) arról számolnak be, hogy a vidékimázusra koncentrált interjúkban megjelennek a bűnözéssel kapcsolatos narratívák. Más szerzők (Timár-Velkey 2016, Wiest 2016) a posztoszocialista vidékátalakulásokkal összekapcsolható, a vidéket a fejletlenség, a magára hagyottság és az elmaradottság, a munkahelyhiány narratív konstrukcióival fémjelzett helyként mutatják be az interjúik alapján, és ezen narratívák a különböző demográfiai csoportok (fiatalok/középkorúak, férfiak/nők) migrációs döntéshozatalában játszott szerepét vizsgálják.

Az interjú adatfelvétellel készült, a vidék egyes aspektusaival (idill, imázs, identitás, reprezentáció) foglalkozó tanulmányok elemzésének utolsó lépéseként azt vizsgáltuk: milyen gyakorisággal foglalkoznak e tanulmányok a vizsgálatunk fókuszában álló három (plusz egy) fogalommal. E négy témakör az 1) dzsentifikáció (gentrification), 2) turizmus (tourism), 3) fejlesztések (development) és 4) természet (nature) voltak. Tekintve, hogy egy-egy, a vidékiség bizonyos aspektusával foglalkozó tanulmányban egyszerre több fogalomkör is megjelenhet – ami különösen igaz a sokszor esettanulmányi orientációjú kvalitatív kutatásokra –, egy tanulmányban több fogalom is előfordulhat. Célunk azonban nem is a kvantifikáció volt, hanem a tematikus hangsúlyok, koncepcionális eltérések vizsgálata az adott módszerrel készült tanulmányok által érintett témakörökben.

A vidékiség egyes kérdéseivel foglalkozó interjú adatfelvételek jellegzetessége az érintett témakörök sokfélesége, kisebb mértékű tematikus fókuszaltsága. A vidékidillrel foglalkozó tanulmányokban a dzsentifikáció, a turizmus, a fejlesztések és a természet fogalmai épp olyan arányban jelennek meg, mint a vidékimázssal, -identitással vagy a -reprezentációval kapcsolatos kutatásokban. Kisebb anomália

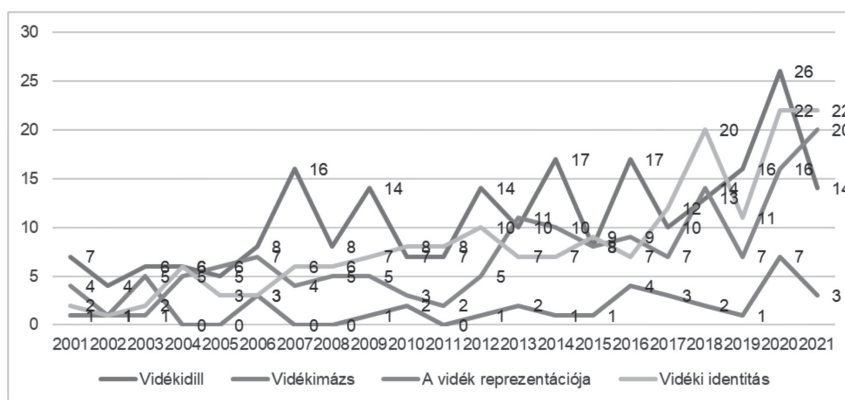
csak az imázs és a reprezentáció kapcsán mutatkozik: míg a turizmussal kapcsolatos írásokban a reprezentáció helyett inkább a vidékimázsszal, addig a fejlesztésekkel kapcsolatos írásokban a vidékimázs helyett inkább a reprezentáció fogalmkörével foglalkoznak a szerzők. A különbségek elenyészőek, és ez alapján megállapíthatjuk, hogy az interjú adatfelvételekben a fogalmi együttjárások mindenféle összefüggésben megtalálhatók.

2. táblázat: Interjú módszer és a módszerrel vizsgált témák gyakorisága (darab)

	Vidékidill	Vidékimázs	Vidéki identitás	A vidék reprezentációja
Dzsentrifikáció	22	2	22	11
Turizmus	92	17	92	27
Fejlesztések	198	30	198	87
Természet	182	31	182	81

A survey-ről

3. ábra: A survey mint módszertani eszköz előfordulása a különböző vidékértelmezést feltáró kutatásokban 2001 és 2021 között

Forrás: ScienceDirect adatai alapján, saját szerkesztés

A vizsgált témában születő, survey-módszertan alkalmazásával megvalósuló empirikus munkákat három csoportra oszthatjuk mintaméret szerint. Ez a felosztás túlmutat a puszta módszertani kérdéseken, mivel a mintaméret jellemzően összefüggésben áll a vizsgált problémakörrel és a levont következtetésekkel is. A kis mintán végzett kérdőíves adatfelvétel az interjú adatfelvételhez kapcsolódhat: esetenként annak kiegészítéseként (lásd Wiest 2016), vagy ahelyett ugyan, de egy konkrét esettanul-

mányhoz kapcsolódóan, a terepmunka részeként (lásd Gorman-Murray et al. 2012) alkalmazzák. Az esettanulmányi jelleg és a terepközeliség közös tulajdonsága ezeknek az adatfelvételeknek. Cabras és Mount (2017) az írországi vidéki pubok kereskedői körében végzett kérdőíves adatfelvételt, amelyet fókuszcsoportos módszerrel egészítettek ki annak érdekében, hogy feltárják ezen intézmények szerepét a társadalmi tőkeakkumulációban és a helyi közösségi integráció megteremtésében. Schaich (2009) egy másik esettanulmányban ettől eltérő problémakört, az ember-természet kapcsolatokat vizsgálja, és arra kíváncsi: milyen attitűdökkel rendelkeznek az ártérben lakók a „vissza-árterjesítési” projektekkel kapcsolatban. Ezen a példán is látható, hogy a terep földrajzilag erősen meghatározott, s így a survey-vizsgálatban részt vevők köre is szűk és jól meghatározható, zárt csoportot alkot. A szerző a kérdőíves kutatás eredményeképpen megállapíthatja, hogy a helyben lakók az árvizektől általánosságban nem tartanak, a projekttel szembeni fenntartásaik abból fakadnak, hogy szeretnének garanciát a természet helyreállítására és lehetőséget az ártéri gazdálkodásra. Kis mintán végzett survey-adatfelvételt használ Stockdale (2014) is a migrációs döntéshozási folyamatok feltérképezésére. A survey-adatfelvétel ráirányítja a figyelmet a gazdasági kényszerűségnek a migrációs stratégiákban játszott szerepére. Ezzel szemben az elvándorlási aspirációk alakulásában a kvalitatívabb megközelítések a kulturális aspektusok szerepét és a döntések kulturális beágyazottságát erősebben hangsúlyozzák.

A kismintás survey-kutatások és az országos reprezentatív mintákon végzett adatfelvétel-típusok között helyezkednek el azok a vidékimázst vizsgáló tanulmányok, amelyek fő kutatási módszerét a nagymintás kérdőívezés jelenti. Ezek olyan adatfelvételek, ahol az alapsokaság demográfiai háttérváltozói nem feltétlenül ismertek, azonban szélesebb társadalmi csoportot alkotnak, mint az esettanulmányokhoz kapcsolódó survey-adatfelvételek. Ráadásul ezek a felmérések struktúráltabbak is a sok esetben nyitott kérdésekkel operáló kismintás kérdőíves kutatásoknál. Hasonló módszertanon alapul az elemzett tanulmányok közül Gieling és munkatársai (2019) kutatása, akik a holland vidéki népesség körében végzett adatfelvételük kapcsán azt elemzik: van-e kapcsolat az általános vidéki/helyi kötődés és a helyben végzett önkénteskedés között. A nagy mintán végzett survey-adatfelvétel, illetve az ez alapján készített logisztikus regressziós elemzéseik megmutatják, hogy az általános vidéki kötődésnek különféle típusai vannak: miközben az általános értelemben vett kötődés csak kicsit magyarázza meg a helyi önkénteskedésbe való bevonódást, az egyes kötődéstípusok kapcsán már jóval szorosabb az összefüggés. Hasonló sokszínűség jelenik meg a nagymintás survey-adatfelvételnek köszönhetően Rye (2006) elemzésében, aki a fiatalok vidékképét vizsgálja: kutatásának egyik legfőbb megállapítása, hogy sokféle vidékkép létezik a fiatalok fejében, és még a legjellemzőbb vidékképről sem lehet elmondani, hogy hegemon helyzetben volna a többi „versenytársához” képest. Pozitív és magas népszerűségnek örvendő vidékimázs jelenik meg van Dam és társai (2002) kutatásában, akik a vidéki idill szerepét vizsgálják a migrációs döntéshozásban. A kutatók egy több mint négyezer fős, négy hol-

land városra kiterjedő vizsgálatukban, survey-adatok elemzéséből kiindulva részletesen tudnak megragadni és dokumentálni egy olyan folyamatot, amelyben nagy és növekvő igény mutatkozik a vidéki élet iránt. Eredményeik szerint a vidéki idill imázsa létezik, a holland vidékimázs nagyon pozitív, és ez meghatározó a lakóhely-preferenciákban, ennek következtében pedig a migrációs döntéshozatalban is.

Végül, a survey-típusú adatfelvételek harmadik csoportját az országos reprezentatív kutatások jelentik, amelyek kevésbé képesek egy meghatározott társadalmi csoportra, vagy akár specifikus tematikus részterületekre fókuszálni, azonban megfelelő módon képesek megragadni globális társadalmi folyamatokat, és a vidékimázzsal kapcsolatos jelenségeket szélesebb társadalmi kontextusban láttatni. Az előző kategóriához hasonlóan itt is sikerülhet társadalmi csoportok széles skáláját megkülönböztetni. Így tesznek a látens osztályelemzés-alapú vizsgálatot folytató Gieling és szerzőtársai (2017), akik a vidéki népesség hagyományos „tősgyökeres” kontra „gyűttment” megkülönböztetését meghaladva a vidéki kötődés hétféle típusát különböztetik meg. Rámutatnak például arra, hogy hiába orientálódik kifelé valaki egy földrajzi lokációból, attól még érdekelheti a helyi társadalmi bevonódás (helyi kapcsolatok). Ez fontos tanulságul szolgálhat a helyi közösségfejlesztéssel foglalkozóknak is. Vidékreprezentációval foglalkozik tanulmányában Rijnks–Strijker (2013), Panzer-Krause (2020), valamint Soares da Silva és szerzőtársai (2016) is. Utóbbi szerzők szintén a vidékimázs sokféleségét hangsúlyozzák az elemzésükben. Az országos survey-adatbázison alapuló klaszterelemzés során ötféle vidékképet különböztetnek meg: 1) antiidilli vidék, 2) elhagyatott és hátrányos helyzetű vidék, 3) idilli és jóllétet biztosító vidék, 4) pozitívan átalakuló, fejlődő vidék, 5) a gazdasági tevékenységek által meghatározott vidék: turizmussal és „kitermeléssel” (például mezőgazdasággal) a középpontban. Rijnks és Strijker (2013) egy meghatározott, alulfejlett régióval kapcsolatos attitűdök térbeliségét vizsgálják országos adatfelvétellel. Megállapítják, hogy minél távolabb laknak a megkérdezettek az adott területtől, annál pozitívabb kép él bennük róla.

A továbbiakban azt elemezzük, hogy a survey-módszertant használó kutatások között a bevezetőben bemutatott egyes, nagy vidékkutatásokhoz kapcsolódó témák és a vizsgált kifejezések (vidékidill, vidékimázs, vidéki identitás és vidékreprezentáció) milyen gyakorisággal fordulnak elő.

3. táblázat: A survey módszer és a módszerrel vizsgált témák gyakorisága (darab)

	Vidékidill	Vidékimázs	Vidéki identitás	A vidék reprezentációja
Dzsentrifikáció	43	1	19	8
Turizmus	115	19	71	23
Fejlesztések	213	32	166	111
Természet	213	30	143	93

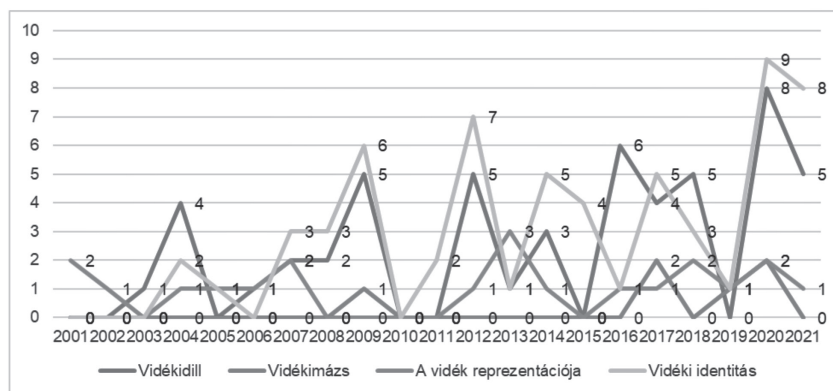
Négy témát, a dzsentrifikációt (gentrification), a turizmust (tourism) és a fejlesztéseket (development) kiegészítettük a természet (nature) keresőszavakkal. Azt láthatjuk, hogy a kutatások tárgya leggyakrabban a fejlesztés volt mind a négy vizsgált kifejezés esetén, azonban ez nagyon általános, a fejlesztések különböző formáit magukban foglaló kutatásokat jelenthet, mivel a keresés további szűkítése (például a helyi [local], vidék [rural], belső [endogenous] kifejezésekkel) a találatok számának jelentős csökkenését eredményezte. A táblázatból jól látható, hogy a másik két kutatási irányhoz a dzsentrifikáció és a turizmus kutatások témakörei kapcsán a négy vizsgált kifejezés sokkal ritkábban bukkan fel.

Meglepő módon azonban a természettel kapcsolatos kifejezések nagyon gyakran jelennek meg, alig elmaradva a leggyakoribb fejlesztések kifejezéstől. A részletesebb elemzés azt mutatja, hogy a természet kifejezés kapcsolódik mindegyik korábbi kutatási irányhoz.

Új módszerekről

Az újabb és újító módszertani megközelítések alkalmazása nem igazán terjedt még el a vidékimázs és hozzá kapcsolódó kérdések, fogalmak vizsgálatában. A vidékidill- és vidékiidentitás-kutatásokban a részvételi módszerek az előzőekben bemutatott módszereknél ritkábban fordulnak elő, de ennek ellenére elterjedtnek tekinthetők. A vidékimázs- és vidékreprezentáció-kutatásokhoz kapcsolódóan azonban nagyon ritkán, évente maximum egy-két cikkben használnak részvételi módszereket, amint az alábbi ábra is mutatja.

4. ábra: A részvételi kifejezés előfordulásának gyakorisága 2001 és 2021 között

A részvételi (participatory) kifejezés, ahogyan a korábban bemutatott kifejezések is, sokkal gyakrabban fordul elő a szövegekben, mint ahány írás valóban részvételi módszereket alkalmazva vizsgálta volna a vidékidill, vidékimázs kialakulását, kialakítását vagy használatát.

4. táblázat: A részvételi módszerek és a módszerrel vizsgált témák gyakorisága (darab)

	Videkidill	Videkimázs	Videki identitás	A vidék reprezentációja
Dzsentrifikáció	9	6	6	0
Turizmus	30	3	34	5
Fejlesztések	51	6	58	18
Természet	46	5	54	16

A cikkek nem mindegyike kapcsolódik nagyon szorosan a vidékidill-kutatásokhoz; némelyikük a vidék jövőjét vizsgáló kutatások részeként veti fel, hogy az ilyen irányú elemzéseknek mindenképpen építeniük kell a részvételi módszerekre (Kuhmonen–Kuhmonen 2015, Kuhmonen et al. 2016, Shucksmith 2018), mivel így biztosítható, hogy ne a külső szereplők alakítsák a vidék jövőjét (Shucksmith 2018: 164).

A részvételi módszereket alkalmazó, a vizsgált kifejezéseket tartalmazó (videkidill, vidékimázs, vidéki identitás és vidékreprezentáció) és a bevezetőben bemutatott főbb fogalmakhoz kapcsolódó kutatások esetében is vizsgáltuk, hogy ezek milyen gyakorisággal fordulnak elő. Ahogy korábban, így itt is azt látjuk, hogy a fejlesztések témájában a leggyakoribb a vizsgált négy kifejezés használata, míg a dzsentrifikációval kapcsolatos kutatások esetén alig jelennek meg azok. A természet kifejezés szintén gyakran jelenik meg.

Ha azonban annak próbálunk a nyomába eredni, hogy történtek-e a vidékimázst vagy a vidékidillt feltáró, részvételi módszerekkel dolgozó kutatások, nagyon szerény számban találunk ilyen jellegű írásokat. Összesen három olyan tanulmányt találtunk, amely részletesen bemutatta, hogy milyen részvételi módszereket alkalmazott, és mi módon. Időrendben az első kulturális ökoszisztéma szolgáltatások értékelése során használt részvételi módszereket (Fish et al. 2016), a második az LMBT jogok gyakorlatba ültetésének különbségeit vizsgálta városi és vidéki térségekben (McGlynn 2018), a harmadik a vidék turizmus hatására történő átalakulását vizsgálta egy kínai tartományban (Gao–Cheng 2020). A vidékimázs, a vidékidill, illetve a vidékiség kérdését azonban ezek közül csak egy tanulmány teszi vizsgálatának tárgyává. Bár McGlynn kutatása a városi és vidéki térségek különbségeit vizsgálta az LMBT egyenlőségi politikák megvalósulása szempontjából, a részvételi akciókutatás során nem a vidékimázs állt a műhelybeszélések középpontjában. Ezekben az írásokban a részvételi módszerek nem önállóak, hanem alapvetően kiegészítik a kérdőíves és interjú módszereket.

Johansennek és munkatársainak (2015, 2021) több kutatása is kapcsolódik a vidékiség értelmezéséhez és a részvételi módszerek használatához, azonban ő amel-

lett érvel, hogy a részvételi folyamatokban is leképeződhetnek a helyi hatalmi viszonyok, amennyiben a kutatás során nem fordítanak gondot arra, hogy a különböző tudások különböző intézményi elismerést kapjanak, az egyes szereplők céljai nem egyforma súllyal jelennek meg a tervezési folyamatban, illetve más megvilágításban bukkannak fel az egyes javaslatokkal szembeni kritikák.

Kutatásaik átvezetnek olyan módszertanok felé, amelyeket a fent bemutatott négy iránynál ritkábban alkalmaznak. Johansen, Fisker és Thuesen egy 2021-es írásukban a szabadtéri rekreációs tevékenységek és a helyiek természethez való viszonyát elemzik, és amellett érvelnek, hogy a terepbejárásra, az interjúalanyok által készített fényképekre, valamint a képek alapján kezdeményezett, strukturálatlan csoportos beszélgetésekre alapozott módszertanukkal lehet valóban bemutatni a helyiek és a természeti környezet kapcsolatát.

Az újszerű módszereket alkalmazó kutatások egyike Q-módszertannal elemezte a vidékkonstruksiókat. Duenckmann (2010) eredményei nem térnek el a korábbi elemzések eredményeitől, ő három, egymással versengő vidékreprezentációt azonosított. Phillips és szerzőtársai (2001) három brit tévésorozat vidékképét elemezték; eredményeik megerősítették, hogy ezekben a középosztály idilli vidékképe a meghatározó. Pospech (2014) alapvetően közpolitikai dokumentumokat elemezve mutatta be, hogy a cseh vidék miként alakult át a rendszerváltozás során és vált kulturális értelemben a városi modernség ellenpontjává, valamint a „vidéki megújulás” hogyan lett a múlt hibáit kiigazító fogalom.

Csak egy, a természetesnyelv-feldolgozás (NLP) módszerét alkalmazó vidékimázs-, vidékidill-kutatást találtunk a szisztematikus irodalmi áttekintés során. Sun és szerzőtársai (2020) a tajvani vidékimázst vizsgálták, összehasonlítva a helyiek önreprezentációját és kínaiak percepcióját több mint háromezer újságcikket elemezve. A szerzők Halfacree (2006, 2007) vidékítér-értelmezését követve a vidéket mint lokalitást, a vidék formális megjelenítését (reprezentációt) és a mindennapi vidéki életet kívánták megragadni, és ennek alapján alkották meg azokat a kategóriákat, amelyek segítségével leírták a tajvani vidéki teret (Sun–Liang–Chang 2020: 3). A szerzők az R program segítségével elemezték a három online forrásból, két honlapról és a WeChatről származó forrásaikat, és ellenőrizték, hogy megfelelő-e a kialakított kategóriák. A módszer lehetőséget biztosított arra, hogy adatokra alapozottan, részletesen le tudják írni, melyik platform milyen vidékimázst közvetít (ami nem független az adott platform profiljától), mi a különbség a helyiek önképe és a külső szereplők vidékreprezentációja között. Az NLP módszer pontos módszertan mellett részletgazdag vidékimázs bemutatását teszi tehát lehetővé.

Összegzés

Tanulmányunkban módszertani szempontokat középpontba állítva az elmúlt két évtized szakirodalmának szisztematikus elemzésével azt vizsgáltuk, hogy a

vidékimázst, vidékidillt, vidékreprezentációt és vidéki identitást hogyan, milyen tematikus keretben és legfőképpen milyen módszerekkel vizsgálják.

A vidékreprezentáció, vidékimázs, -idill és -identitás kérdései, fogalmai a konstruktivista vidékszociológia kialakuláshoz és a fejlesztéspolitika kulturális fordulatához köthetők (Mormont 1990, Ray 2006). Ekkor kezdődött el egy konceptualizációs folyamat a vidékszociológiai szakirodalomban, amely döntően elméleti síkon maradt: a fogalmak értelmezését, jelentéstartalmait, használhatóságát járta körül, de nem dolgozott ki konkrét módszertani ajánlásokat, alapelveket (lásd például: Halfacree 2007).

Kezdetben alapvetően két terület kapcsán merültek fel központi fogalomként a vidékreprezentáció, a vidékimázs, a vidékidill, a vidéki identitás fogalmai: a vidék fogyasztói funkciója, azaz a turizmus és vidékre költözés – melyek vonatkozásában született meg a vidéki dzsentrifikáció elmélete is –, valamint a helyi erőforrásokra építő endogén vidékfejlesztés és ennek folyamányaként a hely alapú fejlesztések, ahogy a természettel való kapcsolatnak és fenntarthatóságnak is kitüntetett figyelmet szentelnek (Ray 2006, Horlings–Marsden 2014, Horlings 2015).

Az elmúlt húsz év irodalmának szisztematikus elemzése, különös tekintettel a módszertanilag kidolgozott szakcikkekre, azt mutatja, hogy alapvetően a fejlesztési vonatkozású témák mentén kerülnek elő módszertanilag megalapozott elemzések. Míg az elméletalkotás folyamatában a szerzők döntően a turizmus, a vidékre költözés és ehhez kapcsolódóan az átalakuló helyi közösségek témája kapcsán foglalkoztak a vidékimázs, vidékidill, vidékreprezentáció és -identitás kérdésével, addig a módszertanilag megalapozott írások leginkább a fejlesztések és hozzá kapcsolódóan a természet vonatkozásában foglalkoznak az imázs, idill, reprezentációk és identitás feltárásával, elemzésével, azonosításával.

Elemzésünk egyértelműen azt jelzi, hogy döntően a kvalitatív, interjú vizsgálatok és módszerek terjedtek el, amit a témák és a fogalmak sajátosságai is indokolnak. Többen próbálkoztak átfogóbb, kvantitatív elemzésekkel is, de ezek érvényességi korlátait a szisztematikus áttekintés során az elemzésünk homlokterébe kerülő minden vizsgálat is igazolta.

Jól látszik a szakirodalmi áttekintésből, hogy az innovatív módszertani megközelítések – úgymint a részvételi módszerek, a Q módszertan vagy a természetes nyelv-elemzés – még nem igazán terjedtek el a témák és fogalmak vizsgálatában, de a sporadikusan felbukkanó példák mégis ezek létjogosultságát igazolják.

Elemzésünk eredményei azt is mutatják, hogy a kutatók többsége a kevert módszerek alkalmazását választja, nagyon sokszor jelenik meg például az esettanulmányokban, de átfogóbb elemzésekben is a többféle módszer együttes alkalmazása. A fogalmak sajátosságaiból adódóan valószínűleg a kevert módszerek és az új megközelítések alkalmazása szükséges ahhoz, hogy a vidékimázsról, vidékidillről, vidékreprezentációról és vidéki identitásról átfogó és érvényes kutatási eredmények születhessenek. Ezzel együtt a módszertani újításokban rejlő lehetőségek egyelőre kiaknázatlanok maradtak, de egyértelműen eredményekkel kecsegtetnek.

Irodalom

- Arksey, H. – O'Malley, L. (2005): Scoping studies: towards a methodological framework. *International Journal of Social Research Methodology*, 8(1): 19–32.
<https://doi.org/10.1080/1364557032000119616>
- Barolsky, V. – Gould, C. (2016): Making sense of the duality of social cohesion. *SA Crime Quarterly*, (55): 3–5. <https://doi.org/10.17159/2413-3108/2016/v0n55a763>
- Bell, D. (2006): Variations on the Rural Idyll. In Marsden, T. – Mooney, P. – Cloke, P. (szerk.): *The Handbook of Rural Studies*. London: SAGE Publications Ltd, 149–160.
- Berg, N. G. (2020): Geographies of wellbeing and place attachment: Revisiting urban–rural migrants. *Journal of Rural Studies*, 78, 438–446.
<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.06.041>
- Boyle, P. – Halfacree, K. (szerk.) (1998): *Migration into Rural Areas: Theories and Issues*. 1 edition. Chichester, UK – New York: Wiley.
- Cabras, I. – Mount, M. P. (2017): How third places foster and shape community cohesion, economic development and social capital: The case of pubs in rural Ireland. *Journal of Rural Studies*, 55, 71–82.
<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.07.013>
- Cloke, P. (1997): Country backwater to virtual village? Rural studies and 'the cultural turn'. *Journal of Rural Studies*, 13(4): 367–375.
[https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(97\)00053-3](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(97)00053-3)
- Cloke, P. – Goodwin, M. – Milbourne, P. (1998): Inside looking out, outside looking in. Different experiences of cultural competence in rural lifestyles. In Boyle, P. – Halfacree, K. (szerk.): *Migration into rural areas: theories and issues*. Chichester: Wiley, 134–150.
- Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (2006): *Handbook of Rural Studies*. SAGE.
- Cramm, J. M. – Nieboer, A. P. (2015): Social cohesion and belonging predict the well-being of community-dwelling older people. *BMC Geriatrics*, 15(1): 30.
<https://doi.org/10.1186/s12877-015-0027-y>
- Csité, A. (2005): *Reménykeltők, politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990–2002 között*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Csurgó, B. – Kovács I. – E. Kucerova (2008): Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe. *Sociologia Ruralis*, 48.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00461.x>
- Csurgó, B. (2014): A vidék nosztalgiaja: kulturális örökség, turizmus- és közösség-szervezés három észak-alföldi kistérségben. *socio.hu* 4(2): 1–20.
<https://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2014.2.1>
- Csurgó, B. – Szatmári, A. (2014): Vidéki kultúra, helyi közösség és lokális identitás. A kulturális örökség szerepe a lokális identitásépítésben és a helyi közösségfejlesztésben Hajdúdorogon és Hajdúhadházon. *Metszetek* 3(3): 33–51.
- Csurgó, B. – Megyesi, B. (2015): Local food production and local identity: Interdependency of development tools and results. *socio.hu* 5(Spec): 167–182.

- Duenckmann, F. (2010): The village in the mind: Applying Q-methodology to re-constructing constructions of rurality. *Journal of Rural Studies*, 26(3): 284–295. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2010.01.003>
- DuPuis, M. (2006): Landscapes of desires? In Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (szerk.): *Handbook of Rural Studies*. SAGE, 124–132.
- Farstad, M. – Rye, J. F. (2013): Second home owners, locals and their perspectives on rural development. *Journal of Rural Studies*, 30, 41–51. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2012.11.007>
- Fish, R. – Church, A. – Willis, C. – Winter, M. – Tratalos, J. A. – Haines-Young, R. – Potschin, M. (2016): Making space for cultural ecosystem services: Insights from a study of the UK nature improvement initiative. *Ecosystem Services*, 21, 329–343. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2016.09.017>
- Forrest, R. – Kearns, A. (2001): Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12): 2125–2143. <https://doi.org/10.1080/00420980120087081>
- Foucault, M. (1991): A diskurzus rendje. *Holmi*, 3(7): 868–889.
- Frouws, J. (1998): The Contested Redefinition of the Countryside. An Analysis of Rural Discourses in The Netherlands. *Sociologia Ruralis*, 38(1): 54–68. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00063>
- Gao, C. – Cheng, L. (2020): Tourism-driven rural spatial restructuring in the metropolitan fringe: An empirical observation. *Land Use Policy*, 95, 104609. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104609>
- Gieling, J. – Haartsen, T. – Vermeij, L. – Strijker, D. (2019): Out of love for the village? How general and selective forms of attachment to the village explain volunteering in Dutch community life. *Journal of Rural Studies*, 71, 181–188. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.06.008>
- Gieling, J. – Vermeij, L. – Haartsen, T. (2017): Beyond the local-newcomer divide: Village attachment in the era of mobilities. *Journal of Rural Studies*, 55, 237–247. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.08.015>
- Gorman-Murray, A. – Waitt, G. – Gibson, C. (2012): Chilling out in ‘cosmopolitan country’: Urban/rural hybridity and the construction of Daylesford as a ‘lesbian and gay rural idyll’. *Journal of Rural Studies*, 28(1): 69–79. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2011.07.001>
- Halfacree, K. (1993): Locality and social representation: Space, discourse and alternative definitions of the rural. *Journal of Rural Studies*, 9(1): 23–37. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(93\)90003-3](https://doi.org/10.1016/0743-0167(93)90003-3)
- Halfacree, K. (1998): Neo-tribes, migration and the post-productivist countryside. In Boyle, P. – Halfacree, K. (szerk.): *Migration into rural areas: Theories and issues*. Chichester, UK – New York: Wiley.
- Halfacree, K. (2006): Rural space: constructing a three-fold architecture. In Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (szerk.): *Handbook of Rural Studies*. SAGE, 44–62.
- Halfacree, K. (2007): Trial by space for a ‘radical rural’: Introducing alternative

- localities, representations and lives. *Journal of Rural Studies*, 23(2): 125–141.
<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2006.10.002>
- Halfacree, K. H. (1995): Talking about rurality: Social representations of the rural as expressed by residents of six English parishes. *Journal of Rural Studies*, 11(1): 1–20.
[https://doi.org/10.1016/0743-0167\(94\)00039-C](https://doi.org/10.1016/0743-0167(94)00039-C)
- Horlings, L. G. (2015): Values in place; A value-oriented approach toward sustainable place-shaping. *Regional Studies, Regional Science*, 2(1): 257–274.
<https://doi.org/10.1080/21681376.2015.1014062>
- Horlings, L. G. – Marsden, T. K. (2014): Exploring the ‘New Rural Paradigm’ in Europe: Eco-economic strategies as a counterforce to the global competitiveness agenda. *European Urban and Regional Studies*, 21(1): 4–20.
<https://doi.org/10.1177/0969776412441934>
- Jepson, D. – Sharpley, R. (2015): More than sense of place? Exploring the emotional dimension of rural tourism experiences. *Journal of Sustainable Tourism*, 23(8–9): 1157–1178. <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.953543>
- Johansen, P. H. – Chandler, T. L. (2015): Mechanisms of power in participatory rural planning. *Journal of Rural Studies*, 40, 12–20.
<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.05.006>
- Johansen, P. H. – Fisker, J. K. – Thuesen, A. A. (2021): ‘We live in nature all the time’: Spatial justice, outdoor recreation, and the refrains of rural rhythm. *Geoforum*, 120, 132–141. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2021.01.025>
- Kiss, L. (2007): Vidékmeghatározási viták az ezredfordulón. In Kovách, I. (szerk.): *Vidék- és falukép a változó időben*. Budapest: Argumentum Kiadó, 233–254.
- Kovács, I. (2007): A múlt és jelen vidékképe. Bevezetés. In Kovách, I. (szerk.): *Vidék- és falukép a változó időben*. Budapest: Argumentum, 7–11.
- Kovács, T. (1998): Mi tekinthető vidéknek? *Gazdálkodás*, (5): 39–48.
- Kraack, A. – Kenway, J. (2002): Place, time and stigmatised youthful identities: bad boys in paradise. *Journal of Rural Studies*, 18(2): 145–155.
[https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(01\)00033-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(01)00033-X)
- Kuhmonen, T. – Kuhmonen, I. (2015): Rural futures in developed economies: The case of Finland. *Technological Forecasting and Social Change*, 101, 366–374.
<https://doi.org/10.1016/j.techfore.2015.07.028>
- Kuhmonen, T. – Kuhmonen, I. – Luoto, L. (2016): How do rural areas profile in the futures dreams by the Finnish youth? *Journal of Rural Studies*, 44, 89–100.
<https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2016.01.010>
- Kutrovácz, K. – Balogh, T. – Wittinger, B. – Király, G. (2018): A technológiával kapcsolatos szülői mediáció. Szisztematikus empirikus áttekintés a 2007 és 2017-es évek között megjelent tanulmányok alapján. *socio.hu*, (4): 47–69.
<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.4.47>
- László, J. (2000): A szociális reprezentációról. In Béres, I. – Horányi, Ö. (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris, 129–138.

- Lefebvre, H. (1991): *The Production of Space*. 1 edition. Oxford, UK – Cambridge, Mass., USA: Wiley-Blackwell.
- Marsden, T. – Murdoch, J. – Lowe, P. – Munton, R. C. – Flynn, A. (2005): *Constructing The Countryside: An Approach To Rural Development*. London: Routledge.
- Marsden, T. (1999): Rural Futures: The Consumption Countryside and its Regulation. *Sociologia Ruralis*, 39(4): 501–526. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00121>
- McGlynn, N. (2018): Slippery geographies of the urban and the rural: Public sector LGBT equalities work in the shadow of the ‘Gay Capital’. *Journal of Rural Studies*, 57, 65–77. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.10.008>
- Meijering, L. – van Hoven, B. – Huigen, P. (2007): Constructing ruralities: The case of the Hobbistee, Netherlands. *Journal of Rural Studies*, 23(3): 357–366. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2007.01.002>
- Mitchell, C. J. A. (1998): Entrepreneurialism, commodification and creative destruction: a model of post-modern community development. *Journal of Rural Studies*, 14(3): 273–286. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(98\)00013-8](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(98)00013-8)
- Montefrio, M. J. F. – Sin, H. L. (2021): Between food and spectacle: The complex reconfigurations of rural production in agritourism. *Geoforum*, 126, 383–393. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2021.09.008>
- Mormont, M. (1987): Rural Nature and Urban Natures. *Sociologia Ruralis*, 27(1): 1–20. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.1987.tb00314.x>
- Mormont, M. (1990): Who is rural? or How to be Rural: Towards a Sociology of the Rural. In Marsden, T. – Lowe, P. – Whatmore, S. (szerk.): *Rural Restructuring*. London: David Fulton, 21–44.
- Neal, S. – Walters, S. (2006): Strangers asking strange questions? A methodological narrative of researching belonging and identity in English rural communities. *Journal of Rural Studies*, 22(2): 177–189. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2005.08.009>
- Panelli, R. – Stolte, O. – Bedford, R. (2003): The Reinvention of Tirau: Landscape as a Record of Changing Economy and Culture. *Sociologia Ruralis*, 43(4): 379–400. <https://doi.org/10.1046/j.1467-9523.2003.00251.x>
- Panzer-Krause, S. (2020): The lost rural idyll? Tourists’ attitudes towards sustainability and their influence on the production of rural space at a rural tourism hotspot in Northern Ireland. *Journal of Rural Studies*, 80, 235–243. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.09.013>
- Phillips, M. – Fish, R. – Agg, J. (2001): Putting together ruralities: towards a symbolic analysis of rurality in the British mass media. *Journal of Rural Studies*, 17(1): 1–27. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00015-2](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00015-2)
- Ploeg, J. D. van der – Marsden, T. (2008): *Unfolding Webs: The Dynamics of Regional Rural Development*. Assen: Van Gorcum.
- Pospěch, P. (2014): Discursive no man’s land: Analysing the discourse of the rural in the transitional Czech Republic. *Journal of Rural Studies*, 34, 96–107. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2014.01.006>

- Ray, C. (1998): Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 38(1): 3–20. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00060>
- Ray, C. (2006): Neo-endogenous rural development in the EU. In Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (szerk.): *Handbook of Rural Studies*. SAGE, 278–291.
- Richardson, T. (2000): Discourses of Rurality in EU Spatial Policy: The European Spatial Development Perspective. *Sociologia Ruralis*, 40(1): 53–71. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00131>
- Rijnks, R. H. – Strijker, D. (2013): Spatial effects on the image and identity of a rural area. *Journal of Environmental Psychology*, 36, 103–111. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.07.008>
- Rye, J. F. (2006): Rural youths' images of the rural. *Journal of Rural Studies*, 22(4): 409–421. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2006.01.005>
- Schaich, H. (2009): Local residents' perceptions of floodplain restoration measures in Luxembourg's Syr Valley. *Landscape and Urban Planning*, 93(1): 20–30. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2009.05.020>
- Short, B. (2006): Idyllic ruralities. In Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (szerk.): *Handbook of Rural Studies*. SAGE, 133–148.
- Shucksmith, M. (2018): Re-imagining the rural: From rural idyll to Good Countryside. *Journal of Rural Studies*, 59, 163–172. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2016.07.019>
- Silva, L. – Leal, J. (2015): Rural tourism and national identity building in contemporary Europe: Evidence from Portugal. *Journal of Rural Studies*, 38, 109–119. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.02.005>
- Silva, L. – Prista, M. (2016): Social differentiation in the consumption of a pastoral idyll through tourist accommodation: Two Portuguese cases. *Journal of Rural Studies*, 43, 183–192. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.12.006>
- Smith, M. K. – Csurgó, B. (2018): Tourism, wellbeing and cultural ecosystem services: a case study of Őrség National Park, Hungary. In Azara, I. – Michopoulou, E. – Niccolini, F. – Taff, B. D. – Clarke, A. (szerk.): *Tourism, health, wellbeing and protected areas*. Egham: CABI, 26–38.
- Soares da Silva, D. – Figueiredo, E. – Eusébio, C. – Carneiro, M. J. (2016): The countryside is worth a thousand words – Portuguese representations on rural areas. *Journal of Rural Studies*, 44, 77–88. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2016.01.012>
- Somerville, P. – Smith, R. – McElwee, G. (2015): The dark side of the rural idyll: Stories of illegal/illicit economic activity in the UK countryside. *Journal of Rural Studies*, 39, 219–228. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2014.12.001>
- Stockdale, A. (2014): Unravelling the migration decision-making process: English early retirees moving to rural mid-Wales. *Journal of Rural Studies*, 34, 161–171. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2014.01.010>
- Sun, Y. – Liang, C. – Chang, C.-C. (2020): Online social construction of Taiwan's rural image: Comparison between Taiwanese self-representation and Chinese perception. *Tourism Management*, 76, 103968. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.103968>

- Timár, J. – Velkey, G. (2016): The relevance of the political economic approach: The interpretations of the rural in the migration decision of young women and men in an economically backward region. *Journal of Rural Studies*, 43, 311–322. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.11.012>
- Tönnies, F. (2004): *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Uzzell, D. – Pol, E. – Badenas, D. (2002): Place Identification, Social Cohesion, and Environmental Sustainability. *Environment and Behavior*, 34(1): 26–53. <https://doi.org/10.1177/0013916502034001003>
- van Dam, F. – Heins, S. – Elbersen, B. S. (2002): Lay discourses of the rural and stated and revealed preferences for rural living. Some evidence of the existence of a rural idyll in the Netherlands. *Journal of Rural Studies*, 18(4): 461–476. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00035-9](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00035-9)
- van der Ploeg, J. D. – van Dijk, G. (1995): *Beyond Modernization: The Impact of Endogenous Rural Development*. Uitgeverij Van Gorcum.
- Walker, G. (2002): Contemporary clerical constructions of a spiritual rural idyll. *Sociologia Ruralis*, 42(2): 131–142. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00206>
- Wiest, K. (2016): Migration and everyday discourses: Peripheralisation in rural Saxony-Anhalt from a gender perspective. *Journal of Rural Studies*, 43, 280–290. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.03.003>
- Williams, D. R. (2014): Making sense of ‘place’: Reflections on pluralism and positionality in place research. *Landscape and Urban Planning*, 131, 74–82. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2014.08.002>

A Káli-medence alakváltozásai 2.0

Régi és új elitek, vállalkozók, kulturális brókerek és a felelősség kérdése a rurális térben¹

Transformations of the Shape of the Káli Basin, Hungary 2.0

Old and New Elite, Entrepreneurs, Cultural Brokers and the Issue of Responsibility in a Rural Space

Lajos Veronika² – Szijártó Zsolt³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.3>

Beérkezés: 2021. 12. 07.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 04. 26.

Elfogadás: 2022. 05. 22.

Összefoglaló: Tanulmányunk a Káli-medencében megfigyelhető transzformációs folyamatokat a beköltöző társadalmi aktorok nézőpontjából kiindulva vizsgálja. Arra a kérdésre keresünk választ, hogy a medencébe különböző időszakokban költöző társadalmi elitek mennyiben, milyen területeken és mivel járultak hozzá a lokális társadalomban és gazdaságban végbement változásokhoz, és ez milyen összefüggéseket mutat a hely és annak lakói iránt érzeaz országos lezárások idején. Közülük van egy-két olyan család is, akik ma már felelősséggel. Kétségtelen, hogy a beköltözők hatása a medencére egyszerre szimbolikus természetű és materiális jellegű. Ezek az emberek kezdettől nemcsak aktív szerepet töltenek be a medence reprezentációjának létrehozásában és forgalmazásában, hanem egy részük idővel a lokális gazdaság meghatározó szereplőjévé is vált.

Munkánk a medencébe eltérő hullámokban költözött elitek narratíváit és társadalmi gyakorlatait hasonlítja össze. Két korszakot – az 1970–80-as éveket és a kortárs jelen (2019–2021) időszakát – állítunk az elemzés középpontjába a közöttük megfigyelhető folyamatosságra és a szakadásokra helyezve a hangsúlyt, ezáltal szemléltetve a medencében végbement változásfolyamatokat. Az interpretatív módon elemzett empirikus adatokat kulturális antropológiai terepmunkával, a résztvevő megfigyelés és a félig strukturált interjú módszerével gyűjtöttük. A Káli-medencében a hetvenes évek óta végbemenő változásfolyamatokat a konstruktivista vidékszociológia és a kulturális antropológia globális áramlatokra reflektáló kategóriarendszere mentén értelmezzük.

Kulcsszavak: térhasználat, reprezentáció, glokalitás, felelősség, Káli-medence

1 Tanulmányunkban a kortárs időszak vizsgálatát a Lo-Káli, „Mítosz és realitás, helyi élelmiszerrendszer a »Magyar Provence«-ban – diskurzusok, termelők, vásárlók és társadalomgazdasági hatások” című, K-129097 számú NKFIH által finanszírozott kutatási program támogatta. Kutatásvezető: Nemes Gusztáv.

2 ME Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, email: lajos.veronika@uni-miskolc.hu

3 PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, email: szijarto.zsolt@pte.hu

Abstract: Our paper investigates the transformation processes observed in the Káli Basin, Hungary from the perspective of immigrating social actors. We aim to find answers to the question of how and in which fields the social elites, who have been settling down in the Basin in different times starting from the 1970s with the intention to live there, contributed to the changes occurring in the local society and economy. Furthermore, we are eager to know what kind of interconnections can be found between the transformations and the responsibility felt for the place itself and its inhabitants. The newcomers' impact on the basin is both symbolic and material. People moving into the villages of the Káli Basin not only played a substantial part in the production and popularization of the Káli Basin's representation, but, in time, became significant actors of local economy.

Our study makes a comparison between the narrative and the everyday sociocultural practice of the elite immigrating in the Káli Basin in two different times: in the 1970–80s and in the present (2019–2021). We focus on the continuities and the discontinuities of the elite's narrative and everyday practice demonstrating the processes of change in the basin. We used various methods to collect our empirical data, such as ethnography and semi-structural interviews, which were analysed in an interpretative way. The empirical data demonstrating the processes of change in the Káli Basin since the 1970s is interpreted in the framework of constructivist rural sociology and the terms used in sociocultural anthropology dealing with global flows.

Keywords: use of space, representation, glocality, responsibility, Káli Basin, Hungary

I. Bevezetés

A „magyar Hollywood”, a „magyar Toszkána”, a „magyar Provence”, a „magyar mediterránum”, szinte korlátlanul sorolhatók azok a jelzők, amelyek azt mutatják, hogy a Káli-medence iránti érdeklődés az 1970–80-as évek óta töretlen. Egy olyan térség iránt, amely nem rendelkezik különösebb néprajzi örökséggel, térbeli kiterjedése csekély, s amelyet összesen nyolc település (Kővágóörs, Salföld, Kékkút, Köveskál, Balatonhenye, Mindszentkál, Szentbékál és Monoszló) alkot. A hely távol van az igazi nagyvárosoktól, közúton csak nehezen közelíthető meg, vasúton pedig sehogy. Az érdeklődés sok területen megnyilvánul: a mediális nyilvánosságban, a különböző tabloidok utazási-turisztikai mellékleteiben éppúgy, mint az ingatlanpiac árainak folyamatos növekedésében, az „igazi lokális” gasztronómiai élményt kínáló helyek, biogazdaságok és helyi piacok számának gyarapodásában éppúgy, mint a tájat reprezentáló amatőr és professzionális vizuális anyagok (fényképek, filmek) szinte áttekinthetetlen bőségében.

A térség iránti érdeklődés túlélte a rendszerváltást, a különböző politikai rezsimek regnálását, az önkormányzatiság intézményrendszerének ki-, majd leépülését, a vidékpolitika különböző irányváltásait, az Európai Unióhoz való csatlakozást, a 2008-as világválságot és a 2020–21-es pandémiás időszakot.⁴ A Káli-medence vonzereje évtizedeken keresztül változatlan maradt, sőt a nyilvánosság mind szélesebb köreiben érzékelhető.

A Káli-medencében végbemenő lokális társadalmi-kulturális és politikai folyamatok jól illeszkednek azon világszerte megfigyelhető transzformációk közé,

⁴ A koronavírus-járvány első és második (2020), illetve harmadik (2021. tavasz) hullámában is voltak olyan családok, akik beköltöztek a Káli-medencei nyaralójukba az országos lezárások idején. Közülük van egy-két olyan család is, aki ma már életvitelszerűen a medencében lakik.

amelyeket a társadalomtudományos szakirodalom a vidéki terek átalakulása-ként (elszegényedéseként – például Kovács et al. 2013, Virág (szerk.) 2015, vagy dzsentrifikációjaként – például Phillips 1993, 2005, Solana-Solana 2010, Csurgó 2013, Tomay 2019, Nemes et al. 2022, Tomay-Völgyi 2022) ír le. Ennek során a különböző globális folyamatok (városból való kiköltözés, életmódváltás, külföldi nyugdíjasok házvásárlásai stb.) lokális változataiból egy patchworkszerű, folyamatosan változó rurális környezet jön létre (ezt foglalja magában a „glokalizáció” [Meyrowitz 2005] kifejezés). Ugyanakkor a Káli-medence egyike azoknak a helyeknek, ahol az átalakulás – legalábbis kívülről szemlélve – sikeres gazdasági-kulturális folyamatokat indított el.

Ez a térség mind a materiális gyakorlatokat tekintve, mind szimbolikus szinten a folyamatosság, az építkezés egyik feltűnő példáját kínálja. Így nemcsak a közösségi ünnepek, a tájhoz, az épített örökséghez fűződő képzetek, a medencén belüli életmódot leíró szótár elemei mutatnak állandóságot, hanem a materiális gyakorlatok szintjén is megfigyelhető a kontinuitás. A manapság nagyon divatos biogazdálkodás, a helyi termékek előnyben részesítése, a helyi termelők hálózatba szervezése iránti igény – sporadikusan ugyan, de – már a nyolcvanas évek végén megjelent a településeken. Az elmúlt időszakban fokozatosan továbbfejlődött az egész rendszer, létrehozva a maga gazdasági környezetét és fogyasztó-vásárló közönségeit (Balogh 2022). A borgazdaságok kiépülése is ugyanilyen módon írható le: a kilencvenes évek elejének magányos vállalkozóiból mára jól menő borászok, étterem-tulajdonosok, életmódmagazinok kedvelt szereplői lettek.⁵ Ez a folyamatosság azért is feltűnő, mert az elmúlt negyven évben több generációváltás is történt a medence materiális és szimbolikus gazdaságát meghatározó elitek és a helyi lakosság körében. A generációváltások ellenére sokszor nagyon hasonló témájú és mintázatú konfliktusok alakultak ki a felek között.

Jelen tanulmány a Káli-medencében megfigyelhető transzformációs folyamatokat a beköltöző társadalmi aktorok nézőpontjából kiindulva vizsgálja: mennyiben, milyen területeken és mivel járultak hozzá a lokális gazdaságban és társadalomban lezajlott változásokhoz a különböző időszakokban a medencébe költöző társadalmi elitek. Ez a hozzájárulás egyszerre volt szimbolikus természetű, hiszen aktívan bekapcsolódtak a területről létrejövő reprezentációk termelésébe és forgalmazásába, illetőleg materiális jellegű, hiszen a beköltözők nemcsak felújították a házakat, hanem egy részük a lokális gazdaságnak is meghatározó szereplőjévé vált.

A tanulmányban először ismertetjük a probléma értelmezéséhez használt elméleti háttérrel és a legfontosabb fogalmakat, majd bemutatjuk a kutatás során alkalmazott módszereket. A negyedik és ötödik fejezetben részletezzük a Káli-medencében megjelenő különböző társadalmi elitek önreprezentációjának sokszínű

5 Például az Északipart folyóirat egyes számai és különszámai foglalkoztak Balaton-felvidéki borászokkal (Északipart borászai 2014), a gasztronómiával (Északipart gasztro 2015), a káptalanotí piaci árusaival (Északipart 2018: 200–210) vagy a kapcsolódó magyar filmekkel (Északipart filmes különszám 2021).

gyakorlatát, azok egymásra épülését, illetve folytonosságát és változását, valamint ezeknek a térre gyakorolt hatását. Ennek során külön figyelmet fordítunk a tájhoz, a közösséghez és a lokális gazdasághoz különböző korszakokban kapcsolódó elképzelésszrendszerekre és gyakorlatokra. A zárófejezetben a tanulságokat foglaljuk össze.

II. Az értelmezés elméleti kerete

A vidékszociológiában – a vidék konstruktivista megközelítéséhez és a kulturális fordulathoz kapcsolódóan (Cloke 1997, Csille 1999: 153, Csurgó 2013: 23) – az 1980-as évek végétől vált elfogadottá a vidék és a város elválaszthatatlanságát hangsúlyozó elképzelés (Megyesi 2007: 28), ugyanakkor a közösség és társadalom – s a ráépülő vidék és város – közötti, még Tönniesre (2004: 9) visszavezethető megkülönböztetés már jóval korábban megkérdőjeleződött.

A konstruktivista megközelítésmód alapján a vidék – miután a vidék, vidékiség (*rurality*) és a hozzá kötődő jelek és jelentések megszabadultak a földrajzi helyhez kötöttségtől (Csurgó 2013: 28), ahogyan ez egy évtizeddel később a globális változásfolyamatok hatására a lokalitás (Appadurai 1996, 2001) esetében is megfigyelhető – városi hálózatokhoz kapcsolódik. Tereit városi – vagy a városi környezetben is otthonosan mozgó – csoportok (például ingázók, turisták, vagy nyaralótulajdonosok) használják, gyakran városi intézmények vagy képviselők formálják, alapvetően városi eszmék mentén (Mormont 1987: 17). A városi hálózatokhoz történő kapcsolódás mértékétől és formájától függ, hogy a városi és vidéki terek milyen alakváltozatairól beszélhetünk (Mormont 1987: 17): például belvárosról, kertvárosról, agglomerációs övezetről, aprófalvokról, a várostól célzatosan távolságot tartó falvokról, esetleg alternatív életmódot kínáló vidéki településekről.⁶

A vidékkutatásban Mormont új fogalomkészletet is kínált a kutatók számára, olyan, később nagy karriert befutó terminusokat, mint a „diskurzus” és a „reprezentáció”. Ezen koncepciók segítségével ugyanis jól leírható, hogy amit egy hagyományos megközelítés a vidék és a város közötti földrajzi elkülönülésként mutat be, az valójában nem más, mint a diszkurzivitás szintjén megjelenő különbségtétel (Foucault 1991: 868–889). Azaz elsősorban az egyes szereplők gondolkodásmódjában, a vidékről és a városról alkotott jelentésekben és a reprezentációs gyakorlatokban konstituálódik. Ráadásul ezt a diszkurzivitás szintjén megjelenő különbségtételt a rurális terekben tapasztalható társadalmi gyakorlatok egyértelműen megkérdőjelezzik, tulajdonképpen felülírják. A „helyiek” (legyenek betelepülők vagy őslakosok) mindennapi cselekvéseiben, értelmezési horizontján ugyanis a vidék és a város egymástól szétválaszthatatlan, természetes módon összetartozó, egymást kiegészítő komplex struktúráként, hálózatként működik.

6 Mint például az ökofalvak, Nagyszékely és a somogyvámosi Krisna-völgy: például Farkas 2011: 62–81, 2014: 3–26.

Az a tény, hogy a reprezentációk mind jelentősebb szerepet foglalnak el a vidék képének megalkotásában, összefügg a kulturális globalizáció folyamataival, erre reflektálnak a transznacionális és globális áramlatokkal foglalkozó antropológia (Appadurai 1996, 2001, 2008) és szociológia képviselői is. Miközben ugyanis az emberi tapasztalatok helyhez kötöttsége nem változott (vö. Meyrowitz 2005), ezek értelmezési keretét egyre kevésbé határozza meg önmagában a földrajzi hely, az ott érvényes kulturális tradíció. A globális és lokális terek egyszerre és egymással összefüggésben léteznek, „nem két térdimenziót, hanem két különböző téralkotó kapcsolat- és viszonyrendszert” (Faragó 2019: 207) jelölnek. A „globálishoz” és a „lokálishoz” társított jellemzők nem területi szintekre/léptékekre utalnak, hanem „másként konstruált és másként »látott« terekre” (Faragó 2019: 206), eltérő hálózati kapcsolatokra. Az utóbbi harminc évben egyes társadalmi csoportok viszonya tudatosabb és reflektáltabb lett saját élethelyzetükhöz és azokhoz a földrajzi és társadalmi keretekhez, amelyeket nap mint nap, a közvetlen interakciók helyzeteiben megtapasztalnak.

Az antropológus Arjun Appadurai „*scape*” (-táj) fogalma (1996, 2008) a lokalizáció jelentéstartalmának átalakulását írja le. A lokalizációk napjainkban különböző aktorok és társadalmi csoportok által létrehozott és újratermelt kulturális koncepciók, amelyek esetében a szereplők előszeretettel támaszkodnak térben és/vagy időben távoli, külső kulturális-mediális mintákra. A különböző médiatechnológiák „megsemmisítik a távolságokat, a távolságokon átívelő közelséget és a közelben lévő távolságot, helyben lévő távollétet hoznak létre. Egy helyen élni nem jelenti többé, hogy együtt élünk, és az együttélés nem jelenti többé, hogy ugyanazon a helyen élünk” – fogalmazza meg ezt a változást Ulrich Beck német szociológus (Beck 2005: 84–85) is. A globális folyamatok helyben valósulnak meg, territorializálódnak, hibrideket alkotnak a helyi jelenségekkel és cselekvésekkel (Faragó 2019: 207).

Ebben a folyamatban a médiatáj (*media scape*, Appadurai 1996, 2008) – különösen az új média – terei kulcsszerepet játszanak és lehetőséget biztosítanak arra, hogy a társadalmi szereplők különféle külső és belső perspektívák segítségével értelmezzék az adott helyszínen (vagy a virtuális térben) szerzett tapasztalataikat. Vagyis a lokálisként érzékelt tapasztalatot „nem mindig kizárólag az adott helyszín szemszögéből értjük meg” (Meyrowitz 2005: 29) és érzékeljük. Arjun Appadurai „lokalitás-” fogalma olyan formaként határozható meg, amelyet társadalmi csoportok különféle szomszédságok kontextusának létrehozása és fenntartása révén teremtenek meg, szimbolikus és materiális szinten egyaránt. A lokalitás olyan összetett fenomenológiai minőség, „melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiai és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoz létre” (Appadurai 2001: 3).

A lokalitásepítés, a médiatáj létrejöttének folyamatai különösen jól láthatóak a jelen kutatás kapcsán. Az utóbbi években-évtizedekben egy szinte áttekinthetetlenül széles diszkurzív tér alakult ki a Káli-medence körül: helyi és országos lapokban,

hírportálokon és tabloidokban, a közösségi média különböző platformjain szinte naponta találkozni lehet a térség legfontosabb jellemzőivel, szimbólumaival, program- és termékkínálatával, vagy az idelátogató és/vagy letelepült magyar hírességek speciális, helyhez kötődő történeteivel. Ehhez szorosan kapcsolódik a térségre vonatkozó reprezentációk tömeges előállítás: a Káli-medencében élő, az itt megfordult filmeseknek, vizuális szakembereknek köszönhetően ez a vizuálisan talán legtöbbször megjelenített magyar táj: játék- és dokumentumfilmek, regények kulisszavilága (például Térey 2018), tömegturisták által napi gyakorisággal létrehozott posztok kötelező látványosságeleme, sajtó- és riportfotók sokat súlykolt szimbóluma. Külön érdekességet jelent, hogy a vizuális reprezentációkat sok esetben nem „idegenek”, hanem a helyhez sok szálon kapcsolódó, s a lokalitáson belül aktív tevékenységet folytató szereplők készítik (lásd például a Somogyi Győző által tervezett, szövegezett és kézzel készített *Káli Hírmondót* vagy Somogyi Márk fotóit). Továbbá nem szabad elfelejtenünk a térséghez kapcsolódó tudományos reprezentációk sokaságáról sem: építészeti szakkönyvek és ajánlások, néprajzi gyűjtések és leírások, szociológiai felmérések és monográfiák éppúgy feldolgozták és nyilvánosságra hozták ennek a térségnek a társadalom- és építészettörténetét, a jelenét, mint ahogyan a jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatások is ezen tudományos reprezentációk számát növelik.⁷

A Káli-medencében a hetvenes évek óta zajló folyamatok jól értelmezhetők a konstruktivista vidékszociológia (város/vidék), illetőleg a transznacionális és globális áramlatokkal foglalkozó antropológia (globális/lokális) fent vázolt kategóriarendszere mentén. A medence földrajzi-társadalmi terének átalakulásában, a tömegkommunikációban terjedő képek megkonstruálásában, a lokális gazdaság újrastrukturálásában fontos szerepet játszik a vidék és város között létező, sokszintű kapcsolatrendszer. Ez éppúgy támaszkodik a fővárosból és más kisebb-nagyobb városokból a Káli-medencébe érkező, s ott letelepülő társadalmi elitek tevékenységére, mint a nyaranta itt megforduló turistatömegek jelenlétére. Mind a materiális, mind a szimbolikus gyakorlatok esetében megfigyelhető a kölcsönhatás a lokalitás és a nagyobb (nemzeti, illetőleg transznacionális) léptékű globális folyamatok között.

III. A kutatási módszerek és a kutatási kérdések

III.1. A két kutatási időszakban alkalmazott módszerek, témák és elméletek

Jelen tanulmány a Káli-medencében két, egymástól közel húszévnnyi különbséggel végzett kvalitatív társadalomkutatás eredményeire épül. Az első a *Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében* című kutatás volt, amely 1999 és 2001 között valósult meg az OTKA támogatásával (OTKA F 03097). A kutatás elsősorban a szemiotikai, illetőleg szociológiai indíttatású turizmuskutatás (főként Dean Maccannell, John

⁷ A térségre vonatkozó kutatások tudománytörténeti feldolgozása, a kutatók speciális viszonya a területhez és a medencére vonatkozó reprezentációkkal összefüggő felelősségek ügye egy külön tanulmány tárgyát képezheti.

Urry) elméleteire, illetőleg a regionalizmussal foglalkozó néprajzi kutatásokra támaszkodva a táj átalakításának – akkoriban újszerűnek tekinthető – gyakorlatait vizsgálta. A turizmus területére ezek az elméletek úgy tekintettek, mint az elidegenedett munka, az áttekinthetatlenné vált modernség szférájával szemben egy ellenvilág megteremtésének lehetőségére. Az ellenvilág létrehozásában kiemelt szerep jutott a regionális kultúráknak, a vidék újrafelfedezésének, amely a modernség túlságosan komplex folyamataival szemben az áttekinthetőség, az alakíthatóság esélyét/illúzióját kínálta. A kutatás a Káli-medencében a hetvenes évektől megfigyelhető „ellenvilág”-konstrukció folyamatait vizsgálta, amely éppúgy szemben állt az államszocializmus politikai-társadalmi rendszerével, mint a lokális tradíciók felszámolásának gyakorlatával. A kutatás középpontjában ezen konstrukciós folyamat legfontosabb aktorai álltak. Ők azok a városi értelmiségiek, akik – különböző indítatásokból – az 1970-es évektől házat vásároltak a Balaton-felvidéken, s ott jelentős aktivitást kifejtve megpróbálták hatást gyakorolni a települések mindennapi életére, az építészeti hagyományok újrafelfedezésétől kezdve közös ünnepek, tradíciók létrehozásán keresztül egészen a lokális gazdaság újragondolásáig. Az ezredfordulón végzett kutatás ideje alatt több, rövidebb időtartamú terepmunka valósult meg, fontos szerepet kapott a résztvevő megfigyelés, a terepjegyzetek és -naplók írása, interjúk készítése a különböző értelmiségi csoportok tagjaival, legfontosabb képviselőivel (Fejős–Szijártó 2002, Szijártó 2008).

A továbbiakban tárgyalt másik vizsgálat a *Lo-Káli, Mítosz és realitás, helyi élelmiszerrendszer a „Magyar Provence”-ban – diskurzusok, termelők, vásárlók és társadalomgazdasági hatások* című, 2018 végén kezdődött kutatási program (Nemes et al. 2019), ami a Káli-medence helyi élelmiszerrendszerét kutatja az NKFIH támogatásával (NKFI-6 K 129097). Ennek során a kétezer-tízes–húszas évek fordulóján helyi termelőkkel (Balogh 2022), turisztikai vállalkozások tagjaival és bevállalkozókkal (Nemes et al. 2022), a medencébe különböző időszakokban beköltözőkkel (Lajos–Nemes 2020), a helyi társadalom tagjaival és turistákkal készítettünk félig strukturált interjúkat és vettünk fel zárt és nyílt kérdéseket tartalmazó kérdőíveket. Jelen tanulmányhoz a 2019 és 2021 között a Káli-medencében házzal rendelkező szereplőkkel folytatott beszélgetések anyagát használjuk: a különböző időszakokban a medencébe érkező és életvitelszerűen beköltöző emberekkel, életmód- (*lifestyle entrepreneur*, Peters et al. 2009) és turisztikai vállalkozókkal készítettünk összesen 43 interjút.⁸ Az adatok feldolgozásához mindkét kutatás esetében az interpretatív módszert alkalmaztuk.

8 A jelen tanulmányhoz használt interjúkban részt vevő személyek (18 fő) alapvető szociokulturális jellemzőit egy táblázatban (1. táblázat) összegezzük a szöveg végén. A medencében tipikusan „néma terepként” megjelenő szereplőkről – például helyiek, turisták és kétlakiak – és életvilágukról egy következő tanulmányban írunk. A terep sajátossága a vállalkozások kapcsán elsősorban két jellemzővel bír. Egyrészt a medencében vállalkozásba kezdő szereplők jelentős részét kisgyermeket nevelő családok alkotják, ahol rendszerint a férfi irányítja a vállalkozást (persze kivételek vannak, például Zakar Kata Kővirág elnevezésű étterme és szállása Köveskálón), és a nő részt vesz a vállalkozás fenntartásában vagy részmunkaidőben máshol dolgozik. Másrészt túlnyomó többségében a férfiak azok, akik a vállalkozást a külvilág irányába képviselik, így ennek kapcsán elsősorban férfi beszélgetőpartnerekkel készítettünk interjút.

III.2. A kutatási kérdések

A két kutatás eredményeit összevetve láthatóvá válnak az elmúlt 40-50 évben a Káli-medencében végbement transzformációs folyamatok. Ezek jelentős mértékben kapcsolódnak az általunk vizsgált társadalmi aktorok tevékenységéhez, s a mindennapi élet keretrendszerét éppúgy átalakították, mint a területről rendelkezésre álló reprezentációk készletét. Az elemzés során két nagyobb, egymással sok szálon összekapcsolódó területet különítünk el: a Káli-medencéhez kapcsolódó elképzelések, imaginációk, önreprezentációk világát és a mindennapi gyakorlatok, a társadalmi cselekvések területét.

Az első témakörhöz, a szociokulturális reprezentációk és imaginációk színteréhez kapcsolódó kérdéseink a következők: 1. miként használják a Káli-medencét a beköltöző, illetve ott vállalkozást indító társadalmi szereplők önmaguk reprezentációjára, és 2. mit gondolnak saját szerepükről és feladatukról (illetve lehetséges feladatukról) ebben a térben? A medence irányába kialakított viszonyban kiemelt hangsúlyt kap a hely iránti és a helyben élő emberekkel szemben tanúsított felelősség kérdése.

A második, a társadalmi cselekvések világát érintő problémakör a sokszínű térhasználati gyakorlatok közötti összefüggéseket, a szerepértelmezések és a tér közötti kapcsolatokat, valamint a cselekvések térre gyakorolt hatását foglalja magába. Itt egyebek mellett arra keressük a választ, hogyan alakítják a különböző társadalmi elitek szociokulturális gyakorlatai a teret. Hogyan épülnek egymásra vagy éppen különülnek el egymástól a sokszínű ön- és térértelmezések és az eltérő cselekvések? Milyen folytonosságok, átfedések és szakadások vannak a Káli-medencében időben egymás után megjelenő szociokulturális értelmezések és gyakorlatok között? Itt is kiemelt szerepet kap a felelősség és felelősségvállalás kérdése.

Az elemzés – elsősorban terjedelmi okok miatt – nem történeti jellegű, inkább két korszakot középpontba állítva mutatja be a Káli-medence folyamatként értelmezett átalakulását. Kiindulópontunk a kortárs jelen: az a kérdés, hogy az elmúlt években a medencében a különböző társadalmi elitek önértelmezésének és -reprezentációjának sokszínű (például művészeti, gazdasági vagy politikai) változataiban és az egyre intenzívebb térátalakítás, illetve térkiszajátítás gyakorlataiban milyen folytonosságok és eltérések fedezhetők fel. Először elkülönítjük, milyen elemekből épülnek fel azok az értelmezési minták, amelyeken keresztül ezen csoportok tagjai saját szerepükre, tevékenységükre tekintenek. Ezen analitikus megközelítés segítségével láthatóvá válik, hogy ezek a szereplők mely területeken viseltek különös felelősséget a medence jelene és jövője vonatkozásában. Az elemzés második része összehasonlító jellegű, s arra a kérdésre keresi a választ, hogy ezek az értelmezési minták az újabb társadalmi csoportok, az új típusú elitek megjelenésével miképpen változtak meg az elmúlt évtizedben.

IV. Esetelemzés és -értelmezés

IV.1. A Káli-medence mikrovilága

A Káli-medence napjainkban széles körben elterjedt térségképét elsősorban fővárosi kötődésű értelmező elitek (építészek, művészek, szabadfoglalkozásúak) hozták létre még jóval a rendszerváltás előtt, az 1970-es évektől kezdve (Szijártó 2008: 193). A térség 20. század második felében lezajlott „felfedezése” nevezhető e társadalmi-kulturális csoportok által megvalósított „*klasszikus gyarmatosítási időszaknak*” (B13, férfi, nyaralótulajdonos rokona, 2019. tavasz). Ebben az időben – elsősorban a korabeli társadalmi folyamatokra adott válaszként – az államszocializmus politikai-kulturális rendszere elleni tiltakozásként született meg a „Káli-medence mint menedék” képe, és jöttek létre a hozzá kapcsolódó – az el-, illetve kivonulást támogató (az odaköltözést, parasztházvásárlást és -felújítást, új ünnepek létrehozását, egy kulturális ellenvilág kiépítését célzó) – társadalmi gyakorlatok (vö.: Szijártó Zsolt kutatócsoportja kutatásaival).

Az elmúlt negyven-ötven évben – a folytonosság mellett – jelentősen megváltozott a hely használatának, el- és kisajátításának praxisa, párhuzamosan azzal, ahogyan a Káli-medence egyre jelentősebb országos ismertségre tett szert. Sokszínűbbek lettek a medencéhez fűződő, főleg turisztikai indíttatású tevékenységformák, a beköltözők (a helyi szóhasználat szerint bebírók), az egyre nagyobb számban megjelenő turisztikai vállalkozásokat üzemeltető életmód-vállalkozók, a nem helyben élő turisztikai bevállalkozók, a nagytőkések és a nyaralótulajdonosok, a turisták és a természetjárók, továbbá az egy napra érkező, egyre nagyobb számú látogatók⁹ különböző elképzelésekkel és szándékokkal keresik fel és használják ezt a helyet. Mindezzel párhuzamosan a terület gazdaságilag is felértékelődött. Ez jól látható az ingatlanárak folyamatos emelkedésében, az egyes településeken tervezett lakóparkok és szállodák körüli konfliktusokban, valamint a vállalkozások számának növekedésében.

Ezt a folyamatot, amelynek során a Káli-medence a magyar társadalmi képzelet, a szimbolikus földrajz szerves és sokakat megmozgató alkotóelemévé vált, sokszor ellenérzések, konfliktusok kísérik a medence generációsan és társadalmilag is különböző csoportjai között. Ezek elsősorban rejtett formában és informális közegekben léteznek, de néha – beszélgetések, viták során, aktuális problémahelyzetek mentén – a felszínre törnek és láthatóvá válnak a generációs törésvonalak, eltérő gazdasági érdekek, kulturális elképzelések, politikai kapcsolathálók.

A kortárs konfliktusok egyik oka, hogy a 2010-es évektől kezdve új, másfajta rekrutációjú társadalmi elitek is megjelentek és befolyásra tettek szert a Káli-medence lokális gazdaságában és a társadalmi folyamatokban. Ezen új csoportok egy részét a szimbolikusan felértékelte táj ígérete vonzotta a Káli-medencébe, hogy ott – a korábban letelepültekhez hasonlóan – parasztházakat vásároljanak, s a korábban letelepül-

⁹ A Káli-medence különböző társadalmi csoportjainak, egymáshoz való viszonyának és dinamikájának szemléletes leírását adja a Somogyi Győző festőművész által készített, kézzel rajzolt és írt újság, a Káli Híradó 2020. júniusi száma, amely a térség lakosait a következőképpen csoportosítja: őslakó / állandó lakos / helyi lakos / kétlaki / turista / nyaraló / bebíró. A csoportosítás alapja a tulajdonjog és a térséghez fűződő érzelmi viszony.

tektől némileg eltérő léptékben felújítva¹⁰ egy zárt, a környezettől inkább elkülönült életmódot folytassanak. A újonnan érkezettek másik részét nem elsősorban az épített örökség védelme, az ingatlan állapota, fekvése és környezete motiválta a vásárlás során, hanem a Balaton környékén az utóbbi években általános gyakorlat részeként az ingatlanbefektetés lehetősége¹¹ (T1, férfi, első hullámban érkező bebíró, turizmusipar, 2021. nyár). A Káli-medencei ingatlan birtoklása számukra presztízsfunkcióval is bír, olyan jól konvertálható szimbolikus tőkét jelent, amely megerősíti és kifejezi gazdasági státuszukat. Egy harmadik csoportot alkotnak azok az aktorok, akik aktív szerepet vállalnak a medence lokális gazdaságában – a turizmusipar, a vendéglátás területén tevékenykednek, miközben egy sajátos önképpel, missziós tudattal, felelősségérzettel felvértezve maguk is létrehozzák a Káli-medence jövőjéről szóló narratíváikat. Ők azok a vállalkozók, kulturális brókerek (Szeljak 2000, Szijártó 2002, Pusztai 2007, Pusztai-Varga 2008),¹² akik, miközben a helyben létrehozott örökségre támaszkodnak, és legtöbbször helyben is laknak és gazdálkodnak, de már nem csupán lokális léptékekben tevékenykednek, hanem országos szintű hálózatok résztvevői, amelyek egyik csomópontjaként tekintenek a Balaton-felvidéki vállalkozásukra.

A Káli-medencében az utóbbi tíz évben végbemenő transzformációs folyamatok következtében átrendeződött a centrum és a periféria közötti viszonyrendszer. Amíg korábban fontos szerepet játszott a fővárostól való elkülönülés, az ottani életformával való szembenállás kinyilvánítása, mostanra a lokális gazdaság területén felértékelődtek a kapcsolatok, kölcsönhatások. Ennek következtében a „káli” márkanevű termékek már nemcsak a Balaton-felvidéken találhatók meg, hanem a medencén kívül, például a fővárosban is piacra leltek.¹³

A Káli-medence mint brand nem csupán gasztronómiai termékek, élelmiszerek egy szűk körére korlátozódik, hanem a kulturális rendezvények területén is megjelenik. A korábbi lokális ünnepek mellett – ezeket némileg felülírva – létrejöttek nagyobb léptékű nyári rendezvények is, amelyek egy része fővárosi (vagy újabban Európa kulturális fővárosi) szervezésben és hálózatban működik (például kisörspusztai romkomcsa, Kőfesz, Salföldi dalnoktalálkozó, vagy a különböző koncerteknek, illetve Slow Design napnak helyet adó Pegazus).

Ezek a jelenségek arról tanúskodnak, hogy az elmúlt egy évtizedben a „Káli-medence” kilépett a szűkebb, a Balaton-felvidékhez kapcsolódó földrajzi környezetéből,

10 Az új módon felújított parasztházak (nagyobb beépítettség, a kötelező elemet jelentő úszómedence, a falutól elválasztó magas kerítés) problémája többször előkerül az interjúkban (például B5), a lokális nyilvánosság különböző csatornáin, így a Somogyi Győző által készített *Káli híradó*ban is.

11 „Mi most nagy félelemmel nézzük a tőkebeáramlást. Az a fajta felvásárlás ez, ami eddig nem volt... Eddig, azt gondolom, hogy bár felkapott volt idejárni öt éve is, és divatos volt a hely, de a vásárlási kedv az még csak abban volt meg, aki ezt a lüktetést, szellemet érzékelte, ezzel volt kapcsolatban, legalábbis nagyobbbrészt. Ami idén nagyot változott, hogy most abszolút hideg pénz áramlik ide. És ez ilyen gyilkosan hat szerintem, ez öli meg leginkább majd ezt a szellemet...” (B1, férfi, életmód-vállalkozó, 2020. augusztus).

12 A kulturális bróker (*cultural broker*) „két eltérő érdek között közvetítő egyén, akinek szerepköre hangsúlyozottan aktív, a közvetítés folyamatára befolyással bír, segít jellegű, reflexív és kontextusérzékeny” (Pusztai-Varga 2008: 40).

13 Budapesten a Déli pályaudvar mellett található *Kell fagyalt?* elnevezésű hely például a mindszentkáliai *Kő fagy?* fagyizó receptjét vásárolta meg. A Bartók Béla úton megnyílt egy *Kő fagy?* a Bartókon nevet viselő hely, aminek célja az volt, hogy tehermentesítse a mindszentkáliai fagyizót és a falut a nagy számú látogatótól. A fővárosi Római-parton található Liliomkerti piacon is hozzá lehet jutni valódi „káli” termékekhez.

s egy olyan „termékké” vált, amely különböző piacokon (turizmus, gasztró, rendezvények, tartalom-előállító, ingatlan, építőipar) keresett és jól értékesíthető márkaként van jelen Magyarországon.¹⁴

Mindezzel párhuzamosan izgalmas differenciálódási folyamatok indultak meg az egyes települések között is, amelyek hatására a centrum és periféria közötti viszonyok a Káli-medencén belül is megváltoztak. Az egyes falvak jelenleg egyszerre küzdenek az eltömegesedés és az eljelentéktelenedés folyamataival és különböző módokon igyekeznek valamiféle egyensúlyt teremteni a kettő között. A medencében élő bebírók narratíváiban folyamatosan jelen van az ellentételezés az eltömegesedő Balaton-parttal és a Kapolcson, illetve a Művészetek Völgyében végbemenő változásokkal szemben.¹⁵ A differenciálódási folyamatoknak köszönhetően a medencében a hagyományos migrációs irányokon (helyi lakosság elköltözése és bebírók megjelenése) túl megjelent egy új tendencia is. Az évtizedekkel korábban érkezett bebírók a turizmushelyre gyakorolt negatív hatásai, a medence szezonális eltömegesedése, „elsíófokosodása” miatt elköltöznek a mindennapi lakóhelyükül választott Káli-medencei településről.

A Káli-medence települései – sokszor egymás törekvéseitől is vezetve, azokkal versenyezve – folyamatosan kísérletet tesznek saját arculat, egyediség kitalálására. Ez a téma sokszor előkerül a helyi nyilvánosságban, a privát beszélgetésekben, a közösségi média platformjain, ahol pró és kontra vélemények fogalmazódnak meg ezzel kapcsolatban, sőt, az egyes bebírócsoportok sokszor annak mentén is elkülönülnek, hogy milyen álláspontot foglalnak el a települések ezen törekvéseinek megítélésakor.

A kezdeti időszakban (1970–80-as évek) az első bebírók a tradicionálisabb építészeti örökséggel rendelkező, egységesebb faluképet mutató Salföldre és Kékkútra, Kővágóörsre települtek. Jelenleg a medencében több centrum is azonosítható. A (diskurzusokban sokszor „spirituális” jelzővel is ellátott) kulturális és ideológiai központ, a „kultúrtáj” centruma továbbra is Salföld és a hozzá tartozó Kisörspuszta, amihez az utóbbi években a *Kőfesz*t elnevezésű rendezvénnyel Kővágóörs is társul.

A medence gasztronómiai központja Köveskál, amely a minőségi vendéglátást állította középpontba, és ahol hat vendéglátóhely összefogásából 2014-ben megalakult helyi szövetség „Gasztrofaluként” pozicionálja a falut, s kínálatával egyértelműen a tehetősebb vendégréteget célozza meg. A Köveskálon – és részben Kővágóörson – élő bebírók, életmód-vállalkozók és bevállalkozók a 2010-es évektől kezdve úttörő szerepet játszottak a medence „piacosításában”, a Káli márka kiépítésében.

Szentbékállá a jól működő lokális közösségi kapcsolatokra és a helyiek által kiépített vállalkozásokra alapozott (B18), ahol a helyi rokonsági rendszereknek kö-

14 A szűkebb környezetből való kilépés az országon belüli jelenlét ugrásszerű megnövekedésére vonatkozik, a medence nemzetközi láthatósága továbbra sem számottevő – kivéve talán a helyi borokat.

15 Így például Somogyi Győző *Káli Híradója* már 2000-ben markáns ellenvéleményt fogalmazott meg a Kapolcson megfigyelhető turizmussal szemben. „A »Művészetek Hullámvölgye« lehetne Kapolcs, ha a Balaton partján volna (Pintér Georg, Kisörspuszta mondása): Így a Művészetek Völgye az ország legnagyobb tömegfesztiválja, színvonalas rendezvényekkel. Helyi vélemények szerint azonban a pestiek szórakoztatnak pestieket, nem ingyen. 30-70 milliós a költségvetés. A helyi lakosoknak marad az idegen tömeg, zaj, felfokozott forgalom elviselése lelkesedésből. A helyszín használatáért a falu, templom, kultúrház nem kap pénzt, és csak néhány ember húz hasznót, a többség csak szenved. Lehet, hogy ez egy elfogult helyi szempont. Lehet, hogy az öslakók belefáradtak. És lehet, hogy ekkora rendezvény sok ekkora településnek” (*Káli Híradó*, 2000. november).

szönhetően napjainkban is élénk a közösségi élet, és a lokális politika is elsősorban ezekre a kapcsolatokra támaszkodik. Ezen a településen (és a szomszédos Mindszentkállán) egyelőre a turizmus klasszikusabb, „csendesebb” formái vannak jelen (panziók, büfék, falatozók, fagyizó), ami ugyan a bebírók és nyaralók nagy létszámú szezonális jelenlétével jár együtt, de például Köveskálhoz képest kisebb a különböző típusú (életmód- és be-) vállalkozók száma.¹⁶

A medence szimbolikus centruma, a termékek/javak, a bebírók és a turisták fő találkozási helye a Káli-medence földrajzi terén kívül elhelyezkedő káptalanfői piac, ahová a helyi lakosság szinte soha nem látogat el. Az utóbbi időben a medence történéseinek némelyike a nagypolitika hírei közé is bekerült, ennek oka a politikai elit egyre nagyobb számú jelenléte ezen a területen. A települések közül ezzel kapcsolatban elsősorban Balatonhenye került reflektorfénybe, főleg az igazságügyminiszter, illetőleg az egykori pénzügyminiszter jelenlétének és ingatlanbefektetéseinek köszönhetően.

V. Ideológiák és képzetek: a felelősségvállalás különböző szinterei

A Káli-medencébe érkező társadalmi elitek különböző csoportjainak – a korai bebíróknak éppúgy, mint az újonnan a területre érkezőknek – viszonya a helyhez különböző aktivitásokat foglal magába: reflexiót a lokális történelemre, a környező táj sajátosnak tekintett esztétikai minőségére, bekapcsolódást a jelen közösségi folyamataiba, mégpedig egy kidolgozott, koherens értékrendszer mentén.¹⁷ Ez a (jobb híján) a medence és a lakossága iránti társadalmi felelősségvállalás, vagy – egy kurrens terminust használva – „részvételiségnek” nevezhető magatartásforma jelentette számukra a medencébe költözés egyik sokat emlegetett motivációját: a korai időszakban a szembenállást a hetvenes-nyolcvanas évek államszocialista vidékpolitikájával, az (általuk csak „falurombolás”-ként emlegetett – Szijártó 2002) körzetesítéssel, vagy a jelen körülményei között kísérletet a (vidéki, szelíd, zöld, gasztro-) turizmus meghonosítására és elterjesztésére, egyebek mellett a köveskáli Gasztrofalu kezdeményezéssel. A bebírók társadalmi felelősségérzete – az interjúk és a beszélgetések alapján megalkotott Káli-medencei vonzerólisták tanulsága szerint – többféle területet foglal magában, amelyek közül a három legfontosabbat érdemes kiemelni.

A (1.) legfontosabb az egyedülállónak tekintett (a természeti és az épített környezetet egyaránt magába foglaló) Balaton-felvidéki táj védelme, vonzerejének megőrzése és hasznosítása (B17). Talán ez a „tájképzet” a Káli-medencét leíró „bebírószótár” legállandóbb, legkevesebb átalakulást mutató eleme. (2.) Szintén a kezdetektől jelen van tevékenységük motivációi között a tradicionális helyi társadalmi gyakorlatok és

¹⁶ Ezzel kapcsolatban sokfajta (pró és kontra) vélemény fogalmazódott meg a lokális nyilvánosságban. Az egyik markáns reakció ezekre a folyamatokra azoktól a bebíróktól származik, akik a kilencvenes években érkeztek a területre, és aztán a 2020-as évek elején, a turizmus nagyfokú fellendülése miatt a medencén kívüli közeli településekre költöztek.

¹⁷ A bebíróknak a helyre és a helyben élés módjára vonatkozó ideológiai, képzetei és gyakorlatai kétségtelenül nemcsak összefüggnek a helyiek ideológiáival és társadalmi gyakorlataival, hanem ezek között sokszor konfliktus figyelhető meg. Jelen tanulmány azonban a társadalmi elitek oldalának bemutatásával és értelmezésével foglalkozik, a helyiek hangját csak áttételesen jeleníti meg. A kettő közötti viszonyok átfogó tárgyalását egy másik írásunkban tesszük meg.

értékek védelme, amelyhez közösségfejlesztési célok is kapcsolódnak. Ez a „közösségképzet” ugyanakkor történetileg már változóbb, összefüggésben áll az őslakosok számának csökkenésével, a makroszintű társadalmi folyamatok hatásaival. A (3.) – korántsem ennyire általánosan elterjedt, s már inkább a gyakorlatok felé mutató – elem a lokális gazdaság, gazdálkodás jelentőségének felismerése. Ebbe éppúgy beletartozik a helyi termelők és termékek támogatása, kísérletezés különböző tradicionálisnak tekintett gazdálkodási formák, termékek „feltámasztásával”, mint munkahelyteremtési próbálkozások a helyi lakosok számára, például egy szövetkezet formájában (B14, férfi, első hullámban érkező bebíró, művészet, 2019. tavasz).

A felelősségvállalás mindhárom aspektusát átszövi a reflexió, szembenezés azzal a helyzettel, hogy a bebírók és bevállalkozók megjelenése és a medencében folytatott tevékenysége milyen – adott esetben negatív, nem szándékolt – hatással van a környezetre és a helyben élőkre, például azzal, hogy előkészítheti az utat a negatívan megítélt tömegturizmus előtt. A továbbiakban a felelősség fenti három aspektusával összefüggő kérdésekkel foglalkozunk részletesebben.

V.1. Viszony a tájhoz: tájvédelem és -hasznosítás

A bebírók egyes csoportjaira a 2010-es évek végéig jellemző sajátos missziós tudat, önértelmezés alapvető részét alkották a tájban élésre és annak hasznosítására vonatkozó elképzelések. Ezek a táj- és térértelmezések nem voltak egységesek, innét eredeztethető a medencebeli konfliktusok egy része a bebírók, bevállalkozók, életmód-vállalkozók, helyiek és időnként a területen fontos intézményként jelenlévő Balaton-felvidéki Nemzeti Park természetvédelmi őrei között (például B16). Ám miközben a vizsgált csoporton belül létező, s fokozatosan növekvő – generációs, foglalkozásbeli, kulturális – különbségek természetsszerűleg alakították a környezettel kapcsolatos elképzeléseiket, ugyanakkor rekonstruálható egy olyan, meglehetősen állandóságot mutató „tájképzet”, amely mind az interjúkban, mind a nyilvános diskurzusokban sokszor előkerül. Ennek egyszerre vannak a természeti környezettel, az épített örökséggel és a történeti múlttal összefüggő elemei (Szijártó 2002).

Az 1970–80-as években a bebírók által a Káli-medencében felépített ellenvilág egyrészt a szocialista mindennapokkal és a Balaton-parti tömegturizmussal szemben jött létre, másrészt a kritizált jelennel szemben egy valamikor létezett, idealizált múlt rekonstruálását célozta (Szijártó 2008: 187). A beköltözők egyazon esztétikai ízlésközösséghez tartoztak, egy részük a filmes és művészvilághoz kötődött: rendezők, operatőrök, színészek, statiszták, képzőművészek és zenészek voltak közöttük, akik sok esetben nem csupán nyaralót vásároltak maguknak a medencében, hanem a településeken (sajátos, kommunaszerű módon) életmódkísérletet is folytattak.¹⁸

¹⁸ A legismertebb szereplők például: Sára Sándor, Szomjas György (1975), Kardos Ferenc, András Ferenc, Cseh Tamás, Mészáros Róza és Mayer István Kővágóórsón vásárolt magának házat, Kende János és Cserhalmi György Kékkúton, Halász Mihály és Imre Péter Balatonhenyén, Trombitás Tamás (1988) Szentbékállán.

Az ő aktív közreműködésükkel jött létre a Káli-medence (kicsit nagyobb összefüggésben a Balaton-felvidék) máig érvényes reprezentációs formája, amelyben szoros összetartozik összekapcsolódik a táj (a medence földrajzi helyzete, zártsága, a Balatonhoz való közelsége), az épített környezet (a kőből való tradicionális építkezés, amely következtében a múlt megőrződött, s nyomai, jelei megtapaszthatók a jelenben), valamint az itt élő emberek tevékenysége, hagyományos életmódja. Ennek a tájképzetnek egyszerre vannak irodalmi gyökei – sokszor előkerülő hivatkozási pontot jelentenek Hamvas Béla, Cholnoky Jenő és Eötvös Károly kapcsolódó leírásai –, filmes, képi referenciái (főleg Jancsó Miklós Kornyi-tónál forgatott, hetvenes évekbeli filmjei, így például az 1971-es *Égi bárány*), illetőleg építészeti elemei.¹⁹

Ehhez a tájképzethez egy erőteljes értékmentő attitűd társult, ami egyaránt vonatkozott a természeti és épített környezetre,²⁰ továbbá a „hagyományos” népi kultúra egyes elemeinek (népzene, néptánc, népi építészet) megőrzésére és továbbvitelére. A megőrzés a vidéki idill és az idealizált paraszti-köznemesi életmód képzetére épül – ez fejeződik ki a népi építészeti örökség megóvásának gyakorlatában, vagyis abban, hogy a bebírók a nagygazda- és parasztházakat „eredeti” állapotuk szerint állították helyre. Az első hullámban érkező bebírók *„nem rontották el a házakat”* (B4, férfi, első hullámban érkező bebíró, filmes szakma, 2019. tavasz), a *„hetvenes években pont azok a művészemberek jöttek ide házakat venni, akiknek a szépérzékük erre eleve nyitott volt és nyilván nem akartak rombolni”* (B3, férfi, második hullámban érkező bebíró, média, 2019. tavasz). Ugyanakkor ez az értékmentés nem korlátozódott a múlt idealizált képének újraalkotására, hanem aktív szembefordulást is magába foglalt a jelenben tapasztalt tájromboló folyamatokkal. A kisörspusztai homokbánya, a kék-küti ásványvízgyár tevékenysége elleni folyamatos, évtizedeken keresztül zajló küzdelem eredménye a medence 1979-ben elindított tájvédelmi körzetté nyilvánítása (1984), de ez volt az egyik fő tevékenységi terepe a bebírók által ugyancsak 1984-ben életre hívott, több száz taggal rendelkező Káli-medence Környezetvédelmi Társaságnak (B17). Ebben az aktív küzdelemben főként a Balaton-felvidéki Nemzeti Park, különböző zöld szervezetek (közülük is különösen a Védegylet) támogatására próbáltak támaszkodni – néha több, máskor kevesebb sikerrel (T2, 2000).

A medencében a kilencvenes években kezdtek megjelenni azok az életmód-vállalkozók, akik fokozatosan elhagyták városi munkahelyüket miközben a medencében tapasztalható „csendes” turizmusra építve alakítottak ki maguknak új életformát, és

¹⁹ Minderről a folyamatról részletesen: Szijártó 2003: 19–40.

²⁰ Az értékmentés szemléletes példája az a viszontagságokról beszámoló történet, amiben az egyik bebíró, Kővágóórsra utazván megszerzi a kőveskáli kocsmát (a mai Mi a kő) kidobásra ítélt régi cserepeit. Az értéktelennek ítélt és pusztulástól megmentett régi tetőcserepek aztán a saját pajtájának tetejére kerültek: *„Jövök Kőveskálról és a mostani, a Trombitás Tamás-féle vendéglőt, a Mi a kőt, ami akkor vendégkocsmát volt, szóval jövök ott kocsival és látom, hogy a tetőn emberek vannak és egy nagy konténerbe dobálják le a kétszáz éves cserepet, török össze. Megálltam az út közepén, kiugrottam a kocsiból: »Állj! Állj! Megállni!» És ők akkor mondták, hogy (...) a tanács kiadta a parancsot, hogy renoválni kell az épületet. Akkor mondom nekik, hogy most menjenek be a kocsmába, a fröccsöket én fizetem, és addig én lemegek Révfülöpre és elintézem, hogy egyenként szépen azokat a cserepeket le kell szedni és leadogatni, majd bálába rakni. Úgyhogy ezzel tudtuk aztán a mi pajtánkat lefedni, szóval ez a korai időszak...”* (B4, férfi, első hullámban érkező bebíró, filmes szakma, 2019. tavasz). Az autentikus múlt megteremtését szolgálta a házak „eredeti” állapotnak megfelelő felújítása is: *„két évvel ezelőtt sikerült kívülről is helyreállítani, olyan, amilyen volt a 19. század vége felé”* (B15, férfi, második generációs bebíró, média, 2000 – lásd még Fejős-Szijártó (szerk.) 2002: 33).

idővel egész évre szólóan a medence valamelyik településére költöztek (például B3, férfi, második hullámban érkező bebíró, média, 2019. tavasz). Az életmód-vállalkozók száma a 2000-es, de különösen a 2010-es évektől megszorozódott. Esetükben legtöbbször ugyanígy megtalálható a táj, a természeti környezet és a helyben élő emberek iránti felelősségérzet, s egy ehhez társuló missziós tudat. A tájhoz kapcsolódó beszámolóikban némileg visszaszorulnak az irodalmi, a magasművészeti és történeti vonatkozások, ezzel párhuzamosan előtérbe kerülnek az ezoterikusabb – ugyanakkor különböző jogközpontok, életmódváltó táborok révén jól piacosható – magyarázatrendszerek. Ezen vonzerók közül a medencében található kővek által keltett „rezgéseket”, a táj alaphangulatát megadó, speciális „akusztikát” emelik ki, miközben a táj kitüntetettsége a beszámolóikban nem változik (például B2, nő, életmód-vállalkozó, 2020. nyár).²¹

Az életmód-vállalkozók felelősségtudatának fontos eleme, hogy a turizmussal nemcsak keresletet teremtenek a medence iránt, és részben munkahelyeket hoznak létre helyben, hanem egyúttal a medence jellegzetesnek tartott elemeinek – elsősorban a természet vagy az épített környezet – megőrzésére törekszenek. A megőrzés itt nem annyira aktív küzdelemként, politikailag is motivált szembeállásként értelmezhető cselekvéseket foglal magában a jelen nem kívánatos fejleményeivel szemben, mint inkább kísérletet ezen tendenciák irányítására, menedzselésre. (Mindez természetesen nem független a zöld szervezetek érdekérvényesítő képességének látványos háttérbe szorulásától, a nemzeti parkok hatósági jogköreinek megnyirbálásától, az állami környezetvédelmi intézményrendszer meggyengítésétől.) Ennek következtében a 2010-es évek második felében – a nyaralók és turisták megnövekedett számának köszönhetően – a tájhoz való viszonyban és a tájban élés folyamatában a „mértéktartás” kategóriája vált az egyik kulcselemmé. A „mértéktartás” (B5, férfi, második generációs bebíró, 2019. nyár) vagy éppen annak hiánya meghatározó szerepet játszik a Káli-medence turisztikai vonzerejének kihasználásában és egyúttal a hely sajátos jellegének, személyiségének tiszteletben tartásában. Vannak olyan vendégek, akik meg tudják tartani „*a csendet, a falunak ezt a személyiségét, amiért valószínűleg idejön valaki*” (B5, férfi, második generációs bebíró, 2019. nyár), és vannak olyan szállásadók, akik nem egy-két, hanem öt-nyolc szobát építenek egyszerre medencével együtt. Az egyes interjúkban, beszámolóikban a mértéktartás úgy jelenik meg, mint minden, a Káli-medencében aktorként jelen lévő fél – helyiek, bebírók, bevállalkozók, döntéshozók, turisták stb. – felelőssége.²²

21 „Tehát szóval itt azt szeretjük, hogy mindjárt elkezdenek bogni a szarvasok, jönnek ide inni a forráshoz. Tehát attól tartok, hogy ha ilyen komolyabb esti zajongás lenne, ez a vadállományt elrettenti innen. Én azt nem annyira szeretném... Ezt úgy kell csinálni, hogy ne romboljuk szét a természeti értékeket. És ebbe a csend is beletartozik, meg a vadállomány, meg a növénytársulások gazdagságának a megtartása...” (B2, nő, életmód-vállalkozó, 2020. nyár).

22 „...tehát kikapcsolódásra valóban alkalmas hely az egész Balaton-felvidék, csak az van, hogy nem csak erre alkalmas, illetve ez a kikapcsolódás egy életnek, egy életmódnak, egy itt élésnek a része lehet. De a turizmusra az jellemző, hogy csak egy bizonyos környezetből egy bizonyos tevékenységet szeretne csak kiragadni, amiért valaki idejön. És ez nem a turizmus, tehát nem a látogatók hibája ez egy igény. Sok múlik a helyieken, most helyiek alatt értem a döntéshozókat, polgármestereket, településfejlesztésért felelősöket, kormányt, mindenkit, aki eldönti, hogy mire adja a pénzt. Meg hát a helyben élő Rózi néni is mindenkinek felelőssége van abban, hogy, hogy ennek az invázióknak, ami egy pozitív invázió, milyen teret enged. ...de mindenkinek, a látogatóknak is érdeke, meg az itt élőknek is érdeke az, hogy az ne alakulhasson át a nyaralók igénye szerint. Illetve sokszor nem is egyértelmű, hogy mi a nyaralók igénye, mert nyaralókból meg látogatókból nagyon sokfajta van” (B5, férfi, második generációs bebíró, 2019. nyár).

V.2. Közösségképzet és interakciók a helyiek és nem helyiek között

A Káli-medencéhez kapcsolódó szótár egyik fontos eleme, amely egyebek mellett meghatározza a „mi” és „ti” közötti határok meghúzását, a lokális közösséghez kapcsolódó szórt értékelések. A bebírók „közösségképzete” és viszonyuk a helyi lakossággal változatos. A településeken élők nagyon sokféle alakban jelennek meg: egyrészt különböző társadalmi-politika folyamatok vétnél áldozataiként, másrészt tradicionális, szorosan a térséghez kapcsolható tudástartalmak birtokosaiként, amelyekhez ugyanakkor viszonyuk meglehetősen ambivalens. Az első hullámban érkező bebírók lokális közösség iránti felelőssége mutatkozott meg abban, hogy igyekeztek a helyi lakosokkal is szoros kapcsolatot kiépíteni, valamifajta közösséget kialakítani.

A két fél viszonyában, interakcióiban a kezdetektől fogva érdekes kettősség figyelhető meg. Egyrészt a mindennapokat, a mikroszintet átszövik a figyelem, az érdeklődés, az odafordulás és a segítségnyújtás különböző formái,²³ mint ahogyan – főleg a tradicionális jellegű tevékenységek kapcsán – megjelenik a helyiektől való tanulás igénye is. Másfelől a bebírók helyiekhez való viszonyát erőteljesen meghatározza egy edukációs szándék, az általuk „népinek” tekintett kulturális elemek és társadalmi gyakorlatok, életmódbeli sajátosságok „visszatanítása”. A bebírók nehezen tudták megérteni, hogy a helyiek miért hagyják veszni a hagyományos értékeket, miért nem becsülik meg például a régi, népi építészeti sajátosságokat őrző épületeket, és miért akarják azokat sajátosságuktól, helyi jellegüktől megfosztva modernizálni (lásd ehhez a fentebb bemutatott történetet a tetőcserepekkel: B4, férfi, első hullámban érkező bebíró, filmes szakma, 2019. tavasz). Ez az attitűd különösen az első időszakban volt meghatározó. Jó példaként szolgál erre a neves filmrendező, kővágóórsi bebíró, Szomjas György *Építés és rontás a Káli-medencében* című, 1987-ben készült filmje, amelynek egyik jelenetében neves építészek próbálják (hiába) rávenni az egyik helyi lakost arra, hogy tradicionális nádfedeles parasztházát ne építse át „modern” kockaházzá.

A helyiekre irányuló civilizatorikus szándék és nevelés a kétezres évektől a turizmusban is megmutatkozik: *„Na most nagyon nehéz volt az elején a személyzettel (...) Úgyhogy itt valóban az embereket nevelni kellett ahhoz, hogy nálunk dolgozhassanak, de úgy látszik, hogy időnként ez sikerült, mert van például egy alkalmazott, aki akkor is már az én alkalmazottam volt, és még mindig ott dolgozik.”* (B6, nő, második hullámban érkező bebíró, turizmusipar, 2020. november).

Ebben az edukációs folyamatban ugyanakkor a különböző hatalmi pozíciók is hamar láthatóvá váltak. A látszatra a mindennapi esztétikai elvek körül zajló viták valójában a hely fölötti ellenőrzés megszerzéséről is szólnak, arról, hogy mely csoport képes érvényesíteni saját elképzelérendszerét és életmódját az adott település vonatkozásában. És hiába volt a bebírók oldalán jelentősebb gazdasági, kulturális és szimbolikus hatalom, a helyi lakosok ekkor korántsem voltak eszköztelenek a

23 Hasonlóan a Balaton-part településeihez, vö.: Schleicher 2018: 324.

hely fölötti uralom megszerzéséért is folytatott küzdelemben. Különösen két terület volt, ahol meglehetősen élesen kirajzolódtak ezek a frontvonalak. Az egyik az önkormányzatok működése, ahol a helyhatósági választásokon a bebírók csak a 2000-es évek elejétől jutottak be a helyi testületekbe. Korábban ezen szándékaik általában zátonyra futottak a helyi közösség jelöltjeivel szemben, akik támogatásuk érdekében sikeresen mozgósították a települések hagyományosan erős rokonsági rendszereit (T3). A másik, helyben fontos szerepet betöltő hatalmi tényező, az egyházak világi testületei kapcsán is hasonló helyzet figyelhető meg: a világi előjárók megválasztása során a helyi közösség általában összezárt, nem kerültek be a testületbe a bebírók képviselői.

Mindez azonban a 2010-es évekre megváltozott. Az átalakulás összefüggésben van azzal, hogy a Káli-medence „felfedezésének” idején, az 1970–80-es években, ezek a települések többnyire „élő közösségek” voltak, iskolákkal, helybeli munkalehetőséggel, aktív munkaképes lakossággal (T2, 2000, B5, B7). Azonban az elmúlt negyven évben demográfiai, társadalmi okok – így a munkaképes lakosság és főleg a fiatalok elvándorlása, az iskolák bezárása, a munkalehetőség megszűnése – miatt az őslakosok száma jelentősen csökkent,²⁴ a bebírók, nyaralótulajdonosok száma viszont ezzel ellenkező tendenciát mutatott. Vannak olyan települések, így például Salföld és Kékkút, ahol többségbe kerültek az újonnan érkezett társadalmi csoportok, ezekben a kisebb falvakban már alig élnek őslakos családok.

Ez a radikális demográfiai-társadalmi változás visszatükröződik a két csoport viszonyában. Így abban, hogy egyre nagyobb szórást mutat annak értelmezése, hogy ki és milyen kritériumok alapján tekinthető helyinek, őslakosnak vagy éppen bebírónak és nyaralónak. Egy jellemző példa azt mutatja, hogy az új társadalmi csoportok szerint nemcsak a születés határozhatja meg, hogy valaki helybelinek tekinthető-e vagy sem, hanem a helyhez való viszony és az adott környezettel összhangban álló tértermelési és térbeélési gyakorlatok is képezhetik ennek alapját: „... én azt tartom őslakosnak, aki azokat az értékeket próbálja tovább vinni és éltetni, amik itt helyben vannak. Tehát aki idejön és akár életvitelszerűen itt él, de magát a hely szellemét, a környezetet gyökeresen szeretné megváltoztatni, ő szerintem nem tekinthető őslakosnak, tehát őslakos az, aki azt a szellemet próbálja tovább vinni, noha, *mondjuk*, mást dolgozik... vagy más a hivatása, de mégis abba a környezetbe próbál beleilleszkedni. Aki azért jön, hogy azt a környezetet megváltoztassa teljesen, és valami pont ellenkező dologgal töltse meg azt a területet, az szerintem soha nem lesz helyi” (B7, nő, második generációs bebíró felesége, 2019. nyár).

Napjainkra a korábbi közösségképzeteket, az edukációs elképzeléseket felváltotta egy erőteljes és egyenlőtlen munkamegosztás a bebírók és a helyiek között. A helyiek kvázi kiszolgáló személyzetként (fűnyírás, építkezés, postai küldemények átvétele stb.) működnek a bebírók portáin: „Aki helyben lakik, az lassan kiszolgáló sze-

24 Néhány adat: Kővágóórs lakossága 1980 és 2019 között 1091 főről 765 főre csökkent, Salföld lakossága ugyanezen időszak alatt megfelelőddött (165-ből 73 lakos lett), Köveskálon pedig az 1980-as 483 fővel szemben 2019-ben 374-en éltek.

mélyzet lesz, kapcsolgatja a fűtést, gereblyézi a kertet...” (B8, férfi, életmód-vállalkozó, 2019. tavasz).²⁵ A bebírók ugyanakkor helyi viszonylatban jól megfizetik a szolgáltatásokat, ami konfliktusokat okoz a lokális foglalkoztatási piacon: *„Bebírók tették azt az itt élő alulképzett emberekkel, hogy lenyírja a fűvet egy óra alatt, és 8000 forintot ad”* (B10, helyi vállalkozó, 2019. ősz). A bebírók és nyaraló emberek igényeihez alkalmazkodva szimbolikusan és anyagi értelemben is felértékelődtek azok a ház körüli munkák, amelyeket korábban maguk a tulajdonosok végeztek szabadidejükben. A bebírók a „nagyvárosban megszokott” magasabb összeggel a bizalmat és az együttműködést is jutalmazták, a helyi munkaadók azonban nem tudnak ugyanakkora óradíjat fizetni a helyieknek más, rendszeresebb jellegű feladatok elvégzésére. Ez lokális szinten konfliktust okoz a helyi munkaadók és munkavállalók között, mert előbbiek nem tudják felvenni a versenyt a bebírók által kínált óradíjakkal, utóbbiak pedig nem akarnak sokkal kevesebbért dolgozni helyben.

V.3. Helyi gazdaság, helyi termékek és gazdasági gyakorlatok

Az elemzésünkben tárgyalt harmadik elem a lokális gazdaság, gazdálkodás területe, amivel kapcsolatosan a bebírók szintén rendelkeznek misszióval és képzetekkel, sőt bevállalkozóként saját gyakorlatokkal is. Noha a bebírók döntő többsége kifejezetten rekreációs céllal vásárolt házat a Káli-medencében, már korán – az 1990-es években – megjelentek olyan életmód-kísérletezők és életmód-vállalkozók, akik feladták korábbi életformájukat és – egy hosszabb-rövidebb átmeneti időszak után – végleg letelepedtek valamelyik településen (például B3, férfi, második hullámban érkező bebíró, média, 2019. tavasz). Közülük néhányan turisztikai vállalkozásba kezdtek helyben, de olyanokat is találhatunk, akik a hely földrajzi adottságaira alapozva gazdálkodásba fogtak (például mandulatermesztésbe). Kezdetben egy kisszámú, de nagyon összetartó közösségről volt szó, amelynek gazdálkodását egyszerre jellemezte a hagyományos paraszti gazdálkodás és élelmiszerek újrafelfedezése, mint kísérletezés a korban éppen divatos természetes alapanyagokkal.

A tudatos vásárlás, a biogazdálkodás, a rák elleni természetközeli készítmények, az immunerősítő szerek, a búzacsírbiznisz és a helyben termelt élelmiszerek már a kilencvenes években is lokális diskurzusok tárgyát képezték. Ahogyan ez a bebírók korai korszakára általában jellemző, oppozíciók mentén tekintettek ezekre a termékekre: a biogazdálkodás előnyeinek hangsúlyozása egyet jelentett a káros élelmiszer-adalékok listázásával vagy éppen a mobiltelefon által keltett hullámok kedvezőtlen élettani hatásának bizonygatásával (T4). Ugyanakkor a 90-es évektől kezdve fokozatosan kiépült a biogazdálkodás intézményrendszere: a *Káli Híradó* 1999-es

²⁵ „...Azon túl az idekerült nyaralóknak a portáit rendben kell tartani. Tehát ott takarítanak, fűvet nyírnak, lemetszik a fát. Tehát, hogy ilyen munkát végeznek, mi ezt házpásztornak hívjuk. Tehát ilyen házpásztor szerepet töltenek be. És van, aki erre szakosodott... tehát, hogy szinte mint egy vállalkozó...” (B9, férfi, első hullámban érkező bebíró, életmód-kísérletező, művészet, 2019. tavasz).

száma már arról számol be, hogy hatvan biotermelő működik a medencében,²⁶ és Szentbékállán a Birkás-kúrián havonkénti rendszerességgel összegyűlnek a termelők, előadásokat hallgatnak, magokat és terményeket cserélnek. A legnagyobb problémát ebben az időszakban az jelentette, hogy a térségben nem működött piac, ahol a megtermelt javak gazdát cserélhettek volna. A bioterményeket és különféle ezoterikus szereket egyaránt kínáló piac, az ún. Életház a 2000-es évek elején először a Kornyitó mellett jött létre, de nem sokáig működött, egy tűzvésznek esett áldozatul.

Párhuzamosan azzal, ahogyan a bebírók száma nőtt, s már komoly vásárlóerőt jelentettek a területen, fokozatosan elkezdett kiépülni a lokális gazdaság őket kiszolgáló szegmense. A bebírók a kezdetektől fogva tudatosan törekedtek arra is, hogy helyben fogyasszanak, vagyis a helyi boltokban vásároljanak és az éppen működő vendéglátóhelyeket, kocsmákat látogassák. Részben a vendéglátásra is úgy tekintettek, mint az elmélet és a gyakorlat helyieket „fejlesztő” tanulási terepe (B4, férfi, első hullámban érkező bebíró, filmes szakma, 2019. tavasz).

Napjainkban a globális kulturális és gazdasági tendenciák a helyi (a medencében végzett, kifejtett) gazdasági gyakorlatokra is hatással vannak. Egyrészt megfigyelhető a globális trendekhez történő alkalmazkodás – például a gourmet éttermek esetében Köveskálón –, a részvétel a nemzetközi piacok működésében. A feldolgozásra kerülő áruk egy részét a világméretű gazdasági, kereskedelmi hálózatokba történő bekapcsolódás révén szerzik be, miközben jelen van egy ellenkező irányú a törekvés is a helyi – értve ez alatt a Balaton-felvidéki és tágabb értelemben a Magyarországon termelt vagy előállított – termékek felhasználására (lásd még a káptalanfői termelői piacot): „...A sztenderd beszállító például Franciaországból jön. Például a gyöngytyúkot egy darabig tudtam hozni az Alföldről, és amikor elfogyott az Alföldről való gyöngytyúk, akkor utána Franciaországból rendeltük a gyöngytyúkot. ... Hát ez úgy történik, hogy Magyarországon most már van egy pár olyan étterem, ahol ezt megengedhetik maguknak. Ezért most már nem is egy, hanem két-három cég van, aki erre ráállt, és egy nap alatt Párizsból vagy közelebbi francia városból itt van Budapesten, s másnap meg itt van nálunk” (B11, férfi, bebíró, turizmusipar, 2019. tavasz).

Napjainkban tehát a gasztronómiához kapcsolódó vendéglátás is sokszínű és differenciált: a nemzetközi trendekhez történő alkalmazkodás mellett megtalálhatók a „helyi”, „Káli módra készült” fogások is. A különlegességre és exkluzivitásra törekvő gasztrohelyek mellett a medencében található néhány tudatosan „hagyományosan” magyar ízeket és ételválasztékot kínáló vendéglátóhely is. „Egyszerűen fogok foglalmazni, egy kritikát mondanék: »A... (ti. vendéglátóhely neve)... közkonyha«... És azért vagyunk mi közkonyha, mert megpróbáltam a hagyományos étterem étlapját kialakítani (cigánypecsenye, töltött paprika, meg ezek). Persze haladunk a korrallal, mert itt is megtalálható az étlapon a vegetáriánus vagy a grill- és egyéb ételek, de én nem vagyok hajlandó gourmet-t csinálni és rákot adni például. Egyrészt nem is illik ide a

26 Többek között: Birkás Balázs – Bódis Klára (Szentbékállán), Szigethy Pál (Szentbékállán), Rácz Lehel – Orbán Júlia (Kővágóórs), Koncs Csaba (Balatonhenye), Lőrincz Péter (Salföld).

környezetbe, másrészt nem hiszem, hogy, aki lejön ide... (ti. a település neve) az rákot akarna fogyasztani. Én maradtam a hagyományos étteremnél, kapható itt minden tradicionális. Le lehet szólni, hogy közkonyha, mert nincs is túlcifrázva a tálalás, viszont az adag, a minőség, a mennyiség, az ár simán üti őket” (B12, férfi, helyi vállalkozó, 2019. nyár).

Emellett a helyben termelt és előállított termékekre alapuló vendéglátás is megfigyelhető a medencében, hiszen vannak olyan befíró gazdálkodók is, akik azzal a céllal érkeztek a medencébe, hogy ott állattenyésztéssel (például disznók, juhok), növénytermesztéssel (például mandula, levendula) foglalkozzanak. A hely pedig felértékelte áruikat és termékeiket. Ennek köszönhetően a termékek gyakorlatilag „befejezetlen árucikként” (*unfinished commodity* – Paxson 2013) kerülnek a vásárlók elé, vagyis az értéktársítás folyamata a termékek eladásának és fogyasztásának pilanatában is folyamatos. A hely hozzáadott értéke és turisztikai vonzereje, vagyis a befírók, nyaralók és turisták nagy száma pedig lehetővé teszi a termékek helyben (akár háznál, akár saját boltjukban, akár a közeli káptalantóti vagy révfülöpi piacon) történő értékesítését.

VI. Összefoglalás

A tanulmány a vidéki terek transzformációjának egy speciális változatát tárgyalta a Káli-medencében végbement átalakulás példáján. Az eset egyszerre mutat fel általános és egyedi jegyeket. Általánosak azért, mert a területen zajló folyamatok jól leírhatók a konstruktivista vidékszociológia és a transznacionális antropológia makrokategóriáival, a „dzsentrifikációval”, a „glokalizációval” (Meyrowitz 2005), a különböző globális kulturális folyamatok (vidéki terek elnéptelenedése, életmódváltás, nyaralófalvak létrejötte) helyspecifikus megvalósulásával, a földrajzi terektől függetlenedő lokalitásokkal és médiatájakkal (Appadurai 1996, 2001, 2008). A tanulmányban alkalmazott, negyven-ötven éves folyamatokat összehasonlító perspektíva ugyanakkor lehetővé teszi azt is, hogy e makrokategóriák mögé tekintve a változásfolyamatok finomszerkezetével is megismerkedhessünk. Így láthatóvá válik, hogy a vidék transzformációjának (a dzsentrifikációnak, a glokalizációnak) mely elemei tekinthetők többé-kevésbé állandónak, s melyek azok, amelyek a Káli-medencében végbemenő folyamatokat egyedivé és különlegessé teszik.

A Káli-medencei transzformáció a folyamatban aktív szerepet játszó társadalmi elitek, a befírók, bevállalkozók, életmód-vállalkozók tevékenysége miatt tűnik ki a hasonló változásfolyamatok közül. Ez az oka annak, hogy ez a társadalmi csoport áll jelen tanulmány középpontjában. Ezen aktorok jelentős kulturális, társadalmi és szimbolikus tőkéje és szerepvállalása eredményezte azt, hogy gyakorlatilag a rendszerváltás óta a magyar nyilvánosság széles területén egyre jelentősebb diszkurzív tér keletkezett a Káli-medencei történések megismertetéséhez. A különböző időszakokban érkező társadalmi elitek ugyan eltérő „gyarmatosítási” és reprezentációs gyakorlatokat folytattak, de ezek a helyi lakossághoz történő közeledések mellett

sokszor konfliktusos helyzeteket vagy ellenérdekek mentén szerveződő megosztottságot hoztak létre.

Az elmúlt 40-50 évben a medence – különböző intenzitással ugyan, de folyamatosan – jelen van a szeriöz és tabloid nyilvánosságban, a print médiumokban és a közösségi média platformjain, ébren tartva az érdeklődést a terület és lakói iránt. Azaz, hogy az itt tevékenykedő vagy megforduló művészek, szabadfoglalkozású értelmiségiek egyúttal saját művészeti-kulturális praxisuk részévé emelték a területet, a vizuális reprezentációknak egy olyan mennyiségű (és minőségű) tömege jött létre, amely más tájegységek esetében nagyon ritka. Mindez hozzájárult a Káli-medence felértékeléséhez és népszerűségéhez, valamint a medencebeli világok egyfajta differenciálódásához, a sokszínű kisvilágok kialakulásához is (lásd ehhez Lajos–Nemes 2020). Ezekkel függ össze, hogy a Káli-medencében az elmúlt évtizedekben megfigyelhető átalakulás nemcsak a vidékszociológia és a kulturális antropológia fogalmai mentén értelmezhető, hanem a területen végbemenő folyamatoknak ugyanúgy vannak releváns művészetszociológiai és médiatudományi olvasatai is.

A tanulmány három területet (a viszonyt a tájhoz és a közösséghez, illetve a gazdasági gyakorlatokat) állítva középpontba mutat rá a transzformációs folyamatok néhány jellegzetességére. Így például arra, hogy a tájhoz kapcsolódó képzetek és gyakorlatok körében feltűnő állandóság figyelhető meg. A tájról való diskurzus elemei, a táj leírásának alapjául szolgáló mindennapi esztétikai kategóriarendszerek az elmúlt évtizedekben nem sokat változtak, legfeljebb némileg – különböző divathulámok (ezoterikus irányzatok megjelenése, „gasztroesztétika” térhódítása) mentén – módosultak. Már sokkal összetettebb a helyzet a közösséghez kapcsolódó elképzelések, illetőleg a helyi lakosokkal folytatott interakciók tekintetében. Ezen a területen jelentős átalakulások történtek, a különböző demográfiai és társadalmi folyamatok következtében a helyi lakosok száma a falvakban erősen megfogyatkozott, háttérbe szorultak a lokális közösségképzetek, s a hozzájuk kapcsolódó edukációs elképzelések. Mindezzel párhuzamosan jelentőségüket veszítették azok a korábban meglehetősen éles küzdelmek, amelyek a helybéliek és az újonnan érkezettek között különböző hatalmi pozíciókért (helyi politika, egyházi szervezetek), s áttételesen a terület feletti uralom megszerzéséért folytak. A helyi gazdálkodás területén megint csak másfajta átalakulás figyelhető meg, amit leginkább professzionalizációként ragadhatunk meg: a korábban inkább ideológiák mentén szerveződő, elszigetelt gazdálkodási kísérletekből jól működő iparágak lettek, amelyek megteremtették saját fogyasztói bázisaikat, s melyek nemzeti és nemzetközi hálózatokba is be tudnak kapcsolódni.

1. táblázat: A tanulmányhoz használt interjúkban részt vevő személyek alapvető szociokulturális jellemzői

Beszélgetőtárs (B) / terepadat (T) sorszáma	Kutatás időpontja	Beszélgetőtárs neme – férfi (F), nő (N)	Beszélgetőtárs jellemzői (érkezés a medencébe és típus)
T1	2021. nyár	F	első hullámban érkező bebíró, turizmusipar
T2	2000	F	első hullámban érkező bebíró, művészet
T3	2000		terepjegyzet
T4	1999		terepjegyzet
B1	2020. nyár	F	harmadik hullámban érkező életmód- vállalkozó, turizmus
B2	2021. tavasz	N	harmadik hullámban érkező életmód- vállalkozó, turizmus
B3	2019. tavasz	F	második hullámban érkező bebíró, média
B4	2019. tavasz	F	első hullámban érkező bebíró, filmes szakma
B5	2019. nyár	F	második generációs bebíró, média
B6	2020. ősz	N	második hullámban érkező bevállalkozó, turizmusipar
B7	2019. nyár	N	második generációs bebíró felesége
B8	2019. tavasz	F	harmadik hullámban érkező életmód- vállalkozó, turizmusipar
B9	2019. tavasz	F	első hullámban érkező bebíró, életmód- kísérletező, művészet
B10	2019. ősz	F	helyi vállalkozó
B11	2019. tavasz	F	első hullámban érkező bebíró, turizmusipar
B12	2019. nyár	F	helyi vállalkozó
B13	2019. tavasz	F	nyaralótulajdonos rokona
B14	2019. tavasz	F	első hullámban érkező bebíró, művészet
B15	2000	F	második hullámban érkező bebíró, média
B16	2019. tavasz	F	helyi, a formális intézményrendszer egyik szereplője
B17	2019. tavasz	F	első hullámban érkező bebíró, művészet
B18	2000, 2001	F	helyi, a formális intézményrendszer egyik vezetője

Irodalom

Appadurai, A. (1996): *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Appadurai, A. (2001): A lokalitás teremtése. *Regio*, (3): 4–31.

Appadurai, A. (2008): Különválások és különbségek a globális kulturális gazdaságban. In Niedermüller, P. – Horváth, K. – Oblath, M. – Zombory, M. (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó, 238–261.

Balogh, P. (2022): Sajtókészítők a Balaton-felvidék helyi élelmiszerrendszerében. Táj és gazdaság összefüggései jelenkori kistermelői gyakorlatokban. *Szociológiai Szemle*, 32(1): 114–141. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.6>.

Beck, U. (2005): *Mi a globalizáció?* Szeged: Belvedere.

- Cloke, P. (1997): Country Backwater to Virtual Village? Rural Studies and 'the Cultural Turn'. *Journal of Rural Studies*, 13(4): 367–375.
- Csite, A. (1999): A paraszti közösségtől a ruralitásig. A nemzetközi vidékkutatók utóbbi harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle*, (3): 134–153.
- Csurgó, B. (2013): *Vidéken lakni és vidéken élni*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Faragó, L. (2019): *Téri lét. Társadalmi fordulat a térelméletben*. Budapest: Dialóg Campus.
- Farkas, J. (2011): „India magyarországi mosolya”. Ellenvilágok és élménymodellek párbeszéde Krisna-völgy ökofalu turizmusában. In Fejős, Z. (szerk.): *Színre vitt helyek*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 62–81.
- Farkas, J. (2014): „Kicsi kis hősök.” Az ökofalu-mozgalom története és gyökerei. *KO-VÁSZ*, 18(1–4): 3–26.
- Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (2002): *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéből*. Tabula könyvek 4. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Foucault, M. (1991): A diskurzus rendje. *Holmi*, (7): 868–889.
- Kovács, É. – Vidra, Zs. – Virág, T. (2013): *Kint és bent. Lokális és etnicitás a peremvidékeken*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó.
- Lajos, V. – Nemes, G. (2020): Megalkotott valóságok: sokszínű kisvilágok a Káli-medencében In Jakab, A. Zs. – Vajda, A. (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. Kriza Könyvek (47). Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 171–181.
- Megyesi, B. (2007): A magyar lakosság vidékkel kapcsolatos attitűdjei. In Kovács, I. (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – MTA Politika Tudományok Intézete, 27–43.
- Meyrowitz, J. (2005): A globális hajnala. A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. *Világosság*, XXXVI., 6: 29–30.
- Mormont, M. (1987): Rural Nature and Urban Natures. *Sociologia Ruralis*, 27(1): 3–20.
- Nemes, G. – Csizmadiané Czuppon, V. – Kujáni, K. – Szegediné Fritz, Á. – Orbán, É. – Lajos, V. (2019): The Local Food System in the 'Genius Loci' – the Role of Food, Local Products and Short Food Chains in Rural Tourism. *Studies in Agricultural Economics*, 121(2): 111–118. <https://doi.org/10.7896/j.1910>
- Nemes, G. – Orbán, É. – Tomay, K. (2022): Meghasadt valóságok – dilemmák a turizmus és a dzsentifikáció szerepéről a vidék fejlődése kapcsán. *Szociológiai Szemle* 32(1), 88–113. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.5>.
- Paxson, H. (2013): *The Life of Cheese. Crafting Food and Value in America*. Berkeley: University of California Press.
- Peters, M. – Frehse, J. – Buhalis, D. (2009): The Importance of Lifestyle Entrepreneurship: A Conceptual Study of the Tourism Industry. PASOS. *Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 7(3): 393–405. <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2009.07.028>
- Phillips, M. (1993): Rural Gentrification and the Processes of Class Colonisation. *Journal of Rural Studies*, 9(2): 123–140.

- Phillips, M. (2005): People at the Centre? The Contested Geographies of Gentrification. In Phillips, M. (szerk.): *Contested Worlds: an Introduction to Human Geography*. Ashgate: Aldershot, 317–352.
- Pusztai, B. (2007): Autentikusság, rivalizálás, „márkázás”. Megalkotott hagyományok használata a turizmusban. In Wilhelm, G. (szerk.): *Hagyomány és eredetiség*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 226–240.
- Pusztai-Varga, I. (2008): Műfordítók mint kulturális brókerek. Egy terminus útja a kultúrákutatótól a műfordításig. *Fordítástudomány*, 2: 39–46.
- Schleicher, V. (2018): *Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Solana-Solana, M. (2010): Rural Gentrification in Catalonia, Spain: A Case Study of Migration, Social Change and Conflicts in the Empordanet Area. *Geoforum*, 41(3): 508–517. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2010.01.005>
- Szeljak, Gy. (2000): Turistamítoszok, indiánok, etnikai turizmus Mexikóban. In Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanszék, 201–216.
- Szijártó, Zs. (2002): Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Egy tér alakváltozásai*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 7–22.
- Szijártó, Zs. (2003): Szimbólumtermelés – élményfogyasztás: a tér szerepe a turizmusban. In Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k: A turizmus társadalomtudományos magyarázata: tanulmányok*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 19–40.
- Szijártó, Zs. (2008): Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In uő.: *A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok*. Budapest: Gondolat Kiadó, 179–194.
- Térey, J. (2018): *Káli holtak*. Budapest: Jelenkor Kiadó.
- Tomay, K. (2019): Az összekötő társadalmi tőke (újra)termelődésének terei – A városi és vidéki dzsentrifikáció szerepe a vállalkozói és innovációs ökoszisztémákban. *Replika*, (111): 43–62. <https://doi.org/10.32564/111.4>
- Tomay, K. – Völgyi, B. (2022): Közösség és dzsentrifikáció egy vidéki településen. *Szociológiai Szemle*, 32(1): 65–87. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.4>
- Tönnies, F. (2004): *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Virág, T. (szerk.) (2015): *Törésvonalak. Szegénység és etnicitás vidéki terekben*. Budapest: Argumentum.

Közösség és dzsentrifikáció egy vidéki településen¹

Community and gentrification in a rural settlement

Tomay Kyra² – Völgyi Bence³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.4>

Beérkezés: 2021. 12. 02.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 03. 07.

Elfogadás: 2022. 03. 23.

Összefoglaló: Jelen tanulmány a vidéki területekre történő urbánus középosztályi, értelmiségi beáramlás, a vidéki dzsentrifikáció hatását vizsgálja a céltelepülés közösségi életének alakulása tükrében. A tanulmány alapjául szolgáló kvalitatív kutatás keretében mintegy harminc, félig strukturált interjú készült öslakosokkal és beköltözőkkel, művészekkel és helyi vállalkozókkal egy dél-dunántúli kistelepülésen a PTE BTK szociológia szakos hallgatóinak részvételével. Eredményeink szerint a vidéki dzsentrifikáció különböző szakaszaiban eltérő értékrendű és társadalmi státuszú beköltözők érkeztek a településre, aminek hatására látványosan alakultak át a helyi közösség alapjait konstruáló gazdasági együttműködések, hierarchiák, közös értékek és célok. Az 1990-es években először művész, értelmiségi, majd a kétezres évektől kezdve egyre inkább vállalkozói réteg költözött a településre. A beköltöző értelmiségiek átfomták a csendes falu életét, és egy pezsgő, fesztiválokban és turistákban gazdag településsé alakították azt. A folyamat következtében felélénkultek a lokális gazdasági kapcsolatok és a turizmus. A településen élők összetételének átalakulása, illetve a település funkciójának megváltozása következtében szembetűnővé váltak az értékrendbeli különbségek, amelyek mind az öslakos–beköltöző tengelyen, mind pedig a két csoport közösségén belül megfigyelhetők. A falut illetően eltérő, egymással versengő elképzelések látványos változást eredményeztek, mind a közösség(ek), mind a település tekintetében, ennek következtében a különböző szereplők és csoportok a formális hatalom területén küzdenek saját érdekeik képviseletéért. A településen zajló dzsentrifikáció egyszerre erősítheti és csökkentheti a társadalmi kohéziót, és ezzel magát a közösséget is.

Kulcsszavak: vidéki dzsentrifikáció, közösség, város-vidék migráció

Abstract: The present study examines the impact of urban middle-class, intellectual influx and gentrification of rural areas in the light of the development of community life in the target settlement. Within the framework of the qualitative research on which the study is based, about 30 semi-structured interviews were conducted with natives and newcomers, artists and local entrepreneurs in a small settlement in South Transdanubia with the participation

1 A tanulmány „A vidéki dzsentrifikáció szerepe a településfejlesztésben” FK-138098 NKFIH által finanszírozott kutatás és az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú, „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” elnevezésű projekt támogatásával a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós (Európai Szociális Alap) társfinanszírozással valósult meg.

2 PTE BTK Szociológia Tanszék, email: tomay.kyra@pte.hu

3 PTE Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, email: volgyben@gmail.com

of PTE BTK sociology students. According to our results, during the different stages of rural gentrification, immigrants with different values and social status arrived in the settlement, as a result of which the economic co-operations, hierarchies, common values and goals that constructed the foundations of the local community changed dramatically. In the 1990s, first a group of artists, intellectuals, and then more and more entrepreneurs moved to the settlement. Migrant intellectuals transformed the life of the quiet village and turned it into a bustling settlement rich in festivals and tourists. As a result of the process, local economic relations and tourism have revived. Due to the transformation of the composition of the inhabitants, and the change of the function of the settlement, the differences in the values became more visible, which can be observed both on the indigenous migration axis and within the community of the two groups. Different, competing ideas about the village have led to a spectacular change, both for the community(ies) and the settlement, with the result that different actors and groups are fighting for their own interests in the formal sphere of power. Gentrification in the settlement can simultaneously strengthen and reduce social cohesion and thus the community itself.

Keywords: rural gentrification, community, urban-rural migration

Bevezetés

Miért dönt úgy egy szegedi szobrász, egy budapesti vállalkozó vagy egy német háziorvos, hogy egy ötszáz fő alatti dél-dunántúli községbe költözzön? A válasz mindhárom esetben eltérő: van, akit Szőlőszem⁴ lenyűgöző településképe és természeti adottságai ihlettek meg, van, akinek az volt az álma, hogy vidéki lakáséttermet üzemeltessen, és van, aki a jól profitáló befektetés reményében érkezett. Habár ugyanarra a településre költöztek, céljaik és szemléletük Szőlőszemmel kapcsolatban határozottan eltér. Beköltözésük, jelenlétük hatással van a falura, amely ennek következtében látványosan átalakul. De talán ebben az egész folyamatban mégis az lenne az egyik legérdekesebb kérdés, hogy mit gondol ezekről a változásokról a szemben lakó szomszéd Mari néni, akinek családja generációk óta Szőlőszemen él.

Jelen tanulmány a vidéki területekre történő urbánus közeposztályi, értelmiségi beáramlás, a vidéki dzsentrifikáció⁵ feltárását és hatásainak vizsgálatát célzó kutatás eddigi eredményeit kívánja bemutatni. A kutatás célja egyfelől megismerni azon városi értelmiségiek vidékpercepcióját, motivációit és preferenciáit, akik a nagyvárosi, vagy éppen város környéki lakóhelyüket vidékire, „falusira” cserélik. A kutatás másik hangsúlyos eleme az ekként betelepülő közeposztálybeli, értelmiségi csoport hatásának vizsgálata a választott településre. Részt vesznek-e, és ha igen, miként az új betelepülők a helyi közügyekben, helyi politikában, civil életben és a helyi gazdaságban? Megjelenésük hogyan hat a település társadalmára: képesek-e beágyazódni a helyi társadalomba, hogy használják a kapcsolatteremtő és kockázatvállalási képességüket? Mi az, ami elvész, és mi az, ami megmarad ebben a folyamatban? Kisajátítás vagy megmentés az, ami az új beköltözők hatására zajlik? Miként hatnak egy közösség életére a beköltözők, közösségképző vagy éppen közösségbomlasztó

4 Tekintettel arra, hogy kis lélekszámú településről van szó, Szőlőszemnek nevezzük a tanulmány helyszínéül szolgáló települést a megszólalók személyes adatainak és véleményének anonimizálása érdekében.

5 A „vidéki dzsentrifikáció” szakkifejezés az angol *rural gentrification* tükörfordításaként született. Vidéki alatt a nagyvárosoktól távolabbi, vidékies területeket értjük, nem pedig a „nem budapesti” vidéki térségeket, míg dzsentrifiként az angol eredeti tartalmát alapul véve a feltörekvő középosztályi rétegekre, és nem a lecsúszó nemességre utalunk.

hatással vannak-e? Tanulmányunk elsősorban ez utóbbi téma tárgyalásához kíván hozzájárulni.

A kutatás a 2018–2019-es tanév során indult, majd 2021-ben folytatódott a PTE BTK szociológia szakos hallgatóinak részvételével, egy dél-dunántúli kistérségben.⁶ A kutatás módszere elsősorban félig strukturált mélyinterjúk terepkutatás, illetve települési esettanulmány. A kvalitatív, interjúkra, esettanulmányokra támaszkodó kutatómódszertannak jelentős hagyományai vannak az attitűd-, érték- és identitásvizsgálatokban éppúgy, mint a percepció és reprezentáció kutatásában. Ez a módszer lehetővé teszi az összefüggések mélyebb megértését és a motivációk feltárását. A módszer alkalmazása a hazai város- és vidékszociológiai kutatásokban is széles körben elterjedt és elfogadott (lásd Váradi 1997, 2008, Kovács 1999, Csanádi et al. 2006, Csurgó 2013). A 2021-es kutatás során kiemelt hangsúlyt fektettünk arra a kérdésre, hogy az elmúlt évek strukturális feltételekben bekövetkező változásai (falusi CSOK bevezetése, 2019 őszi helyhatósági választások, és a Covid19-járvány miatti korlátozások) milyen változásokat hoztak. Az utóbbi években bekövetkezett változások közül jelen tanulmányban főként a helyi hatalomban bekövetkezett változásokkal és azok hatásaival fogunk részletesebben foglalkozni.

A vidéki közösség

A közösségek vizsgálata és az arról való értekezés szociológiai nézőpontból az első között „körbejárt” terület volt, amely végigkísérte, sőt alakította is a tudományág történetét. A tradicionálisnak nevezett közösségek felbomlását kísérő, meghatározó társadalmi jelenségek, mint az ipari forradalom, a kapitalista berendezkedés, illetve az urbanizáció folyamata fordította a szociológia nagyítóját a képzeletbeli városhatár fölé, ahonnan nézve kirajzolódott egy szembenállás. A városi és a vidéki életmódot összehasonlítva vált nyilvánvalóvá az a változás, amelyet a közösség és társadalom kettősségével írt le elsőként Tönnies (1887) majd erre épülve, vagy éppen vele polemizálva számos más szerző. A város-vidék dichotómia sokáig meghatározta a közösségekről írott tanulmányokat, a szerzők (Redfield 1947, Wirth 1973) rendszerint a „vidéki nyugodt közösségi létet” állították szembe a „nagyvárosok tömegtársadalmával”, és ennek tükrében foglalkoztak a közösségek kérdésével.

Ugyan a kortárs posztstrukturális vidékszociológia álláspontja szerint „a vidék-város ellentét társadalmi konstrukció eredménye, a vidék alapvetően reprezentációként létezik, és valójában a társadalmi különbségek nem köthetők a vidéki és városi terekhez” (Csurgó 2016: 49), a város-vidék szembeállítás a mai napig jelen van mind tudományos jellegű írásokban, mind a laikus diskurzusban. A „vidék” a mai napig hordozza azt az erősen idealizált, idilli reprezentációt, amelyben a közösség,

6 A „vidéki dzsentrifikáció hatásai” című kutatás keretében (kutatásvezető: Tomay Kyra) 2018–2019, illetve 2021 során összesen harminc interjút készítettünk a PTE BTK szociológia szakos hallgatói részvételével egy dzsentrifikáció által érintett dél-dunántúli aprófaluban.

nyugalom, biztonság, illetve a természet közelsége és szépsége jellemzi azt (Csurgó 2016: 51). Habár a kutatások (Csurgó–Megyesi 2016) eredményei ezeket a „képzelt különbségeket” egyre inkább dekonstruálják, a laikus vidékreprezentáció változatlan. Ez különösen fontos a vidéki dzsentrifikáns beköltözők szempontjából, hiszen, ha nem is a vidéki közösség idillje az elsődleges ösztönző, de mindenképpen erős szempont a vidékre költözésben.

A közösségek értelmezésének kérdése rengeteg egymással versengő megközelítést eredményezett különböző tudományterületeken. Murdock elméletében a területi lehatároltság, közvetlen interakciók és az egységesülés jelensége, Wolf hálózati elméleti értelmezésében a csoportkapcsolatok, Fish interpretatív megközelítésében pedig a személyek közös értelmezési sémái segítségével értelmezhetők a közösségek (Tóth 2002). Szólószem közösségének, illetve annak változása vizsgálatához a település közösségét Hankiss Elemér elmélete alapján fogjuk értelmezni, elemezni. Ennek oka, hogy a definícióban említett kritériumok menti eltérések szemléletesen érzékeltetik azokat a kihívásokat, amelyekkel egy dzsentrifikálódó település közössége küzd. Hankiss Elemér szerint a közösségek négy tényező együttállásával jönnek létre. Ezek a „közös érdek, közös cél, közös értékrend és a fenti három tényező meglétének tudata, vagy más szóval a »mi« tudat” (Hankiss 1983: 206). A kérdés, hogy miként képes közösséggé alakulni egy látszólag ellentétes értékekkel és érdekekkel rendelkező szomszédság.

A közösségek, függetlenül attól, hogy kiterjedésüket tekintve csupán családi közösségekről vagy éppen államközösségről beszélünk, mindig is élő és változékony képződmények voltak. A történelem során közösségek egyesültek, szétváltak, egyesültek, differenciálódtak, létrejöttek vagy megszűntek, egyszóval állandó változásban voltak (Hankiss 1983: 209).

A közösségek és kiemelten a vidéki közösségek felbomlásának számos oka van, ezek között vannak univerzális társadalmi folyamatok, mint az individualizáció, szekularizáció, illetve kimondottan a magyarországi vidékre jellemzők. Utóbbiak tekintetében beszélhetünk a kitelepítésekről vagy olyan közösségellenes intézkedésekről a 20. század közepén, mint például a civil szervezetek betiltása, falvak összevonása vagy akár a téjeszesítés (Kovács 2010).

A vidéki közösségek átalakulására intenzív hatást válthat ki a dzsentrifikáció megjelenése is. A dzsentrifikáció hatására a település visszanyerheti a társadalmi kohéziót, vagy éppen még inkább elveszítheti azt. A beköltözők kezdeményezéseikkel, ötleteikkel, kívülről hozott látásmódjukkal irányt adhatnak egy településnek, amely ezáltal újraértelmezheti magát. Ellentétes esetben ugyanezek a szereplők ki-szorítják az „öslakosokat” és új közösséget hozhatnak létre (Solana–Solana 2010).

Vidékre költözés: szuburbanizáció, ellenurbanizáció és vidéki dzsentrifikáció

A kilencvenes években Magyarországon a városi lakosság folyamatos csökkenésnek, a falusi lakosság pedig folyamatos növekedésnek indult, egy évszázados tendenciát fordítva meg (Csanádi–Csizmady 2002, Kovách–Nagy Kalamász 2006: 161). Azonban a városból vidékre költözésnek több, motivációjuknál fogva eltérő formája lehet. A rendszerváltás következtében bezárt munkahelyekről távozni kényszerülő városi lakosság egy részének városi otthonát feladva kellett „szerencsét próbálnia”. Az olcsóbb lakhatási és életkörülmények miatt a település rosszabb anyagi helyzetben lévő populációja a képzeletbeli településlejtőn egy-egy szinttel lejjebb és lejjebb kényszerült akár az agglomeráció olcsóbb részén (Csizmady et al. 2019, Dövényi–Kovács 1999), vagy ennek egy speciális eseteként a jelen lapszámban Vigvári András által elemzett zártkertekbe (Vigvári 2022), akár az egy-két generációval ezelőtt elhagyott vidéki térségekbe (Ladányi–Szelényi 1997). A korábban említett évszázados tendencia megfordulását azonban nagyrészt nem a városból kikényszerülők, hanem az onnan elvagyók eredményezték. Az 1990-es évektől jelentkező masszív szuburbanizációs hullám keretében elsősorban a budapesti és a nagyvárosi gazdagabb, képzetesebb családok költöztek jobb életkörülmények reményében az agglomerációba (Csanádi–Csizmady 2002, Tímár 1999).

Mind a szuburbanizáció, mind a jelen tanulmányban vizsgált ellenurbanizáció (Berry 1976), azaz a nagyvárosoktól távolabb fekvő vidéki területekre történő kirajzás a városból vidékre költözés egy formájának tekinthető (Kovács 2012). Ebben nem annyira a távolság, mint a megváltozott életútélmény és megváltozott életmód játszik szerepet (Csurgó 2013: 89). De miért dönt úgy valaki, hogy feladva városi életmódját, falun éli az életét? Egyrészt az agglomerációba költözők nem adják fel teljesen városi életmódjukat. Munkahelyük többnyire továbbra is a városba köti őket, a városban vásárolnak és a városba járnak szórakozni. A munkavégzés helye azonban az új kommunikációs technológiák segítségével az egyes szellemi munkát végzők körében a városi irodából akár otthonra is „költözhet”. De ha a kiköltözött személy nem is tudja otthonról végezni munkáját, akkor ingázhat.

A falura költözés motivációjának hátterében (a foglalkoztatási lehetőségeken kívül) a városi ember vidékről alkotott elképzelése áll. Egészséges élet, jó levegő, a természet közelsége, biztonság, nyugalom, közösség, hagyomány. Ezek azok a hívószavak, elképzelések, amelyek a városi embert, főleg a családalapítás időszakában, vidékre költözésre sarkallnak. Azonban a „vidéki idill” koncepcióját csupán a városiak hozzák létre, amit a beköltöző értéknek, esztétikusnak tart, az többnyire az őslakos számára a mindenkori léttér (Csurgó 2013: 52). A vidék szociális reprezentációja, illetve a mai ember életmódjának és mobilitásának lehetősége vonzó célponttá teszi a városokon kívül eső településeket a költözni vágyók számára.

Dzsentrifikációnak azt a folyamatot nevezzük, amely során egy-egy belső városrészbe vagy kedvező fekvésű vidéki településre annak felújításával, fizikai megújju-

lásával párhuzamosan új, a korábbi lakosságnál magasabb státuszú középosztálybeli beköltözők érkeznek, akár bővítve, akár kiszorítva a korábbi lakosságot. Noha a dzsentrifikáció jelenségének széles körű elméleti és kiterjedt kutatási hagyománya van a városkutatásban (lásd Glass 1964, Zukin 1987, Smith–Williams 1986, Smith 1996, Hamnett 1991, Ley 1996, 2003, Redfern 2003, Atkinson–Bridge 2005), a vidékszociológiában csak az utóbbi évtizedekben és viszonylag szűk körben használt fogalom (Phillips 1993, 2004, 2005, 2009, Stockdale 2010, Hines 2010).

Város és a vidék dzsentrifikációja természetesen nem egy és ugyanaz a jelenség. A vidéki kistelepüléseken megjelenő középosztálybeli csoportok leírásakor nem egyszerűen a városi dzsentrifikáció fogalom átvételéről van szó. A vidék dzsentrifikációjának lényege, hogy városi felső és középosztálybeli csoportok költöznek természeti és társadalmi értékeik miatt vonzó vidéki településekre, aminek következtében a települések mind gazdasági, mind társadalmi értelemben felértékelődnek, illetve a városi fogyasztók a saját értékeik és vízióik szerint alakítják át a helyi adottságokat, az épített és a természeti környezetet (Kovách 2012). Az egyik legfőbb különbség a vidék és város dzsentrifikációja között, hogy a vidék dzsentrifikációjában központi figyelmet kap a természet, a beköltöző vonzódik a vidéki tájhoz, a mezőgazdasághoz és ez meghatározza az életmódját is (Csurgó 2013).

A városkutatási szakirodalomban a különböző diszciplínák és elméleti paradigmák (kritikai, neomarxista, neoweberianus) eltérő álláspontokra jutnak a dzsentrifikáció okait, szereplőit és eredményeit illetően. A dzsentrifikáció magyarázó modelljeit tekintve alapvetően két nagy irányzat különböztethető meg, az egyik szerint az emberek, a másik szerint a tőke az, ami irányítja a folyamatot. Ennek a kettősségnek számos megfogalmazása létezik: termelés/fogyasztás, tőke/kultúra, kínálat/kereslet, marxista/liberális magyarázatokként szoktak utalni rájuk. (Atkinson–Bridge 2005) A vidéki dzsentrifikáció kutatása kapcsán inkább a keresletoldali megközelítések, a fogyasztásra, az új középosztályra, a dzsentrifikánsok értékrendjére, preferenciáira fókuszáló magyarázatok az elterjedtebbek (Mamonova–Sutherland 2015), emellett a kutatások vizsgálják a dzsentrifikáció vidékre gyakorolt hatását (Stockdale 2010) és az ingatlanpiaci következményeket. Jelen tanulmányunk ehhez a kutatási irányhoz csatlakozik.

A városi dzsentrifikáció témájában számos településszociológiai írás jelent meg hazánkban (Csanádi et al. 2006, 2007, Tímár–Nagy 2007, Tomay 2007, 2008, Jelenek 2011, Czifrusz et al. 2015, Tímár 2019), azonban a vidéki dzsentrifikáció kérdésével eddig kevesen foglalkoztak, noha Magyarországon több település is érintett a vidéki dzsentrifikáció folyamataiban, ilyen például: Etyek, Erdőbénye, a Balatonfelvidék vagy az általunk vizsgált Szőlőszem. A kutatás vidékszociológiai és kulturális antropológiai előzményeinek tekinthetők Sziájtó Zsolt, valamint Csurgó Bernadett és Nagy Kalamász Ildikó kutatásai a Káli-medence, a Művészetek Völgye és az Etyeki bor- és gasztronómiai fesztiválok kapcsán, (Sziájtó 2000, 2002, Csurgó–Nagy Kalamász 2007), valamint Kovács Teréz és Bodnár Zsuzsa erdőbényei kutatása (Kovács–Bodnár, 2016). Ezek a kutatások azonban elsősorban az ideigle-

nes – fesztiválokra, turizmusra koncentrálódó – középosztályi beáramlás hatását vizsgálták. A vidék dzsentrifikációjának értelmezési keretét alkalmazta Csurgó Bernadett a város környéki vidék vonatkozásában a Buda környéki falvak vizsgálatában (Csurgó 2013.) Ugyancsak a dzsentrifikációs értelmezési keretben vizsgálják a falusi turizmus és dzsentrifikáció kölcsönhatását a Káli-medencében Nemes Gusztáv és szerzőtársai a jelen lapszám egy másik cikkében (Nemes et al. 2022).

Amikor trendszerű migráció indul meg egy vidéki község irányába, az mindenképp jelentős változásokat eredményez a falu életben. Főleg így van ez, ha magas státuszú, jó érdekérvényesítő képességekkel rendelkező beköltözőkről beszélünk. A dzsentrifikáció következtében elindul a vidéki társadalom középosztályosodása, a közösségi élet megváltozik, és a településben jelen lévő hatalmi viszonyok átrendeződnek (Csurgó 2013: 177). A vidékiséggel gazdasági és társadalmi értelemben is felértékelődik, és olyan tradíciók élednek újra, amelyek akár már az őslakosság körében is elvesztek, ezenkívül megváltozik a társadalmi együttélés is (Tomay 2019, Csurgó 2013). Megváltoznak a szabadidős szokások, a helyi kiskereskedelemi tevékenység, a fogyasztási mintázatok, és nő a helyi telkek és ingatlanok értéke (Solana-Solana 2010: 508). A dzsentrifikánsok a saját képükre próbálják formálni a települést, és céljaik képviseléséért akár képesek jogi lépéseket is tenni (Csurgó 2013: 193).

Az őslakosok és a beköltözők között új gazdasági jellegű kapcsolatok alakulnak, azonban emellett a dzsentrifikáció szinte elkerülhetetlen hozadéka a két eltérő életmódú, értékrendű és érdekű csoport egymás közötti konfliktusa. A felemelkedett ingatlanárak kiszorítják a helybéli lakosság gyermekeit az ingatlanpiacról, illetve a magas árak egy szűrőt képeznek a potenciális beköltözők felé. Az előbbiekből eredményeképpen idővel magas státuszú társadalmi homogenitás jön létre (Solana-Solana 2010: 508). A helyi szolgáltatások elkezdik a fizetőképesebb, magasabb státuszú lakosokat megcélózni, ezzel esetenként kizárva az őslakosokat (Csurgó 2013: 179). A nyugati dzsentrifikációról született írások többnyire áldozatként mutatják be az őslakosokat, azonban számos pozitív hatása is lehet, például jól fizető lehetőséget is teremthet számukra (Qian J. et al. 2013: 331). Azzal, hogy az ingatlanok ára növekszik, házaik, telkük korábbi árának akár sokszorosáért értékesíthetik azokat. Ezenkívül a beköltözők új igényeket teremtenek, amelyek új szolgáltatásokat vonzhatnak a településre. A beköltözők alkalmazhatják az őslakosokat, vagy esetleg megvásárolhatják termékeiket, terményeiket.

A vidéki dzsentrifikáció szakaszai

A városkutatások szakirodalmában elterjedt a dzsentrifikáció folyamatának szakaszokra bontása. Ahogy a dzsentrifikáció újabb és újabb hullámai egymásra következnek, úgy módosul a benne részt vevők köre is. A jelen tanulmányban (és az azt megalapozó kutatásban) a városszociológiában használt, felismert szakaszolást illesztjük a vidéki dzsentrifikáció folyamatára, ebben az elemzési keretben értelmezzük az általunk vizsgált vidéki tér átalakulását.

A városkutatások szerint egy-egy lerobbant városrész divatossá tételében, a dzsentrifikáció megindulásában sokszor szerepe van a művészeknek és bohémeknek, akik saját helyzetük stabilizálása érdekében költöznek ezen központhoz közeli, de olcsó területekre. Többnyire ők azok, aki divatba hozzák a korábban lepusztult városrészt, ez indítja el az ingatlanbefektetők érdeklődését, beruházásokat, és ezután érkeznek a területre a szélesebb középrétegek (Savage–Ward 1993). Clay (1979) az első szakaszt úttörő dzsentrifikációnak (pioneering gentrification) nevezte el. Elmondható a fiatal művész, „bohém” beköltözőkről, hogy magasabb gazdasági és/vagy kulturális vagy társadalmi tőkével rendelkeznek, mint az „őslakosok”. Ebben a szakaszban sok ingatlan üresen áll, és nem tapasztalható nagymértékű lakosságcsere. A vidéki dzsentrifikáció elindulásában ugyancsak gyakran kapnak szerepet művészek, szabadúszó kreatívak, értelmiségiek. A művészek több okból költöznek vidéki környezetbe: sokan elutasítják a monoton városi életet, inkább a kulturális sokszínűséget kedvelik, bohém életmódúak és függetlenségre vágnak (Qian J. et al. 2013: 334). Nem ritka az, hogy a kiköltözés a kulturális ellenállás kifejezése (lásd Szijártó 2000). Inkább kulturális, mint anyagi tőkével rendelkeznek, ezért is mennek gyakran „lepukkant, elhagyott” helyekre, ahol olcsó a lakhatás, és van tágas tér műteremnek (Qian J. et al. 2013: 334).

A dzsentrifikáció újabb hullámaiban részt vevő szereplők az egyre magasabb státuszú „városi gerillák” (Lees 2000). A magasan iskolázott, magas jövedelmű felső középosztálybeli, gyakran egyszemélyes vagy kis létszámú háztartásokban élő⁷ fiatal betelepülők, a yuppie-k⁸ belvárosba költözése mögött elsősorban a munkahelyüket jelentő nemzetközi cégek térbeli mozgása, belvárosba telepedése a meghatározó. Clay megfogalmazásában a második szakasz a bővülő dzsentrifikáció (expanding gentrification). Ebben a szakaszban a városrész „lakhatóvá” kezd válni, aminek következtében ingatlanközvetítők kezdik értékesíteni az üresen álló házakat. A környékkel szemben felmerülő pénzügyi kockázat már minimális az első szakaszhoz képest, de a nagyobb befektetők óvatosan fektetnek a környékbe. A lakosságcsere megkezdődik, főként középosztálybeliek költöznek be (Clay 1979). Clay terminológiájában ez a harmadik szakasz a serdülő dzsentrifikációként (adolescent gentrification) jelenik meg. Ebben a szakaszban az emberek kockázat nélkül költözhetnek a városrészbe, mert már biztos befektetésnek minősül az ingatlanvásárlás. A dzsentrifikánsok összefognak és egyesületet, szervezetet hoznak létre, hogy politikai és/vagy társadalmi nyomást gyakoroljanak a további fejlődés érdekében. A bérleti díjak nagyon magasak, konfliktusok alakulnak a beköltözők és az őslakosok között. A környék láthatóan fejlődik, akár még médiavisszhangot is kaphat a városrész (Clay 1979). A negyedik és egyben végső szakasz az érett dzsentrifikáció (mature gentrification). A környék biztonságos, felkapott és jó befektetés lesz. Az őslakosok, illetve az első generációs dzsentrifikánsok kikényszerülhetnek. Lees (2000) szerint az 1990-es évek végétől a globális városokban már

⁷ DINKY = double income no kids yet, azaz gyerektelen kétkeresős háztartások.

⁸ A Young Urban Professional rövidítése, a városközpontban, szolgáltató szektorban dolgozó, húszas éveik második felében, illetve harmincas éveik elején járó, jól kereső felső középosztálybeli réteg. A '80-as évek elején bevezetett „yuppie” fogalma a korábbi „hippi” fogalom ironikus visszhangjaként jelent meg.

kimutatható az 1970-es években dzsentrifikált területek re-dzsentifikációja is, azaz a „szuperdzsentrifikáció”: ügyvédek, pénzügyi tanácsadók, banki szakemberek és menedzserek beköltözése a korábban dzsentrifikált területekre, akik a belvárosban vesznek ugyan lakást, de érzelmileg nem kötődnek ahhoz, a városon kívül is van házuk, és nagyon mobilak. Habár Clay az 1970-es évekbeli amerikai nagyvárosi dzsentrifikáció szakaszait írja le, Lee az 1990-es évek globális városairól beszél, véleményünk szerint a tendenciák nagymértékben hasonlóak Szőlőszem esetében is.

Szőlőszem története

Szőlőszem egy ötszáz fő alatti, dél-dunántúli sváb falu. A szőlőművelés, borászat nagy múltra tekint vissza a faluban. A második világháború, illetve az azt követő kitelepítések következtében jelentős népességcsere történt a térségben: a német ajkú szőlészek helyére a felvidékről telepítettek be jómódú magyar földműveseket, illetve a nyírségből birtok nélküli családokat, akik nem értettek a szőlészethez és a borászathoz. A szocialista gazdasági átállás során a szőlőföldeket, pincéket államosították, és nagyüzemi gazdálkodás kezdődött. A szőlő minősége romlani kezdett, egyes helyeken zöldborsót vetettek a szőlőtermelésre legalkalmasabb fekvésű területekre. A szocializmus ideje alatt a lakosok jelentős része a közeli nagyvárosokba járt dolgozni, így sokak számára a korábban a községben végzett mezőgazdasági munkát leváltotta az ingázás és az ipari munka. Szőlőszem, ahogy a térségben a többi község, a rendszerváltáshoz közeledve egy funkció- és identitásvesztett közösséggé vált, ahol megjelent az elöregedés, a helyi munkahelyek hiánya és ezáltal az elvándorlás problémája. Szőlőszem népessége 1949-től 2011-ig a felére csökkent (KSH 2013).

A dzsentrifikáció szakaszai és a közösség változása Szőlőszemen

Szőlőszem története azonban új fejezethez az 1990-es évektől kezdve, amelynek meghatározó szereplői bázisát egy városból kiáramló művész-értelmiségi közeg jelentette. Az eleinte zömmel művészekből álló beköltözői hullám után a 2000-es évektől kezdve városi értelmiségi csoport költözött be, majd a 2010-es évektől őket egy jellemzően vállalkozói csoport követte. A beköltözők a településen látványos átalakulást indukáltak, amely átalakulást célszerű a különböző időpontban érkező és szociokulturális dimenziók mentén látványosan elkülönülő beköltöző csoportok alapján vizsgálni. A következőkben a szakirodalmi fejezetben felvázolt szakaszolás alapján próbálunk képet adni a település életében meghatározó aktorok és csoportok egymáshoz való viszonyáról, értékrendjéről, és a formális és informális hatalomban betöltött pozíciójukról.

Úttörő dzsentrifikáció

A településen viszonylag korán, az 1990-es években megindult a városi művészek, értelmiségiek beköltözése, a vidéki dzsentrifikáció. Az első hullámban érkező művészek közül került ki több mint egy évtizedig a falu polgármestere is. A polgármester pár évvel a rendszerváltás előtt költözött szintén művész férjével Szőlőszemre, annak páratlan természeti adottságai és közelben aktívan működő művésztelep miatt. Otthonukat és kertjüket a tradicionális népi tárgyi kultúra és életmód újraesztétizálásával hozták létre. Az évek során náluk vendégeskedő művészek közül többen is beleszerettek abba a hagyományörző életmódba, amelyet a polgármester képviselt, így elindult egy folyamat: közel tíz képzőművész, alkotó költözött a faluba. Ebben szerepe volt annak is, hogy ez idő tájt az ingatlanárak alacsonyok voltak a településen. A polgármester a falu átalakulása és fejlődése érdekében talán legmeghatározóbb és egyben legellentmondásosabb intézkedése a faluképvédelmi program volt. Ennek keretében szigorúan szabályozták a faluban építhető házak stílusát, a felújítás esetén alkalmazható színvilágot, viszont aki a háza utcafronti oldalának lemeszelésére költött, négyévente vissza nem térítendő támogatást kapott. A falu mesterséges érintetlensége később új lehetőségeket hozott magával, azonban ezek a hatások ténylegesen évtizedekkel később lettek mindenki számára egyértelműek.

Az őslakosok és művészek életmódja látványosan eltér, de az interjúk alapján a művészek és az őslakosok kapcsolata konfliktusmentes volt, sőt mondhatni kedvelték az újonnan érkező „csodabogarakat”. A beköltöző művészek gazdag társasági életről számoltak be, és hatékony együttműködést tapasztaltak a faluközösségben. A beköltöző művészek a falubéli gyermekeknek művészeti táborokat szerveztek, és ingyenes rajzórákat tartottak. A művészek a falu szépségét, kultúráját és hagyományait is kedvelték. Megpróbáltak az őslakosság életvitele szerint élni, még olyan tradíciókhoz és építészeti megoldásokhoz (búbos kemence) is visszanyúltak, amelyek már nem voltak az 1990-es évek átlagos vidéki háztartására jellemzőek. Felértékelődött a vályogépítészet, gyakorlatlanul próbálkoztak veteményeskert megművelésével, élelmiszereiket, ha tehették, helyi termelőktől vásárolták.

„Amit ő varázsol a vályogházából, az engem mindig mély csodálattal töltött el. Egyszerre volt tiszta, gyönyörű, egyedi és mégis ez a bizonyos megőrzés ott volt benne. Tehát nem letarolni akarta az értékeket és a természetet, hanem együtt élni vele.” (I17, 1. hullámban beköltöző művész, 2019)

A művészek házainak külsejére a tradicionális jelleg volt jellemző, házaik belsejét kreatív módon alakították át. Amíg az őslakos közösség érdeke a fejlődés és gyarapodás, a művészek állandóságot, sőt egyenesen a múltba visszavágyódást keresik. Amíg az őslakosok a népi tárgyi kultúrához úgy viszonyulnak, mint ami elavult, már nem működő, kidobandó, a művész közeg tudatosan ezt részesíti előnyben. Elmondható tehát, hogy teljesen eltérő értékrenddel rendelkezett a két csoport.

A kertgazdálkodás tekintetében is szétválik az őslakosok és a művészek hozzáállása. Amíg az őslakosok egyre inkább mellőzik a kiskertek megművelését, sőt inkább gyeptelepítének, a művészek körében ez megjelent, mint hobbi. Egy mindennapi fogyasztási különbség például, hogy az őslakos új gázfűtésre vagy elektromos fűtésrendszerre cserélné le a fűtését, ezzel szemben a művész közeg ragaszkodik a cserépkályhás vagy vályogkemencés megoldáshoz. Az őslakosok „csodabogárként” szemlélik a beköltözőket, és nem teljesen értik indíttatásukat, hiszen az életmód, melyet a beköltöző művészek követnének, számukra nem az „egzotikus vidéki élmény”, hanem szüleik, nagyszüleik mindennapi valósága. Ezt tökéletesen megfogalmazta az egyik helyi művész (2019):

„Hát, szerintem ebben a kiköltözésben az is egy érdekesség, hogy a városból nagyon sok mindenre van rálátása az embernek, ami a vidéken közelről nem biztos, hogy feltűnik, mert az embernek természetes az, amiben benne van. Ahhoz egy kicsit el kell távolodni, külföldre menni, vagy városba költözni, hogy ezek az értékek értéké váljanak. És a hagyományörzés is ilyen [...] A hagyományörzés se azt jelenti, hogy népi öltözékben kell kapálnunk mindenképp, amikor a világ már máshol tart. Hanem hogy ami szép, ami érték, ami működő, azt hogy lehet áthozni a mába.” (I17, 1. hullámban beköltöző művész, 2019)

A művészeket a faluközösség felé történő őszinte közeledés miatt befogadta a lakosság, de látványos fogyasztásbeli, esztétikai és életmódkülönbségek álltak fenn. A művészek kertjeiben szobrok jelentek meg, jelenségükből szenzáció lett. A beköltözők kulturális fesztiválokat, kiállításokat, workshopokat, eseményeket szerveztek, ami elindította a helyi falusi turizmus első hullámain. Az őslakosok ezen a szinten még nem tudtak aktívan bekapcsolódni ezekbe a lehetőségekbe.

A Szóólőszemen végbemenő dzsentrifikációnak a közösségre kifejtett hatását érdemes Hankiss közösségelméletén keresztül értelmezni. A szereplőket, illetve a közösség kritériumait a képletbe behelyettesítve látványosan mutatkoznak meg a beköltözők tényleges integrációjának nehézségei. A feljebb említett példák alapján elmondható, hogy a közös értékrend tekintetében teljesen eltérő képet mutat a két csoport. A beköltöző művészek más esztétikai és funkcionális elvárásokat támasztanak a településsel szemben, és meglehetősen eltérő időfelhasználással és életmóddal rendelkeznek, mint a helyiek. A közös cél az eltérő érdekek, értékek miatt még nem jön létre ebben a szakaszban. Amíg az őslakos közösség érdeke a gazdasági lehetőségek bővülése és gyarapodás lenne, a művészek az állandóságot, sőt egyenesen a múltba visszavágyódást keresik. A közösség „mi” tudatát vizsgálva is egyértelműen szétválik a beköltöző művészek és az őslakosok felosztás. Ezt megerősíti, hogy az őslakosok „csodabogárként” szemlélik (és nevezik) a beköltözőket, és sok esetben értetlenséggel fogadják azok életmódját.

Bővülő dzsentrifikáció

A beköltözők második hulláma egy új típusú beköltözőt és más szemléletet hordozott magában. A rendszerváltástól távolodva vállalkozói szemléletű személyek, családok

kezdték betelepülni. A korábban érkező művészek által létrehozott és támogatott kulturális fesztiválok kiegészültek bor- és gasztrofesztiválokkal, és így már a falu méretéhez képest virágzó turizmus indult el. A „második generációs” dzsentrifikánsok vendégházakat, éttermeket, pincéket vásároltak és újítottak fel. A megkérdezett vállalkozók közül hárman a megyéből, hárman külföldről és ketten a fővárosból érkeztek, a legtöbben „előző életükben” is foglalkoztak már borászattal vagy vendéglátással. Szólószemen jellemzően vagy a természetes szépséget látták meg, vagy aranytojáshoz tojó tyúkra leltek a kis faluban. A természeti adottságokat újra kihasználva megerősödött a halászat, a szőlőtermesztés és a borászat. Elindult a falu marketingtudatos szemlélettel való hirdetése, a fesztiválok évről évre több embert vonzottak (Tomay 2019). Az újonnan beköltözők vállalkozásaiban már helyi lakosok is dolgoztak, sőt elindult egyes helyi lakosok bekapcsolódása is a falusi turizmusba. A kisgazdák, termelők piacot szereztek a fesztiválok és éttermek által, illetve őslakosok kezdtek újra termelésbe. A beköltözők főleg a turizmushoz, vendéglátáshoz kapcsolódnak, a mezőgazdasággal nem foglalkoznak. Ennek következtében több őslakosnak is lehetősége van bekapcsolódni a falu új gazdasági profiljába, különböző élelmiszerek előállításával. Többek között a helyi tehenészet, kecskesajtgártás, fokhagyma- és gyümölcstermesztés is nagyobb volumenű lett.

„[...] elkezdtem a munkám mellett a faluba saját gazdaságot építeni így kicsiben, ilyen kistermelői szinten egyelőre fokhagymával foglalkozok, hosszú távú terveim azok ezzel kapcsolatosak.” (I20 őslakos vállalkozó, 2019)

A megnövekedett forgalom egyes őslakosokat (akik nem akarnak vagy nem tudnak részt venni a község új profiljában) kellemetlenül érint. Emelkedni kezdenek az ingatlanárak. A falu fejlődése az őslakosok, a művész beköltözők és a vállalkozói szellemiségű beköltözők között közös érdeké válik. A falu fejlődését a fesztiválok sikeressége és az egyre nagyobb számban érkező turisták biztosítják. Létrejön egy sűrűn szövött gazdasági társulás, újraerősödik a megtermelt, készített termények, termékek községen belüli kereskedelme és áramlása. Azonban megjelenik az őslakosok között egy törésvonal, amely a falu új funkciójába bekapcsolódni képes vagy nem képes mentén válik szét.

„[...] mindannyiunknak közös célja az, hogy a fesztiválok révén, fizetőképessé, érdeklődő és jó fej nagyközönséget vonzzunk ide. Magyarul a turizmus.” (I20 őslakos vállalkozó, 2019)

„Tehát így simán lenne lehetőség, hogy eladják a tojásukat (az őslakosok) [...] vagy ki-menjenek a kis lekvárjukkal vagy bármi [...] de nem, mert elzárkóznak kicsit inkább az egész elől [...] nem érzik, hogy ez jó az egész falunak. Nem látnak belőle semmit [...] hogyha egy szféra profitál, akkor a másik is tudna, ez nem egymás ellen van, csak elzárkóznak, és így nem működik.” (I20 őslakos vállalkozó, 2019)

Azok a helyi őslakosok, akik csatlakoznának a település új profiljába, valószínűleg sikeresen működtethetnék vállalkozásukat, a vállalkozási kedv azonban alacsony a körükben. Akárcsak Erdőbényén (Kovács–Bodnár 2016), itt is elmondható, hogy aki saját termékeit értékesítené, az garantáltan túladhat portékáin, de ennek ellenére sem szeretnének vállalkozni az őslakosok, mert kockázatosnak érzik a vállalkozást, és félnek, hogy a befektetésük nem térülne meg. Erősen kirajzolódik, hogy a programok, fesztiválok többnyire már nem a helyieknek szólnak, drágább szolgáltatásokat nyújtanak, mint amit igénybe vehetnének. A közös értékrend továbbra sem születik meg. Az első és második szakaszban érkező dzsentrifikánsok inkább egymás társaságát keresik, több az interakció közöttük, mint az őslakosokkal. Erről árulkodik a dzsentrifikáció kapcsán gyakran megemlített közös étkezés vagy kommenzalitás, melynek keretében „hasnoló a hasonlóval” alapon beköltöző a beköltözővel étkezik együtt (Tomay 2019:51). Egy második szakaszban érkező, éttermet üzemeltető beköltöző a következőket mondja:

„A városelhagyók bejönnek. Amikor csináltuk a sütidélutánokat [...] átjön a gyerekekkel, a gyerekek [...] egymással jól elvannak, berúgunk, sütizünk, és közösségi élet van. De itteni, falusi lakos soha nem jön ide.” (124, 2. hullámban beköltöző vállalkozó, 2019)

A beköltözők és az őslakosok között megjelennek az első konfliktusok, amelyek a falu profiljának eltérő megítéléséből és a turizmushoz való hozzáállásból fakadnak. Azok, akik nem érdekeltek a turizmusban, nyugalmat szeretnének a településükön, így érdekellentét alakul ki a turizmusban érdekelt és nem érdekelt csoport között.

Mindkét hullámban érkezett beköltözők kulturális tőkéje magasabb az őslakosoknál, a második szakaszban érkezők azonban nagyobb mértékű gazdasági tőkével rendelkeznek, mint a művészek. A 2010-es évek közepén létrejött egy turisztikai egyesület, főként a dzsentrifikánsok részvételével, amellyel „kiszakították” az önkormányzat szerepköréből a turisztikai rendezvények szervezését és lebonyolítását. Ezen a ponton a beköltözők az őslakossághoz képest még mindig kevesen voltak, de már közel azonos lobbierővel rendelkeztek. Máshogy állnak az előállított termékekhez. Ami az őslakosnak „otthon készült”, az a második generációs dzsentrifikánsnak „kézműves”. A második szakaszban költözők többnyire elfogadják a művészek által „előírt” esztétikai szabályokat. A község identitást és funkciót kap, azonban nem mindenki nyer befogadást. Egyes beköltözők életmódja „túl városias”, túl idegen, és ezáltal nem képesek integrálódni.

Újra visszalépve Hankiss közösségelméletéhez, Szólószemen látványosan átalakulnak a viszonyok a kétezres évektől kezdve. A most már három elkülöníthető csoport, az őslakosok, a művész beköltözők és a vállalkozói szellemiségű beköltözők között megjelenik a közös érdek, amely a falu turisztikai profiljának fejlődésében reprezentálódik. A közös cél kivehető, de megjelenik az őslakosok között egy törésvonal, amely a falu új funkciójába bekapcsolódni képes vagy nem képes vonalon vá-

lik szét. A közös értékrend helyett egy újabb különböző értékrendű csoporttal bővül a település. A közösségtudatot tekintve az interjúkból egyértelműen kirajzolódik egy mi-ők szembeállítás, amelynek hátterében a kulturális különbségeken kívül egy látványos gazdasági egyenlőtlenség is megnyilvánul.

Érett dzsentrifikáció

A harmadik szakaszban prosperáló egyéni és családi vállalkozások működtek a faluban, a fesztiváloknak, eseményeknek nagy sikerük van. Nincsen sokáig üresen álló ház a településen, annak ellenére, hogy az ingatlanárak megháromszorozódtak. Az ígéretes piaci helyzet miatt kis- és középvállalkozások, vállalkozók jelennek meg. Szőlőszem esetében két személyről beszélhetünk ilyen módon. A településen megjelent egyik vállalkozó több mint tizenöt főt foglalkoztat a pincéjében, de szüretnél és egyéb időnyomunkák alkalmával ennek száma negyven-hatvan főre is felszökik. A településen számos tevékenységet végeznek: közel kétszázezer palack bor készül évente, a falu képtől eltérő stílusú rendezvényközpontban csapatépítőket, konferenciákat, illetve esküvőket tartanak rendszeresen. Ezenkívül üzemeltetnek még a településen egy vendégházat és az egyik közeli településen egy szállodát is, illetve rendelkeznek erdővel, gyümölcsösökkel és egy halastóval. Habár több helyi lakost foglalkoztatnak, egyáltalán nem helyi igényekre kínálnak megoldásokat. Szinte luxusszolgáltatást nyújtanak, nem feltétlenül kapcsolódnak be a helyi gazdasági körforgásba, a hagyományos értékek, esztétikák helyén gazdasági érdek van. Egy első hullámban beköltözött művész ma már felnőtt gyermeke így nyilatkozik az átalakulásról:

„[...] ami így az elmúlt években épült fel az, a beköltözők vállalkozásai. Bár most elég sok az üresen álló ház, ahol idősök laktak, elhunytak, és most a polgármester az, aki elég sok házat felvásárol vagy újraalakít egy kicsit. Szóval ezek jó kezdeményezések, de azért bennem van egy olyan félelem, hogy a végére a falu fele már csak vendégház lesz.”
(I8, második generációs dzsentrifikáns, 2019)

Ezek a személyek szintén a nagy volumenű turizmust tartják célnak, azonban az értékrend tekintetében erősen eltérnek mind az őslakosoktól, mind a korábbi beköltözőktől. A harmadik szakaszban beköltözők még magasabb szintű gazdasági tőkével rendelkeznek, mint a második szakaszban érkezett beköltözők. Elmondható, hogy a dzsentrifikáció minél későbbi szakaszában költözik be valaki, annál nagyobb lesz a különbség közte és az őslakosok között, illetve az „érték” helyén egyre inkább az „érdek” szerepel. A korábbi „esztétikai szabályokat” felrúgják, az egyik a dzsentrifikáció harmadik szakaszában érkezett betelepülő újjépítésű vendégházait „műanyag parasztháznak” minősítette egy korábbi beköltöző. Nem vesznek részt a közösségi életben, elzárkóznak, ha tehetik, saját közegük társaságát keresik. Egy második szakaszban érkezett beköltöző lakos (2018) az alábbiakat mondta el ennek kapcsán:

„Vannak különbségek [...] az egyik családnál mindenki diplomás, a másiknál ott nem [...] jobban megtalálom a hangot a hasonló gondolkodásával [...] vagy hasonló tágabb világképpel rendelkező emberrel, mint mondjuk a falubeliekkel, tehát nagyon kevés falubelit hívunk el ide a lakásunkba...” (I25. 2. hullámban beköltöző vállalkozó, 2018)

Az egyik harmadik generációs beköltöző polgármester is lett, így a formális vezetés terén is megjelent a (község nézőpontjából) „nagy” vállalkozó, hozzáállása és elképzelései azonban nem álltak összhangban a többségével, így a 2019-es helyi önkormányzati választáson leváltották. Egy őslakos (2019) a következőket mondta el róla:

„[...] amióta teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy van olyan ember, aki ebben a településben semmi mást nem lát, csak pénzt, na onnantól kezdve már megkerülhetetlen a konfrontálás. Tehát onnantól ez nekem is, mint helyi lakosnak, hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem böki a csőröm.” (I15, őslakos: fiatal generáció, 2019)

Visszalépés vagy visszahódítás: a dzsentrifikációt követő szakasz?

A dzsentrifikáció szakaszainak vizsgálata során egy, a korábbiól radikálisan eltérő irányt jelent a 2019 utáni időszak. A 2019-es önkormányzati választásokon – 1990 óta először – a falu egy őslakost választott meg polgármesterévé, kifejezve az előző évek, évtizedek változásainak elutasítását. A helyzet kiélezettségét mutatja, hogy egy kétszáz főnél alig több választásra jogosult személlyel bíró településen több mint három polgármesterjelölt is indult. A korábbi fejlődési irány elutasítására utal, hogy az önkormányzati választáson az első és a második legtöbb szavazatot kapott jelölt is programjában a turizmustól való elfordulással kampányolt.

„De az új polgármester abszolút nem támogat minket [...] Mögötte azok az emberek állnak, az a kisebb réteg, akik ugye abszolút nem kötődnek semmiféleképpen a vendéglátáshoz, turizmushoz.” (I9, őslakos: vállalkozó, 2021)

A 2014 és 2019 között regnáló polgármester a falu funkciójaként egyértelműen a vidéki turizmust állította középpontba, habár a turisztikai intézkedések egy szervezet által az önkormányzaton kívül valósultak meg. A változásokban nem érdekeltek ezt úgy értelmezték, hogy a falu új profiljából ők nem profitálhatnak. A Szőlőszemen megfigyelhető új dzsentrifikációt követő szakasz a turizmus elutasításán alapul, és a falu funkciójaként kizárólag a település lakóhely funkcióját tartja kívánatosnak. Az új polgármester nemcsak hogy nem segíti a programok és fesztiválok a létrejöttét, hanem megpróbál gátat szabni azoknak.

„Igen, hát gyakorlatilag szinte nem azt mondhatjuk, hogy minden hónapban rendezvény, hanem ott tartottunk már, hogy jóformán minden héten volt rendezvény, és [...] éjjel-nappal szólt a zene, és ezt úgy csinálták az előző ciklus alatt, hogy gyakorlatilag

nem aludt tőle az egész falu. [...] Hát van néhány, azért van a faluban néhány ember, aki bekapcsolódik és részt vesz ezekben a rendezvényekben, de az ő számuk elég elenyésző.” (I29, őslakos, 2021)

„Hát, korlátozási szándék van, hogy a vállalkozók és a turizmus is jól működjön [...] Ez zömében azért inkább a falu alsó részére tehető, és a pincesor környékére korlátozódik, ezért ott inkább ezeket a dolgokat megengedni, és mondjuk a templomtól fölfelé eső részében ezeket ott azért inkább szüntetni és nem engedni.” (I29, őslakos, 2021)

Egy, a fejlődésben és a turizmusban érdekelt őslakos (2021) elmondása szerint a falu belső Facebook-csoportjában jelentős szóváltások és konfliktusok jellemzik a fejlődésben érdekelt, illetve a fejlődésben nem érdekelt csoport közti viszonyt. Habár a konfliktusok a fizikai interperszonális kapcsolatokban nem érhetőek tetten olyan mértékben, az online közösségi térben nagymértékben jelen vannak. Az látszik tehát, hogy a településnek egy jelentős része ellenezte, hogy a falunak a vidéki turizmus legyen az elsődleges profilja.

Szólószem jövője

Amikor az interjúk során a falu jövőjéről kérdeztük Szólószem lakosságát, eltérő válaszokat kaptunk. Itt sem egyértelműen az őslakosság és a beköltözők között húzódik a különbség, sokkal inkább a helyi turizmusban és a vendéglátásban érdekeltek és nem érdekeltek között. A turizmusban érdekeltek a pozitív jövőképet inkább a falu és a turizmus fejlődésével azonosították. Egy, a dzsentifikáció második szakaszában érkezett beköltöző (2019) a következőképp fogalmazta meg, hogy miként látná jónak Szólószem jövőjét.

„Én nagyon szeretném, hogyha megmaradna ez a falukép, ami most van, és kikönyökölnénk a kerítésre, vagy így kinéznénk, és minden hétvégén mosolygós emberek sétálgatnának itt föl-alá. És ki lenne írva a portákra, hogy például friss krumpli eladó, fűrtojás eladó, gyere be egy sütire. És jó fej emberek itt családdal, kutyával sétálgatnának föl-alá. Tök jó lenne. És ebbe jó élni. És nekem is az az álmom, hogy fölkelek, iszok egy nyugis kávé, kinyitom a kaput, és akkor elkezdenek jönni be az emberek, hogy »Szia, szomszéd, gyere, igyunk egy kávé, hú vinnék stifoldert, múltkor nagyon jó volt – gyere, válogassál.« És akkor így élnénk. Nagyon tetszene. Délutántól fröccsözgetnék, bárkivel, ha bejönnek, egy vendégváró házként funkcionálni. Nagyon tetszene ez.” (I24, 2. hullámban beköltöző vállalkozó, 2019)

Az erős összetartással és étellel teli faluképpel szemben azonban a település turisztikai profiljában nem érdekelt, őslakosokból álló csoport a falu kiüresedését jósolta

előre. Sokszor a turistaszezont leszámítva „üresen álló” vendégházak azok, amelyek kapcsán különösen felerősödnek az ilyen típusú vélemények.

„Hú, öt-tíz év múlva? Szerintem itt még több üresedés lesz, üres ház lesz, és még több ilyen szállás. Minek nevezik ezt? Mit tudom én, turisztikai dolgok lesznek itt jobban.” (I12, Őslakos: idősebb generáció, 2019)

„A helyiek ebből nem nagyon profitálnak. Kihal a falu, üdülőfalu lesz Szőlőszem. Nem születik gyerek, a fiatalok meg mennek a városba.” (I7, Őslakos, 2019)

Az őslakosok kiszorulását a faluból a magas ingatlanárak miatt mindkét csoport megemlítette. Az egyik harmadik szakaszban érkezett beköltöző (2018) a következőket mondta el ennek kapcsán.

„Az biztos, hogy [...] növekednek az ingatlanértékek [...] akinek nem növekszik ilyen mértékben a jövedelme, vagy nem teheti meg, tegyük fel, itt született, itt lakik az édesapja, édesanyja. Szeretne mondjuk házat venni, de nincs akkora jövedelme, az nem biztos, hogy fog tudni venni egy szőlőszemi tízmilliós lakást. Lehet, hogy el kell költöznie a szomszédos településre, és ott venni egy hárommilliós lakást.” (I19, „beállalkozó”, 2018)

A dzsentrifikáció hatása a közösségre

Ha a Szőlőszemen végbement társadalmi, kulturális és gazdasági átalakulást abból a szempontból vizsgáljuk, hogy ezek a folyamatok milyen hatással voltak a közösségre, akkor elmondható, hogy Szőlőszem esetében a dzsentrifikáció egy látszólag sikeres közösségfejlesztést eredményezett. A dzsentrifikáció első szakaszában befogadóbbá vált a közösség, sikeresen elindultak a helyi fesztiválok és események, illetve kiszélesedtek a kulturális lehetőségek. A dzsentrifikáció második szakaszában a közösségfejlesztési folyamat tekintetében még intenzívebb előremozdulás volt megfigyelhető. Felélénkültek a már majdnem elfeledett agrártevékenységek, és gazdasági együttműködések jöttek létre a közösségen belül. Céltudatosság jellemzi a közösség egy részét, illetve még sikeresebb a közösség a kezdeményezéseinek, projektjeinek és szolgáltatásainak elindításában és menedzselésében. Javultak a foglalkoztatási kilátások, forrásgyarapodás volt tapasztalható. A dzsentrifikáció harmadik szakaszában a korábbi eredmények tovább erősödtek, és még inkább javult a foglalkoztatási helyzet.

Ha ezeket az eredményeket csupán önmagukban néznénk, a dzsentrifikáció tökéletes megoldásnak tűnhetne a közösségek felbomlásának elkerülése érdekében. Azonban fontos megjegyezni, hogy ezeket a sikereket nagymértékben a beköltözők indukálták, így az új, erős társadalmi kohézióval rendelkező közösség is főleg a beköltözők kapcsolati hálójában mutatkozik meg. Az őslakosok közössége szétszakad annak mentén, hogy mennyire működnek együtt a beköltözőkkel, illetve annak mentén, hogy mennyire

tudják kiaknázni az új piaci lehetőségeket. Úgy látszik, hogy két közösség alakul ki a településen, amelyek természetesen átjárhatóak. Az egyik egy beköltözők és őslakosok kapcsolataival szőtt közösség, a másik pedig egy kizárólag őslakosokból álló közösség. Mindkét oldalról elhangzott az a „vád”, hogy a „másik” közösség nem csatlakozik hozzájuk, a programjaikba. A „mi” tudat helyett a „mi” és „ők” felosztás jön létre az őslakosok körében. Így jellemezte egy őslakos (2019) a beköltözőkkel való viszonyát:

„Hát úgy megvagyunk velük, vagy, hogy mondjam, úgy beszélgetünk, meg úgy megvagyunk, csak a közösségbe nem jönnek, ha valamit csinálunk. Hát van így. Őnekik meg van a saját kis csapatuk, nekünk is.” (I12, őslakos: idősebb generáció, 2019)

Ezenkívül az elvándorlás sem áll meg, és mind a beköltözők, mind az őslakosok gyermekei elhagyják a közösséget. Előbbiek azért, mert ők közösségre inkább városban találnak, utóbbiak azért, mert a megemelkedett ingatlanárak lehetetlenné teszik számukra a helyben letelepedést. Szőlőszem helyzetében a dzsentrifikáció tehát egészen addig jelent segítséget a közösségek felbomlásának megakadályozásában, amíg a beköltözők végleg ki nem szorítják az őslakosokat. Ez a folyamat egyes lakosok szerint már elkezdődött, az első hullámban beköltözött egyik művész lánya a következőket mondta:

„Egyre kevesebb lesz az őslakos. Mivel ugye egyre nőnek az árak Szőlőszemen, a házak árak meg a területárak. Senki nem fog ott lakóházat venni [...] szóval a népesség az fel fog cserélődni.” (I14, második generációs beköltöző, 2019)

Érdekes kérdés, hogy ha a jövőben a beköltözők gyermekei is elhagyják Szőlőszemet (ahogy ez a folyamat már kirajzolódni látszik), akkor milyen jövő vár a településre. Elképzelhető, hogy Szőlőszem esetében a dzsentrifikáció egy összetartóbb, erős társadalmi kohézióval jellemezhető fázis után újra közösségihiányos állapotot fog kialakítani.

Összegzés

A Szőlőszem kapcsán bemutatott vidéki dzsentrifikáció beleillik a nemzetközi trendekbe. A külföldi példák összevetése során kirajzolódott, hogy a betelepülők egyik település tekintetében sem tudnak teljesen integrálódni a helyi közösségekbe, hanem egy új, az eredeti közösség mellett párhuzamosan jelenlévő, másodlagos közösséget hoznak létre (Solana–Solana 2010, Qian J. et al. 2013). Elmondható, hogy a beköltözők a közös céljaik, közös érdekeik és közös értékrendjük alapján is különböznek az őslakosoktól. Az előrehaladottabb dzsentrifikáció során, a második és harmadik szakaszban érkező beköltözők hasonlóan eltérhetnek egymástól az előbb említett szempontok tekintetében. A fő konfliktusforrás minden esetben az, hogy ezek a cso-

portok eltérően tekintenek a rurális térségekre és azok funkcióira. A dzsentrifikáció következtében a deruralizáció folyamata nem áll meg, ritkább esetekben lassítja azt, de az esetek többségében még jobban felgyorsíthatja az őslakosság kiköltözését. A népességcseré egy bizonyos ponton túl valószínűleg elkerülhetetlen.

A dzsentrifikáció folyamata során Szőlőszemre érkező magas státuszú beköltözők látszólag jó eredményeket indukálnak a közösségfejlesztés terén. Befogadóbbá válik a közösség, sikeresen valósulnak meg újabb és újabb programok, fesztiválok, felélénkülnek az agrártevékenységek, növekszik a foglalkoztatás, új gazdasági és személyközi kapcsolatok alakulnak ki a közösségen belül, kulturális lehetőségek nyílnak a helyiek számára. Azonban ez a folyamat az eredeti lakosokat megosztja. Két csoportra szakad az őslakosok közössége: azokra, akik részt tudnak venni Szőlőszem új profiljában, és a beköltözőkkel szoros kapcsolatban vannak, illetve azokra, akik ezekből a lehetőségekből kimaradnak. A település kulturális és gazdasági fejlődésének hatása így abban a „községen belüli községben” csúcsosodik ki, amelyet a beköltözők alkotnak. A beköltözők integrációja nem valósult meg teljesen; ha tehetik, inkább egymás társaságát keresik. Az őslakosok „mi” tudatában sem jelennek meg a beköltözők, megmarad a „mi” és „ők” különbségtétel. A beköltözés hozadéka, hogy az ingatlanárak a településen megháromszorozódtak, aminek következtében az őslakosok gyermekei képtelenek lennének helyben letelepedni. Ezenfelül a beköltözők gyermekei is a városba költöznek, így kérdéses, hogy pár generáción belül hogyan alakul majd a népesség és annak összetétele. Elmondható tehát, hogy a dzsentrifikáció során tapasztalható fejlődés a község egy részét érinti csupán, illetve a dzsentrifikációnak hosszabb távon komoly bomlasztó hatása van a falu „eredeti” községére nézve.

Kérdéses az is, hogy mennyi ideig lesz megfigyelhető a turizmus és fejlődés mesterseges visszatartása, és miként változik majd a jövőben a falu profilja. Az sem kizárt, hogy a fejlődés ilyen módon történő megtorpanása csupán egy rövidebb szakaszra lesz jellemző, és nem fogja a későbbiekben meghatározni a fejlődéshez való viszonyulást. Vagy az is elképzelhető, hogy a helyiek nem ilyen erőteljesen a turizmusra építő fejlődési pályára helyezik a falut. A településen végbemenő változások miatt Szőlőszem továbbra is fontos vizsgálati pontja marad a magyarországi vidéki dzsentrifikáció vizsgálatának, ezért kutatásunk itt még nem ért véget.

Irodalom

- Atkinson, R. – Bridge, G. (2005) (eds): *Gentrification in a Global Context, The new urban colonialism*. London, New York: Routledge <https://doi.org/10.4000/belgeo.12213>
- Berry B. (1976): Urbanization and Counter-urbanization. *Urban Affairs Annual Review*, No. 22.
- Clay, Philip L. (1979): *Neighborhood Renewal: Middle-class Resettlement and Incumbent Upgrading in American Neighborhoods*. Lexington: D.C. Heath.

- Czirfusz, M. – Horváth, V. – Jelinek, Cs. – Pósfai, Zs. – Szabó, L. (2015): Gentrification and Rescaling Urban Governance In Budapest-Józsefváros. *Intersections, EEJSP* 1(4): 55–77. <https://doi.org/10.17356/Ieejsp.V1i4.04>
- Csanádi, G. – Csizmady, A. (2002): Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom*, 16(3), o. 27–55. <https://doi.org/10.17649/TET.16.3.1978>
- Csanádi, G. – Csizmady, A. – Kőszeghy, L. – Tomay, K. (2006): Belső-erzsébetvárosi rehabilitáció. *Tér és Társadalom*, 1. <https://doi.org/10.17649/tet.20.1.1040>
- Csanádi, G. – Csizmady, A. – Kőszeghy, L. – Tomay, K. (2007): A városrehabilitáció társadalmi hatásai Budapesten. In Enyedi, Gy. (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 93–118.
- Csizmady, A. – Hegedüs, J. – Vonnák, D. (2019): Lakásrezsims és a devizahitel-válság: intézményi és egyéni stratégiák. *Szociológiai Szemle*, 29(1), 4–32.
- Csurgó, B. (2013): *Vidéken lakni és vidéken élni – A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Csurgó, B. (2016): Nostalgia for the rural: Cultural heritage based tourism and community building in rural Hungary. In Amoêda, R. – Líra, S. – Pinheiro, C. (szerk.): *Proceedings of Heritage 2016 5th International Conference on Heritage and Sustainable Development*. Barcelos: Green Lines, 1583–1592.
- Csurgó, B. – Megyesi, B. (2016): Képzelt különbségek – A városi és vidéki közösségek, társas kapcsolatok kvantitatív vizsgálata. *Socio.hu*, 4, 48–65. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2016.3.48>
- Csurgó, B. – Nagy Kalamász, I. (2007): A szolgáltató vidék: a Művészetek Völgye és az etyeki bor- és gasztronómiai fesztiválok. In Kovách, I. (szerk.): *Vidékiek és városiak*. Budapest: L'Harmattan – MTA PTI, 67–84.
- Dövényi, Z. – Kovács, Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, 1–2, 33–57.
- Glass, R. (1964): *London: Aspects of Change*. London: MacGibbon and Kee.
- Hamnett, C (1991): The blind man and the elephant: the explanation of gentrification. *Transaction of the institutions of the British Geographers*, New Series, Vol. 16. No. 2, 173–189. <https://doi.org/10.2307/622612>
- Hankiss, E. (1983): *Társadalmi csapdák – Diagnózisok*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Hines, J. D. (2010): Rural gentrification as permanent tourism: The creation of 'New' West Archipelago postindustrial culture space. *Environment and Planning*, 28, 509–523. <https://doi.org/10.1068/d3309>
- Jelinek, Cs. (2011): *State-led gentrification and relocation in Budapest: Vacating a house in Ferencváros*. Budapest: Central European University. http://www.etd.ceu.hu/2011/jelinek_csaba.pdf MA szakdolgozat
- Kovács, I. (2012): *A vidék az ezredfordulón – A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest: Argumentum Kiadó.

- Kovács, I. – Nagy Kalamász, I. (2006): *Társadalmi és területi egyenlőtlenségek* In Kovács, I. (szerk.): *Társadalmi metszetek – Hatalom, Érdek, Individualizáció és Egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Kovács, K. (1999): A napos oldalon, avagy szuburbanizáció a főváros határain innen és túl. *Falu-Város-Régió*, No.3, 3–9.
- Kovács, T. (2010): *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Kovács, T. – Bodnár, Zs. (2016): Erdőbénye: A hagyományos és a posztmodern falu között félúton. *A Falu* (31) 3, 31–48.
- KSH (2013): Népszámlálás 2011, Területi adatok https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_02 (utolsó megtekintés: 2021. december 2.)
- Ladányi, J.–Szelényi, I. (1997): Szuburbanizáció és gettósodás. *Kritika*, 7. 4–12.
- Lees, L. (2000): A reappraisal of gentrification: towards a 'geography of gentrification'. *Progress in Human Geography*, 24, 3, 389–408. <https://doi.org/10.1191/030913200701540483>
- Ley, D (1996): *The New Middle Class and the Remaking of the Central City*. Oxford: Oxford University Press.
- Ley, D (2003): Artists, Aestheticisation and the Field of Gentrification. *Urban Studies*, Vol. 40, iss. 12, 2527–2544 <https://doi.org/10.1080/0042098032000136192>
- Mamonova, N. – Sutherland, L. A. (2015): Rural gentrification in Russia: Renegotiating identity, alternative food production and social tensions in the countryside. *Journal of Rural Studies*, 42: 154–65.
- Phillips, M. (1993): Rural gentrification and the processes of class colonisation. *Journal of Rural Studies*, Vol 9. No. 2, 123–140. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(93\)90026-G](https://doi.org/10.1016/0743-0167(93)90026-G)
- Phillips, M. (2004): Other geographies of gentrification. *Prog. Hum. Geog.*, 28, 5–30. <https://doi.org/10.1191/0309132504ph458oa>
- Phillips, M. (2005): People at the centre? The contested geographies of gentrification. In Phillips, M. (ed): *Contested worlds: an introduction to human geography*. Ashgate: Aldershot, 317–352. <https://doi.org/10.4324/9781315259406-10>
- Phillips, M. (2009): Counterurbanisation and Rural Gentrification: an Exploration of the Terms. *Population, Space And Place*, 16, 539–558. <https://doi.org/10.1002/psp.570>
- Qian, J.–He, S.–Liu, L. (2013): Aestheticisation, rent-seeking, and rural gentrification amidst China's rapid urbanisation: The case of Xiaozhou village, Guangzhou. *Journal of Rural Studies*, Vol. 32 <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.08.002>
- Redfern, P.A. (2003): What Makes Gentrification 'Gentrification'? *Urban Studies*, Vol. 40, No. 12, 2351–2366, November. <https://doi.org/10.1080/0042098032000136101>
- Redfield, R. (1947): The Folk Society. *The American Journal of Sociology*, LII./4. <https://doi.org/10.1086/220015>
- Savage, M. – Warde, A. (1993): *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. New York: Red Globe Press London <https://doi.org/10.1007/978-1-349-22991-8>

- Smith, N. – Williams, P. (eds) (1986): *Gentrification of the City*. London: Unwin Hyman.
- Smith, N. (1996): *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. London, New York: Routledge.
- Solana-Solana, M. (2010): Rural gentrification in Catalonia, Spain: A case study of migration, social change and conflicts in the Empordanet area. *Geoforum*, 41(3) <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2010.01.005>
- Stockdale, A. (2010): The Diverse Geographies of Rural Gentrification in Scotland. *J. Rural Stud.*, 26 (1), 31–40. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2009.04.001>
- Szijártó, Zs. (2000) A turizmus, mint menedék. Képek és elképzelések a Káli-medencében. In Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció Tanszék, 7–23.
- Szijártó, Zs. (2002): Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai, In Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéből*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 7–21.
- Tímár, J. (1999): Elméleti kérdések a szuburbanizációról. *Földrajzi Értesítő*, XLVIII. évf., 1–2. füzet, 7–31.
- Tímár, J. – Nagy, E. (2007): A középvárosi dzsentrifikáció és társadalmi hatásai a poszt szocialista Magyarországon. Enyedi, Gy. (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 293–317.
- Tímár, J. (2019): „Államosított tértermelés” a kiszorítottak perspektívájából egy dzsentrifikálódó városrészben. *Tér és Társadalom*, 33(4), 38–60. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3204>
- Tomay, K. (2007): Városrehabilitáció és dzsentrifikáció Budapesten. In Enyedi, Gy. (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai* Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 119–150.
- Tomay, K. (2008): *Dzsentrifikáció Budapesten az ezredfordulón: a belső-pesti területek átalakulása*. PhD disszertáció, 164.
- Tomay K. (2019): Az összekötő társadalmi tőke (újra)termelődésének terei – A városi és vidéki dzsentrifikáció szerepe a vállalkozói és innovációs ökoszisztémákban. *Replika*, (111) 43–62. <https://doi.org/10.32564/111.4>
- Tóth, G. P. (2002): A „közösség”. Egy fogalom megalkotása, kiteljesedése, széthullása és felszámolása. In Pócs, É. (szerk.): *Közösség és identitás*. Budapest: Studia Ethnologica Hungarica III., 9–31.
- Tönnies, F. (1983[1887]): *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Várad, M. (1997): Solymár: az aranyfalu. *Tér és Társadalom*, No. 4. 45–68. <https://doi.org/10.17649/TET.11.4.449>
- Várad, M. (2008): Utak, elágazások – a közelmúlt falukutatói. In Kovács, É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Pécs: PTE–BTK Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, 43–68.

- Vigvári, A. (2022) *A külterületi zártkertek benépesülése a lakhatási válság árnyékában - Egy Budapest környéki eset tanulságai* Szociológiai Szemle 32(1): 145–168. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.7>
- Zukin, S. (1987): Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core. *Annual Review of Sociology*, 13, 129–147. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.13.080187.001021>
- Wirth, L. (1973): Az urbanizmus mint életmód. In Szelényi, I. (szerk.): *Városszociológia. Szöveggyűjtemény*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 41–63.

Melléklet

1. táblázat: *Interjúalanyok listája*

NÉV	Beköltöző/ őslakos	Helyi vállalkozás	Interjúkészítés ideje
I1	Beköltöző: 3. hullám		2018
I2	Beköltöző		2021
I3	Őslakos: fiatal generáció		2019
I4	Őslakos, idős generáció		2021
I5	Őslakos		2019
I6	Beköltöző, idős generáció		2021
I7	Őslakos		2019
I8	Őslakos: fiatal generáció		2019
I9	Őslakos: középgeneráció	borászat	2021
I10	Őslakos: idős generáció	helyi vállalkozó	2019
I11	Őslakos, középgeneráció	borászat	2021
I12	Őslakos: idős generáció		2019
I13	Beköltöző: 2. hullám	étterem	2019
I14	Második generációs beköltöző: fiatal őslakos		2019
I15	Második generációs beköltöző: fiatal őslakos		2019
I16	Őslakos, idős generáció		2021
I17	Beköltöző: 1. hullám	vendégház	2019
I18	Őslakos, idős generáció		2019
I19	„Bevállalkozó”	borászat	2019
I20	Őslakos: középgeneráció	helyi vállalkozó	2019
I21	Beköltöző: 2. hullám	borászat	2019
I22	Őslakos	vendégház	2019
I23	Beköltöző: 1. hullám		2019
I24	Beköltöző: 2. hullám	étterem	2019
I25	Beköltöző: 2. hullám	borászat, vendégház, étterem	2018
I26	Őslakos, idős generáció		2019
I27	Beköltöző: 1. hullám	borászat	2019
I28	Őslakos		2019
I29	Őslakos: középgeneráció		2021
I30	Beköltöző: 2. hullám	étterem	2021

Meghasadt valóságok

– dilemmák a turizmus és a dzsentrifikáció szerepéről a vidék fejlődése kapcsán¹

Split realities

– dilemmas in the role of tourism and gentrification in rural change

Nemes Gusztáv² – Orbán Éva³ – Tomay Kyra⁴

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.15>

Beérkezés: 2021. 12. 02.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 03. 31.

Elfogadás: 2022. 05. 04.

Összefoglaló: Tanulmányunk a vidéki turizmusnak a vidék dzsentrifikációjában betöltött szerepét, az ezzel kapcsolatos sikereket és dilemmákat tárgyalja két divatos hazai desztináció példáján. Az utóbbi évtizedekben a vidéki (öko-, gasztro-, alternatív stb.) turizmusra a kutatók és a szakpolitikusok is Európa-szerte a vidékfejlesztési problémák lehetséges megoldásaként tekintenek. Ez a fejlesztési irány alapvetően kis léptékű, helyi erőforrásokra épít, miközben gazdasági fellendülést és életet visz a kiürülő falvakba. Első látásra tehát mindenben megfelel a szakirodalomból jól ismert neoendogén, fenntartható fejlesztés kritériumainak. Ezzel szemben kutatásaink szerint a turizmus előretörésének helyi következményei még a (gazdaságilag) sikeres lokalítások esetében is számos dilemmát vetnek fel, gyakran csak díszletként használva a természeti, épített és kulturális értékekben bővelkedő tájakat. Elemzésünk párhuzamot von a városrehabilitációs szakpolitikák jól ismert, sokszor leírt dzsentrifikációs működése és a vidékfejlesztés jelenleg kibontakozó dzsentrifikációs hatásai között. Az épített környezet megmentése, egy terület társadalmi és gazdasági státuszának emelése viszonylag könnyen elérhető a vidéki turizmus és az ekként bekövetkező dzsentrifikáció révén. Ugyanakkor a helyi értékek komplex védelme, a gazdasági-társadalmi struktúra fejlesztése, vagyis a „helyi életvilág” dinamikus megőrzése ennél összetettebb feladat, a helyi közösségekbe ágyazott, integrált szemléletet, reflexivitást, a neoendogén fejlesztés elveinek következetes alkalmazását igényli.

Kulcsszavak: vidéki turizmus, vidéki dzsentrifikáció, gasztroturizmus, meghasadt valóságok, vidékfejlesztés, területfejlesztés, turisztikai dzsentrifikáció

1 A tanulmány a, "Lo-Káli Mítosz és realitás, helyi élelmiszerrendszer a „Magyar Provence”-ban – diskurzusok, termelők, vásárlók és társadalomgazdasági hatások" című (K- 129097) valamint „A vidéki dzsentrifikáció szerepe a településfejlesztésben” című (FK-138098) NKFIH által finanszírozott kutatások, továbbá a Pécsi Tudományegyetem Település és Társadalom Kutatóközpontja keretében, az EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00007 azonosítószámú „Tehetségből fiatal kutató. A kutatói életpályát támogató tevékenységek a felsőoktatásban” megnevezésű projekt támogatásával a Széchenyi 2020 program keretében, európai uniós (Európai Szociális Alap) társfinanszírozás keretében valósult meg.

2 KRTK KTI, email: nemes.gusztav@krtk.hu

3 PTE DSZDI, KRTK KTI, email: orban.eva@krtk.hu

4 PTE BTK Szociológia Tanszék, email: tomay.kyra@pte.hu

Abstract: Our study discusses the role of rural tourism in the gentrification of the countryside, its successes and dilemmas, using the examples of two fashionable domestic destinations. In the last decades, rural tourism (eco, gastronomic, alternative, etc.) has been seen by researchers and policy makers across Europe as an attractive solution to rural development problems. This development direction is essentially small-scale, relying on local resources, while bringing economic revitalisation and life to depopulated villages. On the first glance, therefore, it meets all the criteria of neo-endogenous sustainable development, as it is well known in the literature. On the contrary, our research shows that the local consequences of the 'tourism industry', even for (economically) successful localities, raise a number of dilemmas, often using landscapes rich in natural, built and cultural assets as a backdrop. Our analysis draws parallels between the well-known and much-described operations of urban, gentrification based regeneration policies and the currently unfolding effects of rural gentrification and development processes. Saving the built environment, raising the social and economic status of an area is relatively easy to be supported through rural tourism and gentrification, but complex protection of local values, development of the socio-economic fabric, i.e. dynamic preservation of the 'local lifeworld', is a more complex task, requiring an integrated approach embedded in the local community, reflexivity and consistent application of neo-endogenous development principles.

Keywords: rural tourism, rural gentrification, gastro-tourism, split realities, rural development, territorial development, tourism gentrification

I. Bevezetés

A dzsentrifikációs folyamatok előmozdítása a kultúrába, épített örökségbe történő beruházások révén évtizedek óta széles körben elterjedt, tudatos stratégia a városrehabilitáció területén (Smith 2002, Csanádi et al. 2006, Tomay 2006, Jelinek 2019, Timár 2019). A vidék területi alapú fejlesztése, illetve a vidéki turizmus és dzsentrifikáció az utóbbi évtizedekben hasonló tendenciákat mutat. A vidéki turizmus a fogyasztók ökológiai, alternatív, kis léptékű turizmus iránti megnövekedett igényei mentén gyorsan növekvő iparággá vált (Lane–Kastenholz 2015). Térnyerését nagyban elősegítette az infokommunikációs technológia – az internet, a virtuális közösségi hálózatok – elterjedése, amelyek révén szinte bármiről és bárhol azonnal informálódhatunk. Egyes régiókban, például Toscanában és Provence-ban a vidéki turizmus egész régiókat alakított át hanyatló térségekből világhírű turisztikai desztinációkká. A területi alapú fejlesztés és általában a vidékpolitika hajlamos e folyamatokra mint minden problémára megoldást jelentő „panacea-ra”, vagy legalábbis szinte bárhová átültethető modellre tekinteni. A vidéki turizmus támogatása így az utóbbi húsz évben a fejlesztéspolitika általánosan elterjedt és sokszor jelentős sikereket hozó eszközévé vált (Marcouiller 2007). Ugyanakkor az „ideális” modellek eltérő társadalmi-gazdasági körülmények közé történő átültetése számos veszélyt rejt. A turisztikai fejlesztések és a látogatók számának növekedése a gazdasági eredmények mellett könnyen a társadalmi, kulturális és ökológiai környezet romlásához is vezethet (Briedenhann–Wickens 2004).

Tanulmányunk azt vizsgálja, hogy a vidéki turizmus és dzsentrifikáció összekapcsolódása milyen társadalmi, gazdasági trendeket eredményez. Olyan kérdésekre keresünk választ, mint: Hogyan alakul, milyen szakaszokra tagolható a turisztikai dzsentrifikáció, kik a főszereplői és érintettjei? A városi felső- és középosztályi lakosok, vállalkozók és turisták inváziója milyen hatással van a falusias térségekre, a helyi

társadalomra, gazdaságra, kultúrára és környezetre? Milyen feszültségek, hasadások vannak a helyi társadalom egyes rétegei által megélt különböző valóságérzékelések között? Az azonosított folyamatokhoz kapcsolhatók-e a vidék fejlesztési problémáira megoldást jelentő eszközök, szakpolitikák?

Elemzésünk bemutatásához két magyar „gasztrofalu” esettanulmányait használjuk fel. E helyszínek sikerét jól jelzi a drága éttermek, borászatok, panziók megjelenése, az ingatlanárak emelkedése, a bevándorlók és turisták növekvő száma, ismertségük és a közösségi médiaszereplések gyakorisága. A csillogó turisztikai valóság mellett azonban sok tipikus vidéki probléma is jelen van településeinken: elnéptelenedés, elöregedés, a munkahelyek és a helyi közszolgáltatások hiánya, szezonális ingadozása, elégtelen infrastruktúra, a helyi kulturális és közösségi élet leépülése. Az erőforrásokat, a profitot és a helyi gazdasági és politikai hatalmat a városi érdekek uralják, miközben a tősgyökeresek alig tudnak bekapcsolódni a virágzó helyi gazdaságba. Ugyanakkor a vidéki dzsentrifikációs folyamatok eredményeként létrejött helyi társadalom szerkezete rendkívül összetett, semmiképpen nem írható le az „elnyomott helyiek és a gyarmatosító bevándorlók” leegyszerűsítő mintázatával. Ha az egyszerű gazdasági logikán túllépve a területi alapú fejlesztés összetett kérdéseit vizsgáljuk – mint például, hogy mely helyi értékeket, szereplőket, közösségeket lehetne/kellene fejlesztési erőforrásként megerősíteni, mely stratégiák és fejlesztési irányok biztosíthatják a hosszú távú fenntarthatóságot –, komplex problémákba ütközünk.

Elemzésünk a gazdasági, társadalmi és kulturális dimenziók párhuzamos perspektíváinak konstruktivista megközelítésén alapul (Gulyás et al. 2013). Ezek gyakran *meghasadt valóságokként*, az érintett szereplőket és közösségeiket végletesen megosztó valóságérzékelésekként jelennek meg, ami problémákhoz vezet a kommunikációban, a közös célok kitűzésében, a fejlesztési stratégiák kialakításában és általában az együttműködés, a közös cselekvés minden lehetséges területén. Bár esettanulmányaink egyediek, széles körben terjedő vidéki folyamatokat tárgyalnak, elemzésünk és következtetéseink így általános szinten is értelmezhetőek.

II. Vidéki turizmus, területfejlesztés és a turisztikai dzsentrifikáció – fogalmak és elméletek

Vidéki turizmus – a kitaposott ösvényen túl

A *turizmus*⁵ a második világháború után vált tipikus modern jelenséggé. A nyugati világban a legtöbb ember évente elutazik valahová, hogy új látnivalókat⁶ csodáljon

5 A turizmus számos módon definiálható, ezért mi az ENSZ Turisztikai Világszervezetének meghatározását használjuk, mint a turisztikai élményt nyújtó tevékenységek és iparágak átfogó gyűjtőfogalmát. „A turizmus olyan társadalmi, kulturális és gazdasági jelenség, amely az emberek személyes vagy üzleti/szakmai céllal történő, a megszokott környezetükön kívüli országokba vagy helyekre történő utazását jelenti. Ezeket az embereket látogatóknak nevezzük (akik lehetnek turisták vagy kirándulók; rezidensek vagy nem rezidensek), és a turizmusnak köze van a tevékenységeikhez, amelyek közül néhány turisztikai kiadásokkal jár” (UNWTO 2010).

6 A „turistatekintet” azt sugallja, hogy a turistaélmény a látás egy sajátos módját foglalja magában. Megfogalmazza, hogy mi

meg (Cohen 1984, Urry 1990). A szabadidő minőségi eltöltésének fokozódó igénye létrehozta a gyorsan növekvő turizmusipart (Urry–Larsen 2011). A tömegturizmus korai formái a tengerparti üdülőhelyek, történelmi városok és más, a turizmus számára tervezett vagy újjáépített terek „fogyasztására” összpontosítottak, napjainkban azonban a globális turizmus térnyerésének és az úti célok közti verseny erősödésének köszönhetően a turisták egyre inkább az egyedi, érintetlen területeket célozzák meg, és a „kitaposott ösvényen túli” élmények keresésére törekcszenek (Cocola-Gant 2018). A mindenütt jelenlévő infokommunikációs technológia (IKT), a Google és a közösségi médián keresztül könnyen elérhető turisztikai ajánlók biztosítják, hogy a látogatók bárhol tájékozódhassanak a fontos látnivalókról, a legjobb vendéglátóhelyekről, vagy éppen a rájuk leselkedő veszélyekről. Az Airbnb és más hasonló, a turisták számára magánlakásokban szállást kínáló platformok sok eddig lakófunkciójú területet vonnak be a turizmusba. Ezt a folyamatot eredetileg főként a Földközi-tenger partvidékén található városokban és tengerparti üdülőhelyeken figyelték meg (Cocola-Gant 2018), de mára a vízpartoktól távoli vidéki területekre is eljutott (Phillips 1993). Mindennek eredményeként városi látogatók tömegei jelennek meg a falusias vidéki terekben, hatalmas, és egyelőre nagyrészt feltáratlan társadalmi-gazdasági és kulturális változásokat okozva.

A *vidéki turizmusnak* számos meghatározása létezik. Jelen tanulmány az UNWTO definícióját használja, eszerint: a vidéki turizmus olyan turisztikai forma, melynek során a látogatói élmény többnyire természetalapú tevékenységekhez, a vidéki életmódhoz, kultúrához és tájhoz, illetve ezeken alapuló termékekhez kötődik. A kapcsolódó turisztikai tevékenységek vidéki (nem városi) területeken zajlanak, ezekre jellemző i) az alacsony népsűrűség, ii) a táj-, mező- és erdőgazdálkodás, valamint iii) a hagyományos társadalmi szerkezet és életmód (UNWTO 2020). A vidéki turizmust tehát a falusi vagy agroturizmusnál tágabb fogalomként értelmezzük, és elemzésünkben nem különítjük el a napi látogatókat és a turistákat, mivel a gasztroturizmus szempontjából mindkét típus nagyon fontos. A gasztronómia mindig is jelentős szerepet játszott a látogatók autenticitás iránti vágyának megszólításában (Csurgó et al. 2019). Az utóbbi évtizedek azonban ebben is jelentős előrelépést hoztak. A gasztronómia sokak számára fő vonzerővé, szinte önálló céllá vált, az irányzat maga pedig a „desztináció megízlelésének” (*tasting a destination*) trendjévé fejlődött (Cavicchi – Ciampi Stancova 2016).

Turisztikai valóságok vidéki kontextusban

A „vidékiség” – a vidéki élet idealizált ábrázolása – elsősorban a városi turisták és látogatók számára és általuk létrehozott konstrukció. Míg a vidéki élet *megélt valósága* a helyieknek jellemzően küzdelmes életkörülményeket jelent, addig a városi emberek számára a vidék gyakran nosztalgikus, idilli helynek tűnik (Csurgó 2013, 2014, Pato–Teixeira 2016). A vidéki idill tehát a társadalmi képzelet terméke (Appadurai

különbözteti meg a turistaélményt a mindennapi élettől. A turistatekintet azon elvárások összessége, amelyeket a turisták a helyi lakossággal szemben támasztanak az „autentikus” élmény keresése során.

1996), mely a városi mindennapok valóságától való eltérés aspektusain keresztül kerül meghatározásra (Bell 2006). A társadalmi képzetben kialakuló kép a vidéket és a vidéki életet „valódinak”, „autentikusnak” és romantikusnak ábrázolja (Urry 1990). Ugyanakkor, ez a kép erősen szelektív: azt az idillt látjuk, kapjuk, amire vágyunk (Bell 2006). Ahogy Craik fogalmaz: „a turizmus által kínált élményeket a turisták nem a desztináció kulturális kínálata alapján, hanem a saját eredeti kultúrájukban generált előzetes ismeretek, elvárások, fantáziák és mítoszok alapján fogyasztják” (Craik 1997: 118). A vidéki kontextusban tehát egy olyan turisztikai valóság jön létre, amely a városi kulturális igényekkel érkező látogatók társadalmi képzetén és igényein alapul, azok kielégítését célozza.

A vidéki turizmus szerepe a területi alapú fejlesztésben

A területi alapú fejlesztés önálló fogalomként arra a folyamatra utal, amikor a helyi lakosság az adott szakpolitikai támogatások, irányelvek kontextusában, de saját, alulról épített kezdeményezéseken keresztül törekszik térségének fejlesztésére (Torre-Wallet 2015). Ezt a megközelítést a regionális, illetve a helyi fejlesztés bevett gyakorlataitól a fejlesztés léptéke, szintje, illetve komplex, holisztikus megközelítése választja el. A területi alapú fejlesztés a neoendogén (helyben gyökerező, de kifelé irányuló) fejlesztés elveit alkalmazva a vidékfejlesztés szerves részévé vált (Shucksmith 2009). Az elmúlt negyven év vidékfejlesztési szakpolitikái a hagyományos ágazati politikákat holisztikusabb és fenntarthatóbb beavatkozásokká alakították át. Ezt az irányzatot összefoglalóan az „Új vidéki paradigmaként” (ÚVP) emlegetik (OECD 2006, 2016). Fő célkitűzései szerint a hagyományos iparágak (például az ipari mezőgazdaság) támogatása helyett a vidéki térségekben jelenlévő olyan új, kiaknázatlan erőforrásokra és lehetséges tevékenységekre kell koncentrálni, mint az IKT, a turizmus és a kultúra (Lowe 2006, Nemes et al. 2015). Ennek köszönhetően az ÚVP legtöbb alapelvét megtestesítő területi alapú fejlesztés a vidékfejlesztés egyre fontosabb sarokkövévé vált. Az EU strukturális alapjai, különösen a közös agrárpolitika, a regionális politikák különböző eszközei és a nemzeti finanszírozási rendszerek különböző szintű stratégiákat, hálózatokat és nagyszámú projektet támogattak (Maroto-Martos et al. 2020).

A vidéki turizmus a szakpolitikai dokumentumok és számos szakcikk (Wilson et al. 2001, McAreavey–McDonagh 2011, COM[2018] 392) szerint is helyi erőforrásokra alapozva, a helyi közösség a helyi imázs javítása mellett járul hozzá a hosszú távú fenntarthatósághoz, ezáltal a vidékfejlesztési politikák fontos eszközévé vált. A jól menedzselt vidéki turizmus lehetőséget teremt a helyi értékek erőforrásként való felhasználására a gazdasági fejlődés támogatásának érdekében. Mindeközben fenntartja a kulturális örökséget, a tájat, népszerűsíti a helyi termékeket, és támogatja a hagyományos életmódot (Csurgó et al. 2019). A vidéki vállalkozók a vidékfejlesztés kiemelten fontos szereplői, különös tekintettel a tágabb értelemben vett agrár- és élelmiszer-gazdaság felértékeléséhez közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódó tevékenységekre (Torre-Wallet 2015). Így a vállalkozókra és hálózataikra épülő, gasztro-

nómiával kiegészített vidéki turizmus ideális irány a területi alapú fejlesztések számára: segíti a vidéki gazdaságot, ellensúlyozza az elnéptelenedést és ösztönzi a városi és vidéki területek közötti kulturális kapcsolódásokat (Ray 1998, Randelli et al. 2011). A vidéki turizmus ugyanakkor a vidéki dzsentrifikáció és más folyamatok révén számos településen alapjaiban változtatta meg a területhasználatot, helyi gazdasági, társadalmi, kulturális mintázatokat (Phillips 1993, 2005, Solana-Solana 2010, Michels 2017). Ezek a változások gyakran jelentős társadalmi, kulturális és környezeti problémákat és feszültségeket vonnak maguk után, rombolják a vidéki idill imázsát és végső soron gyengíthetik, vagy fel is számolhatják egy terület turisztikai vonzerejét.

Turizmus és dzsentrifikáció – egymást kölcsönösen erősítő folyamatok

A „posztmodern” turizmus nem választható el a dzsentrifikációtól és az életmódvándorlástól, azaz a felső és középosztály bizonyos városi és vidéki célterületeket érintő tartós beáramlásától (Cocola-Grant 2018). A dzsentrifikáció évtizedek óta a város-szociológia egyik vezető kutatási területe. Olyan folyamat, amelynek során a szegény, munkásosztálybeli, gyakran etnikai kisebbségek által lakott belvárosi negyedekbe magasabb státuszú, középosztályi rétegek áramlanak be, ami a lakónegyed fizikai, társadalmi és kulturális szerkezetének fokozatos átalakulását eredményezi (Smith 1996, Cocola-Grant 2018). A dzsentrifikáció jelenségét az 1990-es évek óta tudatosan használja a városfejlesztési politika a belvárosi területek problémáinak (társadalmi és fizikai degradáció, elnéptelenedés, elöregedés) látszólagos „megoldására” (Smith 2002, Atkinson 2003, Lees 2000 hazai viszonylatban: Csanádi et al. 2006, Tomay 2006, Jelinek 2019, Timár 2019). A dzsentrifikáció elősegíti a turizmus elterjedését is, hiszen turistabarát, biztonságos tereket, szolgáltatásokat és középosztálybeli helyérzetet teremt, ami további fogyasztókat vonz a területre (Cocola-Gant 2018, Cocola-Gant et al 2020). A növekvő turisztikai nyomás, a folyamatos tömeg, zaj és éjszakai élet, a megváltozó szolgáltatások, azaz a „turisztifikáció” ugyancsak elősegíti a dzsentrifikációt, a korábbi lakosság kiszorulását. Így a turizmus és a dzsentrifikáció együtt, egymást erősítve alakít át bizonyos városi tereket drága, exkluzív, privilegizált terekké (Jover – Díaz-Parra 2019, Cocola-Gant 2018, Cocola-Gant et al 2020). Ezt a folyamatot nevezzük *turisztikai dzsentrifikációnak*. Jelen tanulmányban az eredetileg a Földközi-tenger urbanizált régióira kidolgozott turisztikai dzsentrifikáció folyamatát, szakaszait és következményeit adaptáljuk a hazai vidéki területek, illetve a gasztroturizmus kontextusára.

A *vidéki dzsentrifikáció* a *turizmus vidéki fordulatához* szorosan kapcsolódó kutatási terület és elméleti irányzat, mely kihangsúlyozza a célterületen élők és az újonnan érkezők közötti társadalmi egyenlőtlenséget, az ebből fakadó kizorító hatást, valamint a folyamat kritikai vizsgálatát (Phillips 2009). A vidék dzsentrifikációjának lényege, hogy városi felső és középosztályi csoportok költöznek természeti és társadalmi értékeik miatt vonzó vidéki kistélepülésekre. Ennek következtében a települések mind gazdasági, ingatlanpiaci, mind társadalmi értelemben felértékelődnek, miközben

a városi fogyasztók a saját értékeik és vízióik szerint alakítják át a helyi adottságokat, az épített és a természeti környezetet (Phillips 1993, 2005, 2009, Solana-Solana 2010, Nelson et al. 2010). A vidék dzsentrifikációjában – szemben a városéval – központi figyelmet kap a természet (Bryson 2013); a beköltöző vonzódik a vidéki tájhoz, a mezőgazdasághoz, és ez meghatározza az életmódját is (Csurgó 2013).

A távmunka egyre általánosabbá válása révén a vidéki helyszínek időszakos látogatása és a tartós vidékre költözés között számos átmeneti forma jelent meg. Több szerző is Janoschka–Haas 2014, Hines 2010, Huete–Mantecón, (2012) próbálta konceptualizálni az alkalmi látogatóból állandó vidéki lakossá válás folyamatát. Az *életmódvándorok* túlnyomórészt a gazdagabb, északi és nyugati országokból érkeznek, időszakosan vagy állandó jelleggel az alacsonyabb megélhetési költségekkel jellemezhető, déli és keleti területekre. Kihasználják a globalizált világban a vásárlóerő, a társadalmi és szimbolikus hatalmi viszonyok között megmutatkozó tendenciózus különbségeket (Janoschka–Haas 2014). Az életmódvándorok úttörő dzsentrifikánsként működnek, ismeretlen területeket alakítanak divatos célponttá. A folyamat eredményeként meredeken emelkedő ingatlanárak ugyanakkor lehetőséget teremtenek a lakosság cseréjére, az új humán/kulturális erőforrás beáramlására és a jövedelmező befektetésre. Jelen cikk a fogalmat kiterjeszti az egy országon belüli mobilitásra, a nagyvárosok (mindenekelőtt Budapest) és a vidéki falvak ingatlanárai között tapasztalható jelentős rés alapján. Hines (2010) a vidékre költöző életmódvándorok (dzsentrifikánsok) és a hagyományos turisták/látogatók közötti hibrid fogalomként vezette be az örök turista fogalmát. Ez arra utal, hogy egyes vidéki dzsentrifikánsok nem kapcsolódnak be választott új lakóhelyük gazdasági, társadalmi életébe, hanem továbbra is turistaként viselkednek (Hines 2010: 509).

Az életmód-vállalkozók ezzel szemben olyan életmódvándorok, akik a vidékre költözést követően részt vesznek a helyi gazdasági és társadalmi életben, a helyi politikában, és azért indítják el vállalkozásaikat, hogy szorosabb kapcsolatot alakítsanak ki új lakóhelyükkel, illetve, hogy helyettesítsék vagy kiegészítsék városi jövedelmüket (Atterton et al. 2011, Pato–Teixeira 2016). Vállalkozásukat sokszor városi ingatlanuk eladásából vagy a korábbi karrierjükből származó megtakarításokból finanszírozzák (Peters et al. 2009). Motivációik eltérnek a hagyományos vállalkozókéétól, hiszen céljuk nem a minél magasabb profit elérése, hanem olyan tevékenységet keresnek elsősorban, amit élveznek, ugyanakkor elégséges jövedelmet biztosít számukra (Burns 2001).

Itt vezetjük be a *bevállalkozó* fogalmát. Ez olyan városi vállalkozókat jelöl, akik profitorientáltabb, vállalkozói attitűddel érkeznek, gyakran nem költöznek vidékre, vagy legalábbis nem laknak ugyanabban a faluban, ahol a vállalkozást indították. Elsősorban vállalkozásukon keresztül kapcsolódnak egy településhez, és nem vagy csak ritkán vesznek részt a helyi közösségi életben vagy az önkormányzati tevékenységekben. Vállalkozásaik jellemzően magas kulturális tőkével megtervezett idegenforgalmi szolgáltatások, jól szituált, szintén városi eredetű célközönséggel (látogatók és dzsentrifikánsok egyaránt).

A nagyvárosi kultúrájú értelmiségi közösség jelenléte és a kialakulóban lévő turisztikai infrastruktúra (éttermek, szálláshelyek és élményszolgáltatások) tehát a vidéki térbe importálja a városi kontextust, megteremtve a látogatókat odavonzó *turisztikai valóságot*. Ennek eredményeképpen a dzsentrifikáció és a turizmus is felpörög, egyaránt felkeltve a szakpolitika és a befektetők figyelmét. Magas színvonalú turisztikai vállalkozások épülnek ki, amelyek egyre több látogatót vonzanak, akik közül számosan ingatlant vásárolnak, házakat újítanak fel, amit aztán nyaralónak használnak, esetleg oda is költöznek. A helyi társadalom átalakul, a folyamat alapjaiban hatol be a megélt helyi valóságba, megváltoztatva a kulturális, társadalmi-gazdasági kontextust. A gazdaság, az utcakép, az infrastruktúra fejlődése kézzelfogható, ugyanakkor gyakran nem kívánt, káros hatások is jelentkezhetnek. Cikkünkben ezeket a folyamatokat vizsgáljuk két esettanulmányon keresztül.

III. Módszertan

Jelen tanulmányban két különböző, mégis sok szempontból hasonló települési esettanulmányt mutatunk be. Vizsgált településeink 500 fő alatti aprófalvak, Balatonfelső⁷ a Balaton-felvidéken, jelentős turisztikai célterületen, míg Szőlőszem a villányi borvidéken található. Mindkét település a gasztronómia, a bor és a táj köré építette turisztikai imázsát, hat-hét elegáns étterem, borászat, és számos vendégház működik területükön, és az ország „gasztrofaluiként” vonultak be a köztudatba. Éppen ez a tudatos imázsépítési folyamat volt az elsődleges oka annak, hogy esettanulmányaink helyszínéül választottuk őket.

A vidéki turizmushoz és dzsentrifikációhoz kapcsolódó társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatok vizsgálatához elsősorban kvalitatív módszereket alkalmaztunk. Félig strukturált interjúkat készítettünk helyi kulcsszereplőkkel (polgármesterek, idegenforgalmi vállalkozások tulajdonosai és vezetői, civil szervezetek képviselői), véletlenszerűen kiválasztott beköltözőkkel és tősgyökeresekkel, valamint turistákkal és látogatókkal. Szőlőszemen 2019 és 2021 között 30, míg Balatonfelsőn 15 interjú készült. Utóbbit 118 db személyes, kérdezőbiztossal felvett kérdőíves felmérés nyitott kérdéseiből származó válaszokkal egészítettük ki. A szisztematikus kutatást résztvevő megfigyeléssel (részvétel közösségi és turisztikai eseményeken), valamint nyolc, egyetemi hallgatónak szervezett terepkutató tábor során szerzett terepkutatói információval, illetve hírek, blogok és egyéb közösségi médiaelemek elemzésével tettük teljessé.

A vidéki turizmus és a dzsentrifikáció iteratív és egymást katalizáló hatásait a két esettanulmány összehasonlító elemzésével (Andersson et al. 2002, Ryan 2012) vizsgáltuk. A fent bemutatott kutatási megközelítéseket vegyítő elemzési keretünk célja a turisztikai dzsentrifikációs folyamat közös elemeinek azonosítása és szakaszainak megkülönböztetése a fejlődés, fejlesztés hatásainak feltárása érdekében. Az esetta-

7 Szőlőszem és Balatonfelső a települések álnevei, amelyeket a megkérdezettek anonimitásának biztosítása érdekében használunk.

nulmányokhoz kapcsolódó fő kutatási kérdéseink a következők voltak: Mi a turisztikai dzsentrifikáció folyamata, menete és szakaszai? Kik a fő szereplők, érintettek és érdekelték? Milyen (pozitív és negatív) következményei vannak a városi felső- és középosztály (lakosok, vállalkozók és turisták) inváziójának a helyi társadalomra, gazdaságra, kultúrára és környezetre? Milyen feszültségek, hasadások vannak a helyi társadalom egyes rétegei által megélt különböző valóságérzékelések között?

IV. Eredmények – esettanulmányok

A két esettanulmány közötti hasonlóság, hogy mindkét esetben sikeres vidéki turisztikai célpontról van szó, ahol a természeti környezet mellett a gasztronómia, a bor és a helyi élelmiszer adja a turisztikai vonzerő gerincét. Mindkét helyszín erős márka, amelynek motorja néhány drága, elegáns étterem és borászat. Ezeket jellemzően olyan városi gyökerű vállalkozók hozták létre, akik a megfelelő kulturális és társadalmi tőke birtokában felismerték a „kóstolás mint úti cél” (*tasting a destination*) felfutóban lévő trendjét. Az elmúlt tíz év mindkét gasztrofaluban jelentős változásokat hozott. A látogatószám exponenciális növekedése, a közösségi médiamegjelenések és az ingatlanárak meredek emelkedése egyértelműen mutatják, hogy mindkét helyszínrünk kiemelt turisztikai és jóléti migrációs célponttá vált.

„High gastro... ez abszolút illik rá... itt úgy csinálunk, mintha a természetben lennénk, de ezt lehet vasalt ingben és fehér gallérral csinálni és közben poharazgatni és lögybölgni a bort. Ez a brand szerintem, ez a kép, hogy fehér ingben lehet ülni a szőlő szélén, de az a szőlő akkor legyen rovartelenítva és kikövezve.” (Életmód-vállalkozó, Balatonfelső)

Ugyanakkor jelentős különbségeket is találunk. Balatonfelső könnyebben megközelíthető, hiszen Budapesttől csupán másfél-két órányi autózásra fekszik. Közel a Balaton, így idegenforgalmát nem csak a „célirányos” turisták alakítják, sok látogató „ugrik be” egy rövid kirándulásra, kézműves fagylaltra vagy elegáns vacsorára a balatoni nyaralása során. Ez a környék tudatos marketing nélkül is (egyre növekvő mértékben) népszerű turisztikai célpont. Szőlőszem ezzel szemben földrajzilag és kulturálisan is távolabb helyezkedik el, nem szerepel az átlagos jómódú városi turista mentális térképén. A környékről érkező ad hoc látogatókra kicsi az esély, így tudatos turisztikai marketing stratégiára van szükség a turizmus felvirágoztatásához. Szőlőszem a helyi vállalkozók tudatos, közös márkáépítési és rendezvényszervezési tevékenységének köszönhetően vált felkapott turisztikai desztinációvá.

A bohém úttörőktől az ingatlanbefektetőig – a turisztikai dzsentrifikáció szakaszai

Első szakasz: művészek és bohém úttörők

A turisztikai dzsentrifikáció első szakasza a városból érkezők lassú beáramlásával jellemezhető. Ők zömmel olyan művészek voltak, akik magas szintű kulturális tő-

kével, esztétikai érzékkel, ugyanakkor kevés befektethető pénzzel rendelkeztek. Balatonfelsőt a festők, az építészek és a filmipar tagjai fedezték fel az 1970-es évek közepén, Szőlőszemet pedig a keramikusok az 1990-es évek elején. Az első hullámban érkező „városi úttörőket” az idilli környezet, az olcsó, régi házak és a hagyományos vidéki életmód lehetősége, a városi élettől való eltávolodás vonzotta. A korai dzsentrifikánsok jelentősen hozzájárultak a helyi identitás és közösség átalakulásához. A hely imázsát a városi értelmiségiek, művészek számára vonzó, ugyanakkor a vidékiség megőrzését, a „parashti idill” újrateremtését célzó módon építették újjá (Szijártó 2002). A magas kulturális tőkével rendelkező városi beköltözők, nyaralósok tehát „hídszerepet” játszottak két alapvetően eltérő társadalmi-gazdasági és kulturális világ között, és előkészítették a terepet a következő dzsentrifikációs és turisztikai hullámok számára.

„Hát először egy barátom költözött le ide, volt valami bordalfesztivál Pécsen, és még előtte találta ki, hogy látogassunk el ide, megnézni a zenekart, és hát neki annyira megtetszett, hogy egy évre rá már költözött is, és nekünk meg annyira elégünk lett a budapesti stresszből és életből, a munkánkkal se voltunk megelégedve, így szóltam ennek a barátomnak, hogy nézzen körül, van-e eladó ház, akkoriban nem volt, de egy évre rá épp a szomszédjában ürlt ki a ház. Fogtuk magunkat és leköltöztünk, de először egy másik házba költöztünk, mert itt ez akkoriban még totál le volt élve, fel kellett újítani teljes mértékben, igazából a nulláról kellett felépíteni ezt a házat a férjemmel.” (Első szakaszban érkező művész, Szőlőszem)

A beköltözők a helyi közösség fontos szereplőivé váltak, és gyakran társadalmi és politikai befolyást szereztek a helyi önkormányzatban, hogy a saját elképzeléseik, értékeik mentén alakíthassák a települést. Balatonfelső környékén az első bevándorlók közül néhányan mezőgazdasági termelésbe kezdtek, piacot szerveztek, értékesítési szövetkezetet hoztak létre stb.. Emellett szabályozásokkal és oktatási projektekkel igyekeztek megvédeni a helyi kulturális és természeti örökséget. Szőlőszemen az egyik városi beköltöző művészt 1990-ben polgármesterré választották. Ő településvezetőként újjászervezte a helyi kormányzást, és olyan új folyamatokat indított el, melyek révén a falu egy fontos környékbeli kulturális fesztivál, illetve egy borút részévé vált. Mindennek hatására érkeztek az első nagyobb turistahullámok a településre, amivel párhuzamosan szigorodtak a helyi építési szabályok, megvédve a falu hagyományos parashti építészeti arculatát, ugyanakkor akadályozva a tősgyökereseket az otthonaik modernizálásában.

„1974-ben jöttünk ide először, 5 év alatt jutottunk oda, hogy itt is akarunk élni, addig csak nyaralni jártunk. A bebírók első nemzedéke naiv, értelmiségi, parasztimádó emberek, akik szerelmesek voltak a nénikbe, bácsikba. A legtöbb iskola működött, élő falvak voltak, azt hitték ki, fogja heverni a parashti világot a kommunizmust, utánaolvastak, hogyan mentse

meg. Az első bebíró nemzedék még megművelte hétvégenként a földet, de csak nagyon keveseknek sikerült ezzel a gyerekeit is beoltani.” (Beköltöző művész, Balatonfelső)

Második szakasz: városi értelmiségiek, életmódvándorok és nyaralótulajdonosok

A turisztikai dzsentrifikáció második szakasza két esettanulmányunkban jelentősen eltérő eredményeket hozott a társadalmi-kulturális szövetre nézve. Balatonfelsőn az ingatlanárak az 1970-es évektől kezdve fokozatosan emelkedtek, így az 1990-es évek nagy társadalmi-gazdasági átalakulásainak idején a terület sok életmódvándor számára már túl drága volt. Ugyanakkor, mivel Budapestről könnyen elérhető, a dzsentrifikáció második hullámát a jómódú felső középosztálybeliek uralták, akik elsősorban nyaralási céllal vásároltak és újítottak fel ingatlanokat. A földművelés vagy állattartás helyett a nyugodt és kényelmes nyaralás lett a fő motiváció. A sok régi kőépületet szép, értékes, minden komforttal ellátott házakká alakították. A tősgyökeresek jelentős része ugyanakkor a megemelkedett ingatlanárak adta lehetőséget kihasználva elköltözött, a helyben lakó fiatalok és gyermekek száma folyamatosan csökkent. A közösségi élet és a közszolgáltatások színvonala romlott, ami tovább csökkentette Balatonfelső vonzerejét a tősgyökeresek és az életmódvándorok, különösen a fiatal, gyerekes családok számára.

„Mondta, hogy nagyon jó lenne ha tiszteletben tudnánk tartani egymás kultúráját, és most először értettem meg, hogy mi sosem tartottuk kultúrának az övéket. Az, ami most jelenleg itt van, az nekünk nem a kultúra, hanem a kulturálatlanság. Mondjuk ez a lakodalmas villanyzongorista dolog. Közben valahol nekünk is el kell fogadni, hogy itt tétév néznek az emberek esténként, kocsma már régóta nincs, tehát nem járnak oda, pedig igény lenne rá, mert amikor itt petangozunk, akkor nagyon örülnek.” (Beköltöző, Balatonfelső)

Szólószemen a turisztikai dzsentrifikáció később kezdődött és lassabb ütemben haladt, az olcsó házak és a gazdálkodásra alkalmas földterületek vonzó lehetőséget jelentettek az életmódvándorok számára. Az első hullám után, a 2000-es években középosztálybeli családok érkeztek a területre. Ők életmód-vállalkozóként helyben telepedtek le és borászatokat, szálláshelyet, turisztikai vállalkozásokat indítottak, jellemzően a városi jövedelmük kiegészítésére. Ez a típusú bevándorlás a másik esettanulmánytól szignifikánsan eltérő társadalmi-gazdasági fejlődést eredményezett és új életet, energiát hozott a faluba. A vidéki turizmus fellendült és jelentősen megváltoztatta, kiterjesztette a helyi vendéglátást és szolgáltatóipart.

„Olyanok érkeztek, akik szabadabb életet szerettek volna, és akkor nagyon sok fiatal család költözött, borászattal meg kisebb vállalkozásokkal, ők maguk szerették volna megteremteni a saját munkahelyüket. Az idősebb generáció kezdte, és amikor még volt eladó szőlőterület, sokan szőlőt vásároltak, borászkodásba kezdtek. Volt, aki Budapest-

ről, Pécsről kiköltözött ide azért, hogy kimondottan itt kezdjen vállalkozást, és itt indítsa el az életét. És nagyon sok fiatal lett.” (Helyi vállalkozó, Szólószem)

Balatonfelső területén, a Balaton közelsége miatt a kocsmák, vendéglők és az egyszerű, kiadó magánszállások is nagy hagyományra tekintenek vissza. A megjelenő városi (felső) középosztály és a fizetőképes kereslet azonban markáns igényt mutatott a provenç-i jellegű vidéki idill imázsa iránt, ami jelentős változtatásokat követelt a szolgáltatóktól. Balatonfelsőn 1998-ban nyílt meg az első, jómódú turistákat célzó, „provenç-i stílusú” szálláshely, amit nem sokkal később egy étterem is követett. Mindazonáltal ezek a létesítmények csupán az „első fecskék” voltak, majdnem tizenöt év telt el, mire az általuk, illetve a kereslet által diktált imázs és minőség általános normává vált a térségben.

Harmadik szakasz: életmód-vállalkozók, bevállalkozók és tömegturizmus

A 2013-as év új korszak kezdetét jelentette mindkét esettanulmányunkban. Szólószemen ekkor nyitották az első éttermet, Balatonfelsőn ezt az évet egy újabb, hamarosan országshíressé váló fine-dining étterem nyitása fémjelozte. A „gasztroforradalom” részeként mindkét település egyre nagyobb nyilvánosságot kapott különféle blogokban, magazinokban és a közösségi médiában. A gasztronómia, a helyi termékek a tájképi és a természeti értékekkel karöltve épültek be a vidéki idill imázsába, a társadalmi szintű képzetekbe, és mindkét helyszín trendi, felkapott gasztroturisztikai célponttá vált. Ez a látogatószámok erőteljes növekedését, illetve számos más változást eredményezett, ami jelentősen átalakította a helyi társadalmi-gazdasági szerkezetet.

„Kurva szar lehet, ha a saját falujukban nem tudnak egy házat venni azért, mert a pestiek vagy külföldiek annyira feltölték az árakat, hogy ilyen abnormálisak teljesen. És a helyiek, akik szeretnének itt maradni, azok nem tudnak. Én teljesen megértem, ha valami frusztrációt okoz. Ilyen szempontból van lelkiismeret-furdalásom.” (Beköltözö, Balatonfelső)

Az utolsó, jelenleg is tartó dzsentrifikációs hullámban házakat vásárló és az idegenforgalomba vállalkozóként beszálló bevándorlókat szintén tekinthetjük életmód-vándoroknak. Az ingatlanok mára nagyon megrágtak, a budapesti belváros árait közelítik, a turisztikai szolgáltatások színvonala pedig magas, így új vállalkozások beindításához jelentős pénzügyi tőkére van szükség ezen a területen. Az üzleti lehetőségek ugyanakkor kézzelfoghatóbbá váltak, és a befektetések jó eséllyel megtérülnek. Mindennek köszönhetően sokkal inkább a profitorientált, vállalkozói szemlélet vált normává mind Balatonfelsőn, mind Szólószemen. A turizmust meghatározó fontos vállalkozásokat (éttermek, borászatok, szállások) jellemzően életmód-vállalkozók indították sok évvel ezelőtt. Azóta jelentős ismertségre, kapcsolati és gazdasági tőkére tettek szert, és vállalkozásuk a professzionalizálódás különböző fázisain ment

keresztül. Más vállalkozók az utóbbi években érkeztek, jelentős anyagi és társadalmi tőkével, és szinte a semmiből indítottak magas színvonalú turisztikai vállalkozásokat. Őket az elemzés során alkalmazott terminológia szerint *bevállalkozóknak* tekintjük.

Szólószem fő turisztikai attrakcióját a rendezvények, kulturális és borfesztiválok jelentik. Ezek megszervezése lehetetlen lenne stratégiai koordináció nélkül. Az együttműködés itt tehát a dzsentrifikáció különböző hullámaihoz kapcsolódó vállalkozások közötti gazdasági kapcsolatokon keresztül alakult ki. A 2010-es évek végére ezek a vállalkozások jól működő hálózatba szerveződtek a helyi turisztikai szövetség keretében, és a helyi önkormányzattal együttműködve igyekeztek összehangolni a turizmusban működő vállalkozások tevékenységét a helyi életvilággal, a hosszú távú fenntarthatóságra törekedve. Ugyanakkor a 2018–2019-es évekre (azaz éppen a Covid19-járvány előtt) a turisztikai felfutás pont elérte/túlnőtte a helyi lakosság tűrésküszöbét.

„A betelepültek elfelejtik, hogy itt azért élnek emberek, és este 11 órákor nem biztos, hogy örülnek annak, hogy bömböl a zene, mert reggel 5 órákor kelnek és mennek dolgozni.” (Tősgyökeres, Szólószem)

Balatonfelsőn néhány emblematikus étterem, két borászat, egy galéria/művészkávézó és a magas minőségű szállások jelentik a fő vonzerőt. A terület annyira divatos, hogy a szállás- és vendéglátóhelyek a főszezonon kívül is gyakran teltházások. A vállalkozások tulajdonosainak egy része ugyanakkor nem lakik a faluban, őket sem gazdasági szükségsszerűség, sem a hely iránti személyes elköteleződés nem kényszeríti együttműködésre. Nem vesznek részt a helyi közügyekben, és a helyi önkormányzattal sem alakítottak ki erős partnerséget. Rendelkeznek ugyan egy informális vállalkozói hálózattal, ennek tevékenysége azonban információcserére, néhány rendezvény és marketing-kezdemenyezés szervezésére korlátozódik.

Nekem kezd egy kicsit sok lenni ez. Nem ezért jöttünk ide, tejért mentünk a tehénhez, 100 liba volt a faluban, és nyugalom – ezek teljesen eltűntek. Balatonfelsőn megbolondulnék, eszelős sznob hely... Romkocsma van [a szomszéd településen], olyan mintha júniustól szeptemberig itt lenne a Madách tér. Elmenekültem Budapestről, de utolért, ami elől menekültem.” (Második szakaszban érkező dzsentrifikáns, Balatonfelső)

Negyedik szakasz? – a „hideg pénz” fenyegetése

A gazdasági siker kockázatokat is rejt magában. Az elmúlt egy-két évben számos olyan befektető érkezett a területre, akit nem a „hely szelleme”, sokkal inkább a befektetési lehetőség vonzott a vidékre. Balatonfelsőn a jelenséget több interjúalany a „hideg pénz” beáramlásaként írta le. Balatonfelsőn eddig a magas minőségű és árszínvonalú, egyedi turisztikai szolgáltatások voltak jellemzőek. Az új befektetők egy-egy nagyberuházással ezt egyik napról a másikra megváltoztathatják, súlyosan károsítva a terület imázsát. A látogatókkal készített interjúk, kérdőívek tanúsága szerint a hely turishti-

kai vonzerejét a nagy szállodák, magas színvonalú, de uniformizált vendéglátóhelyek megjelenése és a még nagyobb tömeg rombolná leginkább. Több kísérlet is történt már ilyen beruházások megvalósítására, a legnagyobb horderejű két „apartmanhotel” tervezett építése volt Balatonfelsőn (tervezett zöldmezős beruházás, száz új apartman, hetente több száz friss szállóvendéggel). Ezeket a próbálkozásokat a tősgyökeres és a bebírók vállvetve védték ki. A Balaton körül azonban számos példa van arra, hogy a helyiek csatát veszítettek az agresszív külső befektetésekkel szemben. (A fent leírt folyamatok/szakaszok összefoglalóját lásd az I. mellékletben).

„Amióta teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy van olyan ember, aki ezen a településen semmi mást nem lát, csak pénzt, na onnantól kezdve már megkerülhetetlen a konfrontálódás. Tehát onnantól ez nekem is, mint helyi lakosnak, hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem böki a csőröm.” (Tősgyökeres, Szólószem)

Az utóbbi néhány év trendjei, a falusi CSOK, a különböző turisztikai fejlesztések számára címkézett támogatások és a Covid19-pandémia, mindenesetre jelentős mértékben átrajzolták a környék ingatlanpiacát. Az ingatlanárak a többszörösére nőttek, a tősgyökeres helyiek, de még a régebbi beköltözők is kiszorultak az ingatlanpiacról, miközben a házak, telkek többsége elkel, az ingatlanpiac „beállt”.

1. ábra: A dzsentrifikációs hullámok szintetizálása

ELSŐ HULLÁM	MÁSODIK HULLÁM	HARMADIK HULLÁM
Pionírok	Nyarlósok, életmód- vándorok, életmód- vállalkozók	Az előzőek + befektetők, bevéllalkozók
Elindul az ingatlanárak növekedése, gyorsul a paraszti világ eltűnése	Kiépülnek szolgáltatások, társadalmi anyagi és kapcsolati tőke felhalmozása, ingatlanárak növekedése, romló helyi szolgáltatások, elvándorlás	Turisztikai szolgáltatások professzionizálódása, látogatónyomás ingatlanárak növekedése, széteső helyi közösségek
Alternatív elvonulás	Nyarlóturizmus	Gasztroturizmus, tömezturizmus

Forrás: saját szerkesztés

V. Meghasadt valóságok – az esettanulmányok elemzése

A vidéki turizmus hajlamos egyfajta *virtuális turisztikai valóságot* létrehozni, ami gyakran éles ellentétben áll a *helyi megélt valósággal*. A *turisztikai valóság* alapvetően a nagyvárosi kultúrában és az aktuális fogyasztói trendekben gyökerezik, és lehetővé teszi a jellemzően városi turisták igényeinek kiszolgálását. Mindez a helyszínre vonzza a potenciális fogyasztókat, lehetővé téve a virágzó turisztikai vállalkozások: szállodák, éttermek, rendezvények és fesztiválok létrejöttét. A *turisztikai valóság* a „transznacionális vidék” (Bell 2006) helyi megvalósulása, szimbolikus tere, ami a társadalmi szintű cselekvésvezérlő képek (social imaginary), képzetek révén vonzza a látogatókat egy területre. A helyi *megélt valóság* szintén kulturális konstrukció, de erősen gyökerezik a helyi kulturális, gazdasági, társadalmi kontextusban: általában a vidéki kultúrában, beágyazott helyi tudásokban, rokoni, baráti hálózatokban, amelyek a mindennapi vidéki életet keretezik. Ez számos tapintható és szimbolikus szempontot, feltételt foglal magában, a közszolgáltatások, az infrastruktúra, a házak vagy építési telkek elérhetőségétől kezdve a közösségi életen, a helyi kormányzáson át a munkalehetőség és jövedelemszerzés lehetséges módjaiig. A *turisztikai* és a *megélt* valóságok természetesen minden konkrét esetben ezer szállal kapcsolódnak egymáshoz, gyakran ellentétes nézőpontokon alapuló, dinamikus rendszert alkotva keretezik a szereplők különböző helyzetekkel és témákkal kapcsolatos megközelítéseit.

Összehasonlító esettanulmányunkban két alapvető dimenzióban (*gazdasági és társadalmi*) azonosítottunk egymástól eltérő valóságértelmezéseket és társadalmi gyakorlatokat – *meghasadt valóságokat*. *Meghasadt valóságokról* akkor beszélhetünk, ha egy adott földrajzi lokalitáshoz kapcsolódó valóságkonstrukciók (helyzetek, értékek, következmények) fontos aspektusait a különböző szereplők szignifikánsan eltérő (ellentétes) módon hozzák létre. A más-más világnézettel, érdekekkel és kulturális háttérrel rendelkező szereplők valóságpercepciója közötti különbségek természetesek. Mindazonáltal, ha ugyanazt a (fizikai és szimbolikus) falusi teret, piacot, éttermet, eseményt, társadalmi intézményt az egyes szereplők (tősgyökeresek, bevándorlók, vállalkozók, turisták stb.) rendszeresen nagyon eltérően érzékelik és értelmezik, az jó eséllyel a kommunikáció kudarcához, potenciális konfliktusokhoz vezet, és bizonytalan jövőt hordoz a település számára. Ráadásul a folyamat éppen azokat a vidéki értékeket (nyugalom, természeti környezet, közösség stb.) veszélyezteti, amelyek eredetileg a vidéki turizmus felvirágzásának alapvető erőforrásai voltak, így a turizmus mint gazdaságfejlesztési lehetőség is veszélybe kerülhet.

Meghasadt gazdasági valóságok – jövedelemszerzés az idegenforgalomból

Egy turisztikai célpont gazdasági valóságának eltérő megítélései szorosan összefüggenek az idegenforgalomból származó bevételekkel. Az egyes szereplők lehetnek prosperáló vállalkozások tulajdonosai, önfoglalkoztatók vagy kiegészítő jövedelmet célzó kisvállalkozók, kaphatnak alkalmazotti fizetést, vagy teljesen kimaradhatnak az idegenforgalom adta jövedelmi lehetőségekből. Balatonfelsőn a nyilvánvaló gazdasági nyertesek a jelentős kulturális tőkével rendelkező hatékony, profitmaximalizáló urbánus vállalkozók, akiket

terminológiánkban *bevéallalkozóként* jelöltünk meg. Ők a helyi turisztikai színteret meghatározó, elegáns éttermek és szállodák tulajdonosai, akik a gazdasági valóságot a jó üzleti lehetőségeken és a jelentős turisztikai bevételen keresztül érzékelik („*aranybánya*”). Szólószemre inkább az életmód-vállalkozók és néhány őshonos termelő turisztikai szolgáltatásai a jellemzőek. Számukra az idegenforgalom és a vendéglátás „*tisztességes bevételt*” biztosít a választott önálló, független, vidéki életstílushoz. A vállalkozók csoportja mindkét esettanulmányban kiegészül magasan képzett, jól fizetett alkalmazottakkal (szakácsok, menedzserek, pékek, sommelier-k), akik szintén tudatosan választják a térséget lélettérül, sokszor átmenetileg/szezonálisan, máskor állandó jelleggel.

A tősgyökeres helyiek jellemzően alacsony presztízsű, szakképzetlen alkalmazotti munkákat (például takarító, gondnok, karbantartó, konyhai kisegítő) látnak el a turizmusban. Az általuk érzékelt gazdasági valóság leginkább bizonytalan, kiszolgáltatott szezonális foglalkoztatást jelent, olyan alacsonyan fizetett munkakörökben, melyeket jellemzően városi bevándorlók irányítanak. Mindazonáltal, míg Balatonfelsőn a vendéglátó személyzet (szakácsok, felszolgálók stb.) többsége kívülről érkezik, addig Szőlőszemen a tősgyökeresek valamivel jobban integrálódnak a turizmusgazdaságba. Végezetül, a helyiek egy része *közömbös a* turizmusgazdasággal szemben: ilyenek a máshová ingázók, a közfoglalkoztatásban dolgozók, a szociális segélyekből élők, illetve a helyhez gazdaságilag nem kötődő örök turistaként élő, viselkedő beköltözők.

Meghasadt társadalmi valóságok – önkormányzat, helyi kormányzás és közösség

A társadalmi valóságok érzékelése szorosan kapcsolódik a közösségi élethez és a helyi kormányzáshoz. A turisztikai rendezvények a hagyományos rendezvények helyébe léphetnek, a helyi kocsmák elegáns éttermekké válhatnak, megfosztva a *helyi megélt valóságot* a hagyományos találkozóhelyektől. A helyi önkormányzat, a hatalmi viszonyok, a célok és a cselekvési lehetőségeket meghatározó intézmények szintén jelentős konfliktusok forrásai lehetnek. Az erős turisztikai vállalkozások általában fontos gazdasági szereplők és gyakran szövetségeket kötnek egymással, de a helyi társadalmi, közösségi élethez fűződő viszonyuk nagyon különböző lehet. Egyes esetekben megmaradnak a turisztikai valóságon belül, távol a helyi (politikai) élettől, vagy éppen ellenkezőleg, részt vesznek (vagy átveszik annak vezetését), és a helyi politikai kontextus meghatározóivá válhatnak. Ebben a kérdésben érdekes különbségeket találtunk a két esettanulmány között.

Balatonfelsőn a legfontosabb gazdasági szereplők jellemzően olyan bevéallalkozók, akik nem helyben élnek, és alig vesznek részt a helyi kormányzásban és a közösségi életben. Elsősorban a saját vállalkozásukkal foglalkoznak, saját rendezvényeiket szervezik, bár egymással időnként együttműködnek, közös marketingakciók (honlap), rendezvények kapcsán. A helyi önkormányzatot ugyanakkor tősgyökeresek vezetik, akiknek kevés ismeretük, befolyásuk van a turizmusgazdaság terén, és csak szórva-nyosan kommunikálnak annak fontos szereplőivel. Így a helyi élet és a turizmus va-

lóságai elkülönülnek, szétválnak egymástól. Hiányzik az együttműködés, a stratégiai gondolkodás és a partnerség a falu jövőjét és fejlődésének irányát illetően, ami sok feszültséget, problémát eredményez.

Szólószemen más a helyzet: az életmódvándorok és életmód-vállalkozók erőteljesen részt vesznek a helyi politikában, szorosan együttműködnek egymással és a helyi önkormányzattal. Mindazonáltal a bevándorlók helyi politikában való részvétele itt is meghasadt valóságokat eredményezett. A családjukkal letelepedő és vállalkozásokat indító bevándorlók saját szerepüket a helyi valóságban *felelős integrációként* érzékelik, ahol ők közéleti pozíciókban és üzleti vállalkozásaikban egyaránt a közjóért dolgoznak. Ennek nyomán a falu élete és közössége természetesen változik, de ez számukra stratégiailag tervezett fejlődésként jelentkezik. Ebből a nézőpontból a turisztikai és a megélt valóságok integráltak, de legalábbis jól megférnek egymás mellett. Sok *tősgyökeres helybéli* számára ugyanakkor a helyi megélt valóságot rendszeresen felülírja a turisztikai valóság. Ebből a szemszögből nézve az életmódvándorok és vállalkozók új elitté válva kiszorítják a többieket a gazdasági és helyi politikai döntésekből. A régi közösségek és életmód feláldozásra kerültek az üzleti célok és az elhatalmasodó turisztikai valóság oltárán – így ők a valóságot felelős integráció helyett *gyarmatosítás-ként, kirekesztésként* érzékelik, vagyis az eltérő valóságérzékelések itt is konfliktusokat szültek (Tomay–Völgyi 2022).

Hasadások és szakaszok – kapcsolat és magyarázat

Elemzésünk alapján azt állítjuk, hogy a *turizmus* és a *helyi életvilág* folyamatos kölcsönhatásban vannak egymással. E kölcsönhatás jellege és eredményei szoros összefüggésben állnak a helyi társadalmi-gazdasági, kulturális és környezeti kontextussal, amit viszont jelentősen befolyásolnak a turizmushoz kapcsolódó vidéki dzsentrifikációs folyamatok. E folyamatoknak egy adott helyen megtapasztalt konkrét következményei ugyanakkor nagymértékben összefüggenek a *helyi turisztikai* és a *helyi megélt valóság* közötti hasadások különböző aspektusaival (gazdasági, társadalmi), azok mértékével és jellegével. Két esettanulmányunk e tekintetben jelentős különbségeket mutat.

Balatonfelsőn a turisztikai valóság egyfajta vákuumba érkezett. A dzsentrifikációs folyamat során (különösen annak második és harmadik hullámában) a városi (felső) középosztály képviselői jellemzően nyaralónak használták a megvásárolt és felújított házakat, nem költöztek a faluba. A folyamatok eredményeként mára a házak kevesebb mint egyharmadát lakják állandó lakosok. A helyi szolgáltatások, majd a társadalmi szövet törvényszerű szétesése esetleges lakóhelyként jelentősen csökkentették a falu vonzerejét az életmódvándorok számára. Így kevés kivétellel a mára professzionalizálódott, virágzó turisztikai vállalkozásokat életmód-*vállalkozók* helyett nem helyben lakó *bevállalkozók* működtetik. Adót természetesen helyben fizetnek, és néhányan ezen felül is segítik anyagilag az önkormányzatot a turizmussal kapcsolatos infrastrukturális projektek (parkoló, járda, buszmegálló stb.) megvalósításában. A falu számukra mégis elsősorban a *munka tere* marad, jellemzően nem vesznek részt

a „helyi életben”, a közösségi eseményeken és a helyi kormányzásban. A *pihenés tereként* ugyanakkor mára a tősgyökeresek, a bevándorlók és sok látogató szerint is sokat veszített vonzerejéből a település. A gyorsan növekvő látogatónyomás, a tömeg, a forgalom és az idelátogató turisták mindent átható jelenléte (turistatekintet) csökkenti az exkluzivitást, a kivételesség érzését. A különböző *funkcionális valóságok* között felépő konfliktusok következtében tehát veszélybe került a falu nyugodt, biztonságos, menedéket nyújtó jellege. Mindez erodálja a „vidéki idill” szimbolikus terét, és hosszú távon aláássa a turizmus mint gazdaságfejlesztési lehetőség erőforrásbázisát is.

A helyi lakosság (tősgyökeresek és bevándorlók) ugyanakkor jellemzően a vidéki élettér hanyatlását, a vidékfejlesztési problémák (elnéptelenedés, gyenge infrastruktúra stb.) súlyosbodását, a turisztikai és a megélt helyi valóságok közti hasadás szélesedését érzékeli. A *gazdasági valóság* területén a turizmusipar és a dzsentrifikáció gyarmatosította a helyi erőforrásokat, megemelte az ingatlanárakat és felgyorsította az tősgyökeresek fokozatos kiszorulását. A jövedelmi különbségek óriásinak tűnnek, egyes üzlettulajdonosok a közvélekedés szerint vagyont keresnek, míg az tősgyökeresek csak szakképzetlen munkához jutnak, vagy teljesen kiszorulnak a turisztikai bevételekből. A helyi közszolgáltatások szinte teljesen megszűntek, a boltok túl drágák a helyieknek, a gyermekek száma pedig tovább csökken. A lakosság öregszik, az elvándorlás nem népességcseréhez, hanem kiürüléshez, „elskanzenesedéshez” vezet. A *társadalmi valóságok* is erősen megosztottak. Míg a turisták és a középosztálybeli háztulajdonosok élvezik a magas színvonalú, divatos gasztronómiai és kulturális eseményeket, addig a helyiek elvesztették hagyományos rendezvényeiket és találkozóhelyeiket. Ráadásul az elegáns éttermek, borászatok és rendezvények szándékos mellőzése sokak számára a helyi turisztikai valóság elutasításának eszközévé vált, ami tovább növeli a kulturális, társadalmi szakadékot. A helyi önkormányzatot a tősgyökeresek uralják, hiszen a bevállalkozók legfeljebb egy-egy akció erejéig vesznek részt a közügyekben. A helyi kormányzás és a helyi gazdaság így nem integrálódik, nincs koherens stratégia a turizmusfejlesztés és a helyi élet összehangolására. Mindez végeredményben a *turisztikai* és a *megélt helyi valóságok* végletes megosztottságát, hasadását eredményezi. Nagy a veszély, hogy a hagyományos mezőgazdasági tevékenységek, életvezetési és munkamódszerek, helyi hálózatok és a közösségi élet az általuk hordozott értékekkel, erőforrásokkal együtt eltűnnek, helyüket a *turisztikai valóság* és a turizmusipar veszi át.

Szólószemen a dzsentrifikáció és a turizmus szintén fontos változásokat hozott, de jelentős különbségekkel. Itt a nyaralótulajdonosok helyett kezdettől az életmódvándorok és a családjukkal a területre költöző, új megélhetést kereső életmód-vállalkozók domináltak. Így a közelmúltban előretörő *turisztikai valóság* az előző esettanulmányban tapasztalt vákuum helyett egy viszonylag erős és koherens helyi életvilágba, *megélt helyi valóságba* érkezett: komplex és erős gazdasági és társadalmi szövevettel, működő vállalkozásokkal, jelentős emberi kapacitással, cselekvésre és alkalmazkodásra kész helyi hálózatokkal. A *turisztikai* és a *megélt helyi valóságok* közötti kölcsönhatás

itt tehát némileg integráltabb eredményre vezetett. A látogatónyomás (tömeg, zaj) következtében a *pihenés tereként* ugyan Szőlőszemen is hanyatlást tapasztalunk, de itt ez korlátozottan, csak a fesztiválok és rendezvények idején jelentkezik, nem vált mindennapos problémává. A társadalmi szféra is másképp alakul. Az itteni beköltözők (dzsentrifikánsok) olyan életmód-vállalkozók, akik aktív szerepet vállalnak a helyi kormányzásban és a közösségi életben. Üzleti érdekeik szorosan kapcsolódnak a növekvő idegenforgalomhoz, azonban helyi lakosként felismerték a folyamat közben tartásának szükségességét. A helyi kormányzásban való szerepvállalás elkerülhetetlen konfliktushelyzetekkel jár, ugyanakkor mindez általában a helyi szereplőkkel való intenzív kommunikációhoz vezetett, ami lehetővé tette a széles körű, a *turisztikai* és a *helyi megélt valóságok* közötti fenntartható egyensúly megteremtésére irányuló tudatos és koherens stratégia megvalósítását célzó együttműködést.

Az idegenforgalmi szolgáltatások hasonlóak a balatonfelsőiekhez, de a vállalkozások több helyi lakost foglalkoztatnak, és más tovagyűrűző fejlesztési hatások is könnyebben azonosíthatók. A helyi turisztikai vállalkozók többsége tudatában van annak a veszélynek, hogy a falu elveszítheti eredeti karakterét. Az elskanzenesedés ugyanakkor itt a saját életterületet, választott életmódjukat is veszélyezteti. A *turisztikai* és a *megélt helyi valóságok* közötti hasadások szűkítése érdekében a helyi szereplők között széles körű, tudatosan kialakított konszenzus jöhetett létre.

A *bevállalkozók* közelmúltbeli beáramlása és a rendezvények növekvő száma ugyanakkor itt is elkezdte felborítani a kényes egyensúlyt, ami konfliktusokhoz vezet a turisztikai vállalkozók és az általuk foglalkoztatottak, valamint a gazdaságilag indifferens helyiek között. A legutóbbi önkormányzati választások során ezek a konfliktusok jelentős változást eredményeztek a helyi kormányzás terén, 1990 óta először választottak bevándorló helyett tősgyökeres polgármestert. Ennek eredményeképpen a helyi önkormányzat a turisztikai fejlesztések feltétlen támogatása helyett egy sokkal kritikusabb megközelítést tett a magáévá (Tomay-Völgyi, 2022).

VI. Következtetések

Cikkünkben a turisztikai dzsentrifikáció nemzetközi irodalmának, alapvetően városi környezetre és a Földközi-tenger térségére kidolgozott fogalmait adaptáltuk a Magyarországon egyes falusias térségeiben tapasztalt társadalmi és gazdasági jelenségek elemzésére. Megmutattuk az iteratív kapcsolatot a vidéki turizmus és a dzsentrifikáció folyamatai között és összekötöttük azokat a még a sikeres desztinációk esetében is felmerülő társadalmi, gazdasági, kulturális problémákkal, feszültségekkel. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a vidéki turizmus és dzsentrifikáció összekapcsolódása milyen társadalmi, gazdasági trendeket eredményez, illetve hogy az azonosított folyamatokhoz kapcsolhatók-e a vidék fejlesztési problémáira megoldást jelentő eszközök, szakpolitikák.

A téma komplex feltárása érdekében *meghasadt valóságokat* azonosítottunk a gazdasági, társadalmi és funkcionális dimenziókban. Amellett érveltünk, hogy a vi-

déki turizmus könnyen vélhető általános gyógyírnak a területi alapú fejlesztésben, amire számos, egymástól jelentősen eltérő kulturális, gazdasági, társadalmi és környezeti kontextusban találunk nagyon sikeres példákat. Úgy tűnik, hogy a recept jól működik, még akkor is, ha a fejlesztési módszerek egyszerű másolása alapvetően ellentmond a neoendogén/integrált fejlesztési elméletek elveinek, amelyek az alulról építkező, helyi erőforrásokon és területi bázison alapuló fejlesztés koncepcióját támogatják. Az ellentmondás magyarázata a vidéki turizmus és a dzsentrifikáció közötti iteratív kölcsönhatásban, illetve a dzsentrifikációs hullámokban rejlik. A távoli, elnéptelenedő, ritkán lakott, alacsony ingatlanárakkal jellemzett területek vonzzák az „alternatív úttörőket”. Ezek közül néhányan (esetleg számosan) be is költöznek a falvakba, jelentős kulturális, kapcsolati és (olykor) anyagi tőkét hozva magukkal. Az így előkészített terepre hamarosan megérkeznek a városi háttérrel, erős kulturális tőkével és innovációs képességekkel rendelkező életmód-vállalkozók. Ez utóbbiak idővel létrehozzák a vidéki turizmus felvirágzásához elengedhetetlen szolgáltatásokat, humán és pénzügyi erőforrásbázist, valamint urbánus jellegű kulturális kontextust. Ezután, a külső trendekkel és igényekkel találkozva a vállalkozások és az infrastruktúra gyors fejlődésnek indulnak. A divatos vidéki éttermeknek, kávézóknak és panzióknak ugyanakkor általában nagyon kevés közük van a település kulturális, földrajzi, társadalmi közegéhez. Ezeket a városi kultúrával rendelkező bevándorlók dizájnolják, működtetik, elsősorban hasonló típusú vásárlók számára. Magas színvonalú szolgáltatásokat nyújtanak, amelyek a jómódú, kifinomult igényű városi elitet célozzák meg. Az éttermek berendezése, a séf, a menü, a felhasznált alapanyagok, az árak, a vendégek szinte egybevágóan a Budapest belvárosában található divatos vendéglátóhelyekkel, az egész folyamatnak alig van valódi köze a vidéki térhez, kultúrához, társadalomhoz.

A vidéki turizmust tehát nem tanácsos olyan panaceaként kezelni, ami bárhol képes a fejlődést ösztönözni. Közelebb járunk a valósághoz, ha kívülről érkező befektetésként, esetleg a neokolonizáció speciális eseteként értelmezzük, ami helyi erőforrásokat (valóságos és szimbolikus tér, környezet, kultúra stb.) is felhasznál, de alapvetően városi kontextust (*turisztikai valóságot*) hoz létre a vidéki településeken. Mindehhez nemcsak a kulturális és kapcsolati tőke és más emberi erőforrások, de a pénz is jellemzően kívülről jön, gyakran szakpolitikai támogatások vagy piaci befektetések formájában. Ezek következtében tehát a legkülönbözőbb helyi kontextusokban jöhetnek létre a turizmusipar fejlesztéséhez szükséges körülmények, beindulhatnak a turisztikai szolgáltatások és más vállalkozások. Ugyanakkor egy adott lokalitásban a folyamat strukturális fejlődés helyett könnyen hozhat súlyos problémákat is. A *turisztikai* és a *helyi megélt valóságok* szétválhatnak és összeütközhetnek, konfliktusokhoz, a vidéki értékek elvesztéséhez, a terület emberi, kulturális és környezeti erőforrásainak eróziójához vezetve – ami éppen az ellenkezője annak, amire a területi fejlesztés törekszik.

Végeredményben tehát nincs ellentmondás, a vidéki turizmussal kapcsolatban is érvényesek az integrált vidékfejlesztés elvei. Az adott lokalitás kulturális, gazdasági kontextusa, illetve a turisztikai és a megélt helyi valóságok közötti kölcsönhatás

meghatározó a tényleges társadalmi-gazdasági és kulturális hatások tekintetében. Kulcsfontosságú a helyi részvétel szintje és módja, valamint a folyamat gyorsasága és ereje. Ezeket a tényezőket a szakpolitikák és a kívülről érkező befektetések gyakran erősen befolyásolják. Ha a vidéki turizmust az összetett vidéki hátrányok leküzdésének stratégiai módszereként – *panacea*ként – értelmezik, az a támogató szabályozási keretek létrehozását, jelentős közpénzek rendelkezésre bocsátását és a magánberuházások növekedését vonja maga után. Esetünkben ilyenek voltak a Kisfaludy-program támogatásai, de hasonló következményekkel jártak a falusi CSOK és más, az építőipar fellendítését célzó támogatási formák is. Az ilyen hirtelen rendelkezésre álló finanszírozási források és fejlesztési lehetőségek jellemzően könnyebben elérhetők a városi háttérrel, kulturális tőkével és kapcsolatrendszerrel rendelkezők, mint a tősgyökeres vidékiek számára.

A támogatások eredményeként tehát a turizmusipar fejlesztése könnyen felgyorsulhat, agresszívebbé válhat, ami együtt jár a dzsentrifikációs folyamatok erősödésével, a tősgyökeresek (és a régebbi dzsentrifikánsok) kiszorításával. Mindez végletesen meghasadt, egymásnak ellentmondó valóságokhoz, a vidéki értékek elvesztéséhez és egyéb nem kívánt következményekhez vezethet. A szakpolitikai támogatásokat és más külső beavatkozásokat tehát rendkívül körültekintően, a problémák komplexitásának figyelembevételével kell(ene) megtervezni. A külső beavatkozás csak akkor érhet el igazán pozitív, strukturális fejlődést, ha messzemenően és stratégiaileg alkalmazza az integrált vidékfejlesztés elveit. Hosszú távon ez befolyásolhatja a turisztikai dzsentrifikációt kevésbé kizárólagos, gyarmatosító irányban, ezáltal támogatva a vidéki értékek hosszú távú fenntarthatóságát.

Irodalom

- Andersson, T. – Carlsen, J. – Getz, D. (2002): Family Business Goals in the Tourism and Hospitality Sector: Case Studies and Cross-Case Analysis from Australia, Canada, and Sweden. *Family Business Review*, 15(2), 89–106. <https://doi.org/10.1111/j.1741-6248.2002.00089.x>
- Appadurai, A. (1996): *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press. <https://doi.org/10.2307/2547675>
- Atkinson, R. (2003): Misunderstood Saviour or Vengeful Wrecker? The Many Meanings and Problems of Gentrification. *Urban Studies*, Vol. 40, No. 12, 2343–2350. <https://doi.org/10.1080/0042098032000136093>
- Atterton, J. – Newbery, R. – Bosworth, G. – Affleck, A. – Alsos, G. A. (2011): Rural enterprise and neo-endogenous development. In Alsos, G. A. – Carter, S. – Ljunggren, E. – Welter, F. (eds.): *The Handbook of Research on Entrepreneurship in Agriculture and Rural Development*. 256–280. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

- Bell, D. (2006): Variations on the Rural Idyll. In Marsden, T. – Cloke, P. – Mooney, P. (eds.): *Handbook of Rural Studies*. London: Sage Publications, 149–160. <https://doi.org/10.4135/9781848608016>
- Berg, L. – Drewett, R. – Klaassen, L. H. (1982): *A Study of Growth and Decline*. Oxford: Pergamon Press. <https://doi.org/10.1016/C2013-0-03056-3>
- Briedenhann, J. – Wickens, E. (2004): Tourism routes as a tool for the economic development of rural areas-vibrant hope or impossible dream? *Tourism Management*, 25(1), 71–79. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(03\)00063-3](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(03)00063-3)
- Bryson, J. (2013): The Nature of Gentrification. *Geography Compass*, 7: 578–587. <https://doi.org/10.1111/gec3.12056>
- Burns, P. (2001): *Entrepreneurship and Small Business*. Tavisstock and Rochdale: Palgrave Macmillan.
- Cavicchi, A. – Ciampi Stancova, K. (2016): Food and gastronomy as elements of regional innovation strategies. Spain, European Commission, Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies. EUR 27757 EN; <https://doi.org/10.2791/284013>
- Cocola-Gant, A. – Gago, A. – Jover, J. (2020): Tourism, gentrification and neighbourhood change: an analytical framework. Reflections from Southern European cities. In Oskam, J. (ed.): *The Overtourism Debate. NIMBY, Nuisance, Commodification*. Bingley: Emerald, 121–135. <https://doi.org/10.1108/978-1-83867-487-820201009>
- Cocola-Gant, A. (2018): Tourism gentrification. In Lees, L. – Phillips, M. (eds.): *Handbook of Gentrification Studies*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing, 281–293
- Cohen, E. (1984): The Sociology of Tourism: Approaches, Issues, and Findings. *Annual Review of Sociology*, Vol. 10. 373–392. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.10.080184.002105>
- COM(2018) 392: Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a közös agrárpolitika keretében a tagállamok által elkészítendő stratégiai tervhez (KAP-stratégiai terv) nyújtott, az Európai Mezőgazdasági Garanciaalap (EMGA) és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) által finanszírozott támogatásra vonatkozó szabályok megállapításáról, valamint az 1305/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet és az 1307/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről. Brüsszel, 2018. június 1., 2018/0216(COD)
- Craik, J. (1997): The Culture of Tourism. In Rojek, C. – Urry, J. (eds.): *Touring Cultures*. London: Routledge.
- Csanádi, G. – Csizmady, A. – Kőszeghy, L. – Tomay, K. (2006): Belső-Erzsébetvárosi rehabilitáció. *Tér és Társadalom*, 20. évf. 1., 73–92.
- Csurgó, B. – Hindley, C. – Smith, M. K. (2019): The Role of Gastronomic Tourism in Rural Development. In Dixit, S. K. – Wolf, E. (eds.): *The Routledge handbook of gastronomic tourism*, Abingdon. Oxon – New York, Routledge, Taylor & Francis.

- Csurgó, B. (2013): *Vidéken lakni és vidéken élni – A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Csurgó, B. (2014): A vidék nosztalgiaja. Kulturális örökség, turizmus- és közösség-szervezés három észak-alföldi kistérségben. *socio.hu*, 2., 1–20 <https://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2014.2.1>
- Gulyás, L. – Kampis, Gy. – Kutrovácz, G. – Ropolyi, L. – Soós, S. – Szegedi, P. (2013): *Bevezetés a tudományfilozófiába* (szerk.: Ropolyi László). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 148–149.
- Hines, J. D. (2010): Rural gentrification as permanent tourism: The creation of ‘New’ West Archipelago postindustrial culture space. *Environment and Planning*, 28, 509–523. <https://doi.org/10.1068/d3309>
- Huete, R. – Mantecón, A. (2012): Residential Tourism or Lifestyle Migration: Social Problems Linked to the Non-Definition of the Situation. In Moufakkir, O. – Burns, P. (eds.): *Controversies in Tourism*. Wallingford: CABI. <https://doi.org/10.1079/9781845938130.0160>
- Janoschka, M. – Haas, H. (2014): *Contested spatialities of lifestyle migration*. Oxfordshire: Routledge.
- Jelinek, Cs. (2019): A városrehabilitáció korszakai Magyarországon: Az állam szerepe marginális városi terek (újra)termelésében. *Tér és Társadalom*, 33(4), 17–37. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3180>.
- Jover, J. – Díaz-Parra, I. (2019): Gentrification, transnational gentrification and touristification in Seville, Spain. *Urban Studies*, <https://doi.org/10.1177/0042098019857585>
- Lane, B. – Kastenholtz, E. (2015): Rural tourism: the evolution of practice and research approaches – towards a new generation concept? *Journal of Sustainable Tourism*, 23:8–9, 1133–1156, <https://doi.org/10.1080/09669582.2015.1083997>
- Lees, L. (2000): A reappraisal of gentrification: towards a ‘geography of gentrification’. *Progress in Human Geography*, 24, 3. 389–408. <https://doi.org/10.1191/030913200701540483>
- Leiper, N. (1979): The Framework of Tourism: Towards a Definition of Tourism, Tourist, and the Tourist Industry. *Annals of Tourism Research*, VI (4), 390–407. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(79\)90003-3](https://doi.org/10.1016/0160-7383(79)90003-3)
- Lowe, P. (2006): European agricultural and rural development 29 policies for the 21st century. In Midgley, J. (ed.): *A New Rural Agenda*. 29–46. Edinburgh: IPPR.
- Marcouiller, D. W. (2007): “Boosting” Tourism as Rural Public Policy: Panacea or Pandora’s Box? *Journal of Regional Analysis and Policy*, Mid-Continent Regional Science Association, vol. 37(1), 1–4.
- Maroto-Martos, J. C. – Voth, A. – Pinos-Navarrete, A. (2020): The Importance of Tourism in Rural Development in Spain and Germany. In Cejudo, E. – Navarro, F. (eds.): *Neoendogenous Development in European Rural Areas*. Springer, Cham.: Springer Geography. https://doi.org/10.1007/978-3-030-33463-5_9

- McAreavey, R. – McDonagh, J. (2011): Sustainable Rural Tourism: Lessons for Rural Development, *Sociologia Ruralis*, Volume 51, Issue 2, April, 175–194. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2010.00529.x>
- Michels, J. (2017): *Permanent Weekend. Nature, Leisure, and Rural Gentrification*. Montreal – Kingston – London – Chicago: McGill. Queen's University Press.
- Nelson, P. B. – Oberg, A. – Nelson, L. (2010): Rural Gentrification and Linked Migration in the United States, *Journal of Rural Studies*, 26(4):343–352. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2010.06.003>
- Nemes, G. – High, C. – Augustyn, A. (2015): Beyond the new rural paradigm: project state and collective reflexive agency. In Copus, A. K. – de Lima, P. (eds.): *Territorial cohesion in rural Europe: the relational turn in rural development*. New York – London: Routledge, 254, 212–235, 24.
- OECD (2006): *The New Rural Paradigm*. Paris: OECD Publications.
- OECD (2016): *A New Rural Development Paradigm for the 21st Century: A Toolkit for Developing Countries*, Development Centre Studies. Paris: OECD Publications. <https://doi.org/10.1787/9789264252271-en>
- Pato, M. L. – Teixeira, A. A. C. (2016): Twenty Years of Rural Entrepreneurship: A Bibliometric Survey. *Sociologia Ruralis*, Volume 56 (1), 3–28. <http://dx.doi.org/10.1111/soru.12058>
- Peters, M. – Frehse, J. – Buhalis, D. (2009): The importance of lifestyle entrepreneurship: A conceptual study of the tourism industry PASOS. *Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, vol. 7, núm. 3, octubre, 393–405. <https://doi.org/10.25145/j.pasos.2009.07.028>
- Phillips, M. (1993): Rural gentrification and the processes of class colonisation. *Journal of Rural Studies*, Vol 9. No. 2, 123–140. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(93\)90026-G](https://doi.org/10.1016/0743-0167(93)90026-G)
- Phillips, M. (2005): People at the centre? The contested geographies of gentrification In Phillips, M. (ed.): *Contested worlds: an introduction to human geography*. Ashgate: Aldershot, 317–352. <https://doi.org/10.4324/9781315259406-10>
- Phillips, M. (2009): Counterurbanisation and Rural Gentrification: an Exploration of the Terms. *Population, Space And Place*, 16, 539–558. (2010) <https://doi.org/10.1002/psp.570>
- Pine, B. J. – Gilmore, J. H. (1999): *The Experience Economy: Work Is Theatre and Every Business a Stage*. Boston: Harvard Business School Press.
- Randelli, F. – Romei, P. – Tortora, M. – Tinacci Mossello, M. (2011): Rural Tourism Driving Regional Development in Tuscany. *The Renaissance of the Countryside, Working Papers*. Università degli Studi di Firenze: Dipartimento di Scienze per l'Economia e l'Impresa.
- Ray, C. (1998): Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis*, Volume 38, No. 1, 3–20. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00060>

- Ryan, C. (2012): "Cross-Case Analysis". In Hyde, K. F. – Ryan, C. – Woodside, A. G. (eds.): *Field Guide to Case Study Research in Tourism, Hospitality and Leisure (Advances in Culture, Tourism and Hospitality Research, Vol. 6)*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited. 543–558. [https://doi.org/10.1108/S1871-3173\(2012\)0000006033](https://doi.org/10.1108/S1871-3173(2012)0000006033)
- Shucksmith, M. (2009): Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. *Sociologia Ruralis*, Vol 50, Number 1, January, 1–14. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2009.00497.x>
- Smith, N. (1996): *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. London, New York: Routledge.
- Smith, N. (2002): New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. *Antipode*. Volume 34, Issue 3, 427–450. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00249>
- Solana-Solana, M. (2010): Rural Gentrification in Catalonia, Spain. A Case Study of Migration, Social Change and Conflicts in the Empordanet Area. *Geoforum*, 41(3): 508–517. <https://doi.org/10.1016/j>
- Szijártó, Zs. (2002): Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében. Egy kutatás tapasztalatai. In Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.): *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli medencéből*. Tabula könyvek 4., Budapest: Néprajzi Múzeum. 7–21.
- Timár, J. (2019): „Államosított tértermelés” a kiszorítottak perspektívájából egy dzsentrifikálódó városrészben. *Tér és Társadalom*, 33(4), 38–60. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3204>.
- Tomay, K. – Völgyi, B. (2022): Közösség és társadalom egy dzsentrifikált vidéki településen. *Szociológiai Szemle*, 32(1), 65–87. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.4>.
- Tomay, K. (2006): Slumosodás és városrehabilitáció Budapesten. *Tér és Társadalom*, 20. évf., 1., 93–107.
- Torre, A. – Wallet, F. (2015): Towards New Paths for Regional and Territorial Development in Rural Areas. *European Planning Studies*, vol. 23, n° 4, 650–677. <https://doi.org/10.1080/09654313.2014.945812>
- UNWTO (2010): *International Recommendations for Tourism Statistics 2008*. New York: United Nations Publication.
- UNWTO (2020): <https://www.unwto.org/rural-tourism>. Letöltve: 2021. július 5.
- Urry, J. – Larsen, J. (2011): *The Tourist Gaze 3.0*. London: Sage.
- Urry, J. (1990): *The tourist gaze: leisure and travel in contemporary societies*. London: Sage.
- Wilson, S. – Fesenmaier, D. – Fesenmaier, J. – Es, J. (2001): Factors for Success in Rural Tourism Development. *Journal of Travel Research – J TRAVEL RES*, 40, 132–138. <https://doi.org/10.1177/004728750104000203>.

Mellékletek

I. melléklet: A turisztikai dzsentrifikáció szakaszai - a főbb jellemzők összefoglalása

Szakaszok	1. Alternatív elvonulás	2. Nyaraló-turizmus	3. Gasztro-turizmus, tömegturizmus	4. 'Hideg pénz', befektetés
Jövevények	lassú városi művészek és bohém úttörők	lassú városi értelmiségiek és középosztálybeli életmód-vándorok	gyors, trendi életmód-vállalkozók és bevállalkozók	hirtelen, özönvíz szerű befektetők és felső-középosztály
Turizmus stílusa	eldugott menedék kisleptékű megőrzésre összpontosító	növekvő kulturális és aktív turizmus	gasztro-bor turizmus, 'majdnem tömegturizmus'	tömegturizmus és exkluzív gasztro-bor turizmus
Ingatlanok	felújítás, rehabilitáció önerőből, hagyományos stílusban, az árak emelkedni kezdenek	ingatlanrehabilitáció professzionalizálódása, további áremelkedés	magas árak, provenç-i stílusú "globális vidéki idill" dizájn kialakítása és rekonstrukciója	új luxusépületek és nagyberuházások, az ingatlanárak meredek emelkedése, bármit el lehet adni a befektetőknek
A lokalitásra gyakorolt hatások	a helyi társadalom egyre összetettebb, a helyi örökség felértékelődik és védetté válik, a lokalitás cselekvésvezérlő képeinek kialakulása	társadalmi tőkefelhalmozás, előregedés, elvándorlás felgyorsulása, turisztikai szolgáltatások gyorsuló fejlődése, a helyi életvilág átalakulása	a magas árak kiszorítják a tősgyökeres vevőket az ingatlanpiacról, 'turisztifikáció', a helyi kulturális és természeti környezet romlása	a politikai és gazdasági elit gyarmatosító hatása, a helyi vonzerő és a vidéki turizmus erőforrásbázisának eróziója (veszélyek)

Forrás: saját szerkesztés

Sajtkészítők a Balaton-felvidék helyi élelmiszerrendszerében

Táj és gazdaság összefüggései jelenkori kistermelői gyakorlatokban

Cheesemakers in the local food system of the Balaton Uplands

Contexts of landscape and economy in contemporary smallholder practices¹

Balogh Pál Géza²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.16>

Beérkezés: 2021. 12. 07.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 03. 19.

Elfogadás: 2022. 05. 31.

Összefoglaló: A kézműves sajtok az „újfajta kézműves termékek” jellegzetes megjelenési formáját jelentik, példájukon keresztül jól vizsgálható a helyi élelmiszerrendszerek és a városról vidékre költöző termelők működése. A tanulmány a témát egy erőteljes turizmus és dzsentifikáció által jellemzett magyarországi terület, a Balaton-felvidék sajtkészítőinek esettanulmányán keresztül mutatja be. A gazdálkodók tevékenységét a külső tényezők és a belső erőforrások vizsgálatán keresztül értelmezi, ez alapján tekinti át a termelés, feldolgozás és értékesítés egymással összefüggő részterületeit, sorolja típusokba a gazdaságokat. A tanulmány rámutat arra, hogy a tér által meghatározott turizmus jelentős hatást tud gyakorolni a termelői gyakorlatokra, mellyel azonban az eltérő típusok eltérő módon élnek. Ugyanakkor a turizmus képes lehet hozzájárulni olyan gazdaságok fennmaradásához is, melyek nélküle nem tudnának sikeres gazdasági gyakorlatokat folytatni.

Kulcsszavak: kézműves sajtkészítés, helyi élelmiszerrendszer, turizmus, újfajta kézműves termékek, rövid ellátási láncok

Abstract: Artisanal cheeses are a typical form of “new kind of artisanal products” and can be used to examine the functioning of local food systems and producers moving from the city to the countryside. The study presents the topic through a case study of cheesemakers in the Balaton Uplands, an area in Hungary characterized by strong tourism and gentrification. It interprets the activities of farmers through the examination of external factors and

¹ A tanulmány a „Lo-Káli – Mítosz és realitás, helyi élelmiszerrendszer a »Magyar Provence«-ban – diskurzusok, termelők, vásárlók és társadalomgazdasági hatások” (K-129097) keretében az NKFIH támogatásával valósult meg.

² PTE BTK TKI Néprajz Kulturális Antropológia Tanszék, email: baloghpalgeza@gmail.com

internal resources. It reviews the interconnected sub-areas of production, processing and sales, on the basis of which it classifies farms into types. The study points out that space-defined tourism can have a significant impact on producer practices, but different types use it differently. At the same time, tourism can also contribute to the survival of farms which would not be able to pursue successful economic practices without it.

Keywords: artisan cheesemaking, local food systems, tourism, non-artisan products, short food chains

Bevezetés, problémafelvetés

Tanulmányomban a helyi élelmiszer-mozgalom és az „újfajta kézműves termékek” (Power–Scott 2004) globális jelensége egy, a hazai mezőgazdaságban és élelmiszeriparban is egyre nagyobb súlyt betöltő formájának, a (kézműves) sajtkészítésnek egy sajátos regionális megjelenési formáját mutatom be. Arra vagyok kíváncsi, milyen gazdasági gyakorlatok jellemzik a sajtkészítőket az ország turisztikailag egyik legfrekvenciáltabb régiójában, a Balaton-felvidéken.³

De miért éppen a sajt? A magyarországi táplálkozástörténetben a sajtkészítésnek valódi beágyazottsága nincs, széles tömegek sajtot jelentős mértékben nem fogyasztottak, zömében csak a Kárpátokban és előterüken, valamint uradalmi sajtkonyhákban és szórványosan az Alföldön volt jelen (Kisbán 1997: 490–492). A sajt emiatt a jelenkori hazai táplálkozáskultúrában is jelentős részben a helyi élelmiszerek terjedésének globális jelenségébe illeszkedik, mely a hosszú ellátási láncok jellemezte globalizálódó élelmiszer-kultúrával szemben jött létre. Kitűnő „állatorvosi ló”, melyen keresztül jól demonstrálható a „helyi élelmiszer” jelenség, a rövid ellátási láncok és a közvetlen értékesítés, valamint az „újfajta kézműves termék” jelenség működése, melyeknek tipikus megjelenési formáját jelenti. Jól vizsgálható a témán keresztül a városról vidékre költözött gazdálkodók szerepe is a gazdaságban, akik szintén jelentős súlyt képviselnek az ágazatban, valamint a kreatív osztály és a marketing szerepe a helyi élelmiszerek piacán, a környezeti fenntarthatóság és még sok egyéb, izgalmas kérdés. Emiatt került a sajt a nemzetközi kulturális antropológiai érdeklődés, illetve a saját érdeklődésem fókuszába is.

A „kézműves” jelzőt a szövegben itt használom először és utoljára mint jellegzetes émikus, a terep szintjén öndefinícióként gyakran megjelenő jelzőt a szektorra, mely azonban nem alkalmas arra, hogy tudományos definíció alapjául szolgáljon. Doktori disszertációmban bővebben fogok foglalkozni a szektorra használt émikus definíciók és a gazdasági gyakorlatok elemzésével, összevetésével. Érdeklődésem középpontjá-

3 A kutatás szorosan beágyazódik az eggyel szűkebb térbeli keret vizsgáló „Lo-Káli – Mítosz és realitás, helyi élelmiszerrendszer a »Magyar Provence«-ban – diskurzusok, termelők, vásárlók és társadalomgazdasági hatások” című, 2018 ősze óta zajló OTKA kutatás keretét közé, mely az NKFIH támogatásából valósul meg. Témaszám: K-129097. A kutatás keretében a Káli-medencében – mely a Balaton-felvidék szimbolikus, jellegzetességeit mintegy „sűrítve” reprezentáló kistája – vizsgáljuk a turizmus, a tér vonzereje, a helyi élelmiszerrendszer, a migráció és a helyi társadalom összefüggéseit. A kutatás vezető kutatója Nemes Gusztáv, fő kutatói Lajos Veronika, Düll Andrea, Szegedyné Fricz Ágnes, Tomay Kyra, Orbán Éva, valamint jömagam, aki 2019 tavasza óta folytatom a kutatást a térségben. A kutatás számos intézmény és diszciplína bevonásával zajlik, az adatgyűjtésben több egyetem diákjai közreműködnek, ami számomra is nagy segítséget jelentett. A sajtészítőkéről való gondolkodásom ezer szálon kapcsolódik jelen kutatás fő kérdéseire is, a témára vonatkozó adatok értelmezéséhez nagyban hozzájárultak a kutatócsoport tagjaival való közös beszélgetések, valamint a kutatás szolgáltatott adatok a térség egyéb termelőiről, vásárlóiról, vendéglátásairól. Részletesen lásd: <https://www.facebook.com/lokalikutatas/> A kutatás része a PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Néprajz – Kulturális Antropológia programján készül, „A magyarországi kézműves sajtészítés antropológiai vizsgálata” munkacímű doktori disszertációmnak, melynek konzulense Farkas Judit. Megformálásában az itt kapott kommentárok, kritikák is jelentős szerepet játszottak.

ban a teljes, magát a nagyüzemi élelmiszeriparral szemben meghatározó sajtkészítő szektor áll, mely az előbbivel egy sajátos, közös részpiacon osztozik. Ezek öndefiníciói éppoly változatosak (a „háztól” a „kézművesen” át az egyszerű „sajtkészítőig”, „kistermelőig”), mint gazdasági gyakorlataik (a néhány tucat állat tejétől a többszázazas, akár ezres állományig, a teljes folyamat közben tartásától az alapanyag-feldolgozó üzemig, komoly gépesítettségig). Közös azonban bennük, hogy fogyasztórétégük, az elérésükre használt imázsok és értékdefiníció nagyban fedik egymást. Érdeklődésembe minden, nem nagyüzemi módon termelő sajtkészítő üzem beletartozik.

Már az előzetes adatgyűjtés alapján feltűnt, hogy a Balaton-felvidék kiemelt helyszín a jelenlegi magyarországi sajt kultúra szempontjából. Nagy számban vannak jelen sajt készítő a táj helyi élelmiszerrendszerében, sokuk országsszerte ismert, és a városról vidékre költözés viszonylag korai hullámában kezdett a gazdálkodásba. Előzetes hipotézisem szerint ez a Balaton-felvidék turisztikai felfutásával, a vidéki dzsentifikáció egyik hazai központjává válásával, és a helyi, kézműves élelmiszerek ezzel összefüggésben létrejött önálló élelmiszerpiacának jelenlétével függ össze.⁴ A térségben jellemzően urbánus környezetből érkező emberi, kulturális és anyagi erőforrások segítségével hozzák létre a sajt készítés termelési, feldolgozási és értékesítési gyakorlatait, színtereit, visszahatva a befoglaló térre, a helyi identitásra és a terület vonzerejére.

Kutatási kérdések

Jelen tanulmányban a Balaton-felvidék sajt készítői kapcsán vizsgálom azt, hogy milyen tényezők befolyásolják a jelenkori sajt készítő gazdászati stratégiáit és gyakorlatait. Szerencsésnek tartom megkülönböztetni a (1) gazdálkodói mentalitást, vagyis azokat az elveket, eszmerendszereket, képességeket, ideológiákat, melyek mentén a gazdálkodók üzemük működését szervezik; a (2) gazdálkodás stratégiáját, ami azokat az elgondolásokat jelenti, melyeket a gazdaságok vezetői saját tevékenységeik hosszú távú céljairól és ezeket szolgáló rövid távú terveiről, napi működési rendszereiről alkotnak; és a (3) a gazdasági gyakorlatot, vagyis ezek konkrét, gyakorlati megvalósulását. Teljes képet egy gazdaság tevékenységéről csak mindhárom aspektus együttes vizsgálatával alkothatunk. Míg a mentalitás és a stratégia vizsgálatára jó eszköz lehet az interjú, a megvalósult gyakorlattal való összevetésre a megfigyelés és a résztvevő megfigyelés antropológiai módszere ad jobb lehetőséget. A három természetesen szoros egységben működik, kölcsönösen meghatározva egymást. Ahol azonban éles eltéréseket lehet megfigyelni az általam kívülről megfigyelt, megvalósuló gyakorlat és a szubjektív megélés között, ott erre a tanulmányban is felhívom a figyelmet.

4 A balatoni turizmus és a helyi társadalmak kölcsönhatásainak múltjáról lásd: Schleicher (2018). A Káli-medence térségével hasonló kérdések mentén foglalkozó korábbi kutatás anyagát lásd: Fejős-Szijártó (2002). A Lo-Káli kutatás kereteit, első eredményeit lásd: Nemes et al. (2019). Eddigi eredményeinket a városról vidékre költözés és a dzsentifikáció vizsgálatának kérdésében lásd: Orbán (2020), Nemes–Orbán (2020), valamint Nemes Gusztáv, Orbán Éva és Tomay Kyra tanulmányát jelen lapszámban. A Káli-medence imázsával és a leköltözőhullámok összefüggésével foglalkozik Lajos–Nemes (2020).

A kutatás során azt vizsgáltam, hogyan függenek össze a gazdálkodói gyakorlatok a Balaton-felvidék sajátos térbeli egységével, illetve hogyan hatnak vissza rá, hozzájárulva a térség vonzerejéhez. Fő kutatási kérdéseim a következők:

- Milyen gazdálkodói típusok rajzolódnak ki a Balaton-felvidéki sajtkészítők körében?
- Hogyan határozza meg a befoglaló tér a helyi élelmiszerrendszer kulcsszereplői, a sajtkészítők lehetőségeit és gazdasági gyakorlatait?
- Hogyan hat a befoglaló tér a gazdálkodók egymás közötti kapcsolataira, gazdasági gyakorlataira egymáshoz való viszonyára?

A fenti kérdésekre a Balaton-felvidék térbeli egységében működő sajtkészítők vizsgálatán keresztül kerestem választ. Az elemzésben először felvázolom a térben kirajzolódó gazdálkodói típusokat, majd a befoglaló térrel való összefüggésekre koncentrálni mutatom be a gazdaságok működését.

A kutatás módszertana

Félig strukturált interjúk

A kutatás módszertanának gerincét a gazdasági döntéseket hozó termelőkkel folytatott, félig strukturált mélyinterjúk jelentették. 2019 tavasza és 2021 ősze között mindeddig összesen 19 gazdasággal sikerült interjút készítenem a térségben általam ismert 24 aktív és 1 már nem aktív sajtkészítő közül. Több sajtkészítővel visszatérő jelleggel több rövidebb beszélgetést is folytattam, így tevékenységük változását is követni tudtam. A sajtkészítés témája saját egyéni kutatásom témáját jelentette, mely ugyanakkor szorosan kapcsolódik kutatócsoportunk vezértémáihoz. Az interjúk közül tizenhatot 2019 tavasza és 2020 nyara között készítettem, így a Covid19-járvány jelentette hatásokra jelen szövegben még nem térek ki, az erre vonatkozó megállapításokat az érdeklődő olvasó készülő doktori disszertáciomban fogja megtalálni.

Az interjúk során lazán követett vezérfonal a gazdálkodói gyakorlat teljes körű megismerését célozta. Az általam követett interjúvázlat tartalmaz kérdéseket az egyéni életút megismerésére, a tudásszerzés, a termelés, a feldolgozás, a munkaszervezet és az értékesítés módjainak megismerésére, a fejlesztéspolitikai környezet különböző szintjeihez való viszonyra, a befoglaló térhez való viszonyra, a gazdálkodás szubjektív megélésére vonatkozóan. A beszélgetések során igyekeztem minden nagy témát érinteni, hogy a gazdaságok összehasonlíthatóak legyenek egymással, ugyanakkor az antropológiai módszertan jellegzetességeiből fakadóan tartalmi súlypontjaik eltértek a gazdaságok közti személyes különbségek miatt. Az interjúkat minden esetben én irányítottam, bár általában csatlakoztak hozzám kísérők. Az interjúk során egyértelmű volt, hogy a téma beszélgetőtársaim számára életük egyik központi elemét, napi dilemmáikat jelenti, érezhetően jólesett nekik beszélni róla. A

vizsgált gazdaságok folyamatosan reprezentálják önmagukat a nyilvánosság felé, és hozzá vannak szokva a külső megfigyelőknek szóló beszédmódhoz. Az interjúk során azonban sokszor éreztem, hogy beszélgetőtársaim olyan dolgokat mondanak ki, melyeket maguknak is először fogalmaznak meg. Sokszor a rejtett gazdaság körébe tartozó témákba is beavattak. Emiatt is tudott teljesülni az interjúk célja, hogy eljussak a belső összefüggések, stratégiák és gyakorlatok összefüggéseinek feltárásához. A legtöbb gazdaság maga is érzékeli valós gyakorlata és a „stratégia” szintjének, vagyis terveinek, elgondolásainak esetleges ütközéseit, és reflektál is rájuk, ezek fontos adatokat jelentenek az elemzéshez.⁵ A feldolgozás szoftveres segítség nélkül, manuális tematikus rendezéssel és összehasonlítással történt, a szisztematikus feldolgozás eredményeiből itt a kutatási kérdésekhez kapcsolódó eredmények ismertetésére szorítkozom.

Megfigyelés

Az interjúk jó betekintést nyújtanak a gazdasági döntéseket hozó termelők gondolkodásába és a gazdaság szervezésének rendszerébe. Ugyanakkor nem biztos, hogy minden gazdaság esetén egybeesik az, hogyan ítélik meg saját tevékenységüket, hogyan vélekednek róla, és milyen ideális állapot felé szeretnék közelíteni a gazdaság működését; hogy mi az, amit a konkrét gazdasági környezet lehetővé tesz, és ami a valós gazdasági gyakorlat szintjén megvalósul; és végül az, amit a külső szemlélő érzékel működésükről. A gazdaságok saját magukra vonatkozó elgondolásait a résztvevő megfigyelés segítségével vettem össze az általam észlelt gyakorlattal. A kutatás során főként rövid megfigyeléseket folytattam: sajtókészítéseken vettem részt, piacokon folytattam megfigyelést és beszélgetéseket, valamint az interjúk folyamán is állandóan betekintheztem a gazdaságok működésébe. Ezek eredményeit terepnaplóban, valamint az interjúk során készített kontextuális jegyzetekben rögzítettem. Valódi, hosszabb távú résztvevő megfigyelésre még nem kerítettem sort, a jövőben azonban tervezem. Ez a választott gazdaságok esetén vélhetően még számos izgalmas adattal fogja gazdagítani a gazdasági gyakorlatok bemutatását készülő disszertációmban.

Elméleti keret

Gazdasági gyakorlatok és stratégiák

⁵ A kutatási helyzetekben számos bizalmas információt is megosztottak velem, nemcsak a gazdálkodási gyakorlatra, de sokszor akár a magánéletre vonatkozóan is. Minden egyes interjú elején jeleztem, hogy szeretnék felvételt készíteni a lejegyezhetőség céljából, és hogy az információkat, idézeteket szeretném felhasználni munkám során. Sokszor éreztem azonban, hogy beszélgetőtársaimnak könnyű megfeleledkezniük a felvételtől, és olyan történeteket is megosztani, amelyeket nem szánának a nyilvánosságnak. Mindezekkel már a kutatás legelején tisztában voltam, így a kutatást mindvégig anonim módon kívánom bemutatni. Ahol ettől el fogok térni, mivel a történet nem igazán értelmezhető elválasztva a konkrét, azonosítható megjelenítéstől, ott személyes egyeztetést követően közlöm a gazdaság azonosítását lehetővé tevő adatokat.

A kutatás kérdésfelvetésével szorosan illeszkedik a gazdaságantropológia nagy kérdésfelvetéseinek egyikébe, a gazdasági gyakorlatok és stratégiák viszonyának vizsgálataiba. Az antropológiai vizsgálatok számos esetben egy összetett gazdasággyakorlat-kép mellett kötelezték el magukat, és azt bizonyították terepmunka-eredményeik által, hogy az egyén vagy csoport gazdasági tevékenysége szorosan beágyazott a társadalom és kultúra egyéb aspektusaiba (például erkölcs, vallás, rokonsági viszonyok, politika stb.) (Hann–Hart 2011). A kistermelői gazdaságokra jellemző magasabb hozzáadott érték, a termelési és feldolgozási módszerek, a nagyobb élőmunkaigény, a befektetett idő, a receptek kikísérletezése, a tanulási folyamat hosszúsága és a gyakran hiányzó méretgazdaságossági tényezők a piacon a termékek magasabb árában realizálódnak. Ez az ár szükséges ahhoz, hogy a gazdaság fedezze magasabb költségeit, valamint fennmaradjon és fejlődni is tudjon. Ahhoz, hogy ezt a magasabb árat a vevő hajlandó is legyen kifizetni, a termelőnek feladata megteremteni ezen sajt magasabb értékének képzetét a vevő fejében a főáramú élelmiszeripar termékeihez képest. Ehhez önmagában a termék magasabb hozzáadott értéke nem elég, a termék imázsának megkonstruálására is szükség van. Ennek be kell mutatnia azt a magasabb értéket, amelyet a termelő hozzáad az áruhoz, és ami indokolja azt a magasabb árat, amely pedig leképezi a termékbe fektetett munkát, és biztosítja a termelő tisztességes hasznát. Ezen imázson keresztül lehet tulajdonképpen közvetíteni a vásárló felé is azt az értéket, amelyet a forgalmazó termékének tulajdonít, hogy emiatt aztán hajlandó legyen megfizetni a kívánt árat. Ezt a folyamatot hívja a témával amerikai kontextusban foglalkozó Heather Paxson értékkepésnek (*value crafting*) (Paxson 2013). A termelői gyakorlatokkal foglalkozó antropológiai vizsgálatok megállapítása, hogy ezt az értéket nagyon gyakran a termelő személyének, személyiségének marketingben való megjelenítésével érik el (Paxson 2013, Péturson 2013, Robinson–Framer 2017, Robinson–Hartenfeld 2007), illetve a felépített átláthatóság és bizalom is magasabb értéket közvetít (Koensler 2018), de a táj imázsa (Trubek 2008, Paxson 2008, Demossier 2020), az élménygazdálkodás (Kiss 2016), a hagyományra való hivatkozás (Ulin 1998, Leitch 2003) és az autenticitás megteremtése (Zukin 2008) is egyre nagyobb szerepet játszik az értékesítésben.

Tanulmányomban egy sajátos kortárs üzemtípus gazdasági gyakorlatainak vizsgálatával szeretném bemutatni, miképp születnek meg a gazdasági gyakorlatra vonatkozó döntések kortárs magyar sajtókészítő gazdaságokban, és hogyan konstruálják meg termékük értékét a fogyasztók számára.

Helyi élelmiszerrendszerek

A „helyi élelmiszer” fogalma a közbeszédben és a közpolitikában táplálkozáspolitikai deklarációt és ígéretet jelent, egy lokális körforgásokra építő, helyi alapanyagokból, helyi foglalkoztatással és alacsony, vagy akár zéró környezetterheléssel működő helyi gazdasági modell és az azt segítő fejlesztéspolitika mellett. A helyi élelmiszerrendszerek társadalomtudományi vizsgálatai megkérdőjelezzik ezt az ideális képet, bemutatva, hogy a „helyi” fogalma társadalmi konstrukció, mely az adott szituációtól

és használójától függően változni képes (Ostrom 2006, Kneafsey et al. 2013, O'Neill 2014). A helyi élelmiszerrendszerek fejlesztésben játszott szerepe kapcsán teret nyer a lokalitás inherens pozitív hatásainak kritikája (Born–Purcell 2006), ugyanakkor vizsgálat tárgyát képezi, milyen pozitív hatások kapcsolódhatnak hozzájuk, és mi szükséges ezek létrehozásához (Hinrichs 2000, 2003, Goodman – DuPuis – Goodman 2013, Balázs 2012, Balázs – Benedek 2014, Juhász 2016). Az utóbbi években egyre nagyobb hangsúly kerül a kutatásokban a kelet-európai kontextusok megjelenítésére, ahol számos jelenség sajátos lokális ízt kap (Jehlička et al. 2020), többek közt jelentős a túlélő hagyományos termelői gyakorlatok jelentette „csendes fenntarthatóság”, vagyis a nem tudatos és explicit módon környezetkímélő, ám mégis ökológikus gyakorlatok továbbélése (Smith–Jehlička 2013), ami az alternatív élelmiszerrendszerek helyzetére is kihat (Bilewicz–Śpiwak 2015). A helyi élelmiszerrendszerek kutatásán belül nagy hangsúly kerül a termelői piacok mint újfajta piachelyek működésének vizsgálatára (Benedek et al. 2014, Okura Gagné 2011, Kisbán 2017, Robinson–Hartenfeld 2007, Tieman 2008, Watson 2009, Watson – Studder 2006).

Fontos és releváns kérdés, hogy ezen élelmiszerrendszerek szereplői milyen kapcsolatban állnak a tevékenységüket befoglaló térrel? Mennyiben határozza meg a termelői gyakorlatokat a tér egyrészt fizikai értelemben, másrészt az általa meghatározott imázs révén? A helyi élelmiszer-mozgalom, miközben nagyon erősen tematizálja a térbeliséget és a térbeli közelségből fakadó előnyöket, erőteljesen beágyazódik a globalizáció folyamatába is. Így az esettanulmány arra is adhat egy lokális választ, hogy egy helyi gazdálkodó tevékenységére mennyiben hat a közvetlen környezete, és mennyiben a globális folyamatok. Mindezt egy speciális lokális tér, egy kelet-európai turisztikai desztináció területén, ahol egyszerre vannak jelen a kortárs globális trendekre reagáló és sajátos helyi jelenségek.

A vidékimázsok szerepe a gazdasági gyakorlatokban

Mindez szorosan összefügg a konstruktivista vidékkutatás megközelítésével, mely a vidéki tudás- és imázshasználat kérdését helyezi a központba. A vidék fogalmának objektív meghatározásaihoz képest egyre inkább előtérbe kerül a vidék imázsa, a vidékről élő mentális képek tudatos használata a közbeszéd és a fejlesztéspolitika diskurzusaiban (Kovách 2012: 27–46, Kovách 2007a, 2007b, Csurgó 2007, 2014, Csurgó – Nagy Kalamász 2007). A vidékimázsok használata a mezőgazdasági szektorban is előtérbe kerül, felértékelődik az élményszolgáltatás (Kovács é. n.), a tudatos marketing (Lovas Kiss 2011, Bali 2014, Kiss 2016). Jelen vizsgálat azt is bemutatja, egy-egy mezőgazdasági üzem gazdasági gyakorlataiban milyen szerepet tölt be az imázshasználat, és milyen elmentmondásos hatást gyakorol ugyanakkor mindez hétköznapi életük egyéb területeire.

A Balaton-felvidék: a táj, a turizmus és a „hely szelleme”

Értelmezési keret: környezet és táj

Az alábbiakban a tér és az egyéni gazdasági gyakorlatok kapcsolódásának vizsgálatakor kétféle, egymással szorosan összefüggő térfogalommal dolgozom. *Környezet* terminussal fogok hivatkozni a tér nem társadalmi jellegű elemeire, a fizikai, kémiai és biológiai jellemzőkkel bíró természeti környezetre. Ez az ökológiai környezet nagy hatást gyakorol a társadalmi folyamatokra. A második megközelítésben, melyet a *táj* terminussal jelölök, egyfajta relacionalista térfogalmat értek, azaz mindazokat a társadalmi jelenségeket, társadalmi tereket, melyek az adott környezetben, mintegy arra ráépülve, vele szoros összefüggésben létrejöttek.⁶ Ezek közül kiemelkednek a mentális képek és képzetek, *imázsok*.⁷ Ezek konkrét társadalmi gyakorlatokat, cselekvéseket is képesek meghatározni, *cselekvésvezérlő képekként* tudnak működni (Lajos–Nemes 2020). A két megközelítés természetesen szorosan összefügg, hisz nemcsak a társadalmi gyakorlatokat határozza meg a természeti környezet, de az emberi tevékenység is visszahat rá, gyakorlatilag elválaszthatatlanná téve a két szférát. Az antropológiai vizsgálatokból tudjuk, hogy természet és társadalom elválasztása nem egyetemes érvényű kulturális koncepció, számos társadalom nem él ezzel az ontológiai megkülönböztetéssel (Mészáros 2020), ugyanakkor a tisztán természeti *környezet* meghatározása is nehéz, mivel a bolygón gyakorlatilag nem lehet már kimutatni az emberiség társadalmi jellegű tevékenységétől érintetlen, tisztán „természeti” jellegű teret (Hirsch 2013: 327–330), bolygónk nagy része kultúrtájnak tekinthető (Hoyk–Farkas 2017). Jelen vizsgálat kapcsán mégis hasznosnak tekintem ezt a fogalmi megkülönböztetést, hiszen társadalmunkban az ember megkülönböztetése a természeti környezettől egyetemes kulturális koncepció, alapvetően eltérő önértelmezésű és módszertani hagyományú tudományágak foglalkoznak a két szférával. Emiatt tartom indokoltnak az önmagát a természettől megkülönböztető „társadalom” és „környezet” összefüggéseinek vizsgálatát.

A Balaton-felvidék: ökológiai környezet, imázstáj és társadalmi változások

A Balaton-felvidék kitüntetett környezeti elemei: a tópart, a természeti környezet (például a tanúhegyek, kőtengerek, bazaltformációk), a szőlőhegyek, valamint a fizikai környezet legerősebben ember alkotta része, legfőképp az egykori paraszti és kismemesi épületek alapvetően meghatároznak egy erőteljes mentális képet, imázst és egy ráépülő vonzerőt is. Minderre ráépül egy térben is tagolt, összetett, de az egész térségben erőtel-

6 A térfogalmak meghatározásában támaszkodom Berger Viktor áttekintésére a tér kategóriájának vizsgálatáról, lásd: Berger (2018). Terminológiája alapján egy relacionalista térfogalommal dolgozom, azonban mégis hasznosnak tartottam munkafo-galmak gyanánt meghatározni egy ettől eltérő térfogalmat, az őáltala nem elemzett antropológiai megközelítéseket társadalom és környezet viszonyával kapcsolatosan, mely probléma szintén szorosan összefügg a tér kategóriájával. Azonban ez nem a Berger által használt értelemben abszolút térfogalom, inkább csak a nyugati tudományosságban bevett természet- és társadalommegközelítés teszi indokoltá.

7 Arjun Appadurai „képzetek világrendszeréről”, „képzeletbeli tájakról”, a képzelet új szerepéről beszél, a „kollektív törekvések új, konstruált tájait” vizsgálja. Appadurai (2008: 242). A vidékről alkotott képzetek és imázsok kutatása a kortárs vidéksociológiának is kiemelt témája, mivel „a vidék diszkurzív megjelenítése a tárgyi, földrajzi adottságokkal egyenértékű eleme a fejlesztés átalakult rendszerének” (Csurgó 2007: 45; Csurgó 2014; Kovács 2012: 27–30; Csurgó 2013).

jes turizmus, melyben a vízparti tömegturizmus és a különféle formákat öltő alternatív turizmusfajták egyaránt megjelennek.⁸ A turizmussal összefüggően, a rövidebb, pusztán szezonban jellemző jelenlétet kiterjesztve pedig megjelent egy nyaraló-tulajdonos réteg, amely hosszabb, de még mindig időszakos jelenlétükkel alakítják a térség társadalmát. Emellett egy állandó beköltöző réteg is része a helyi társadalom állandó lakosságának. Ők már folyamatosan jelen vannak a térség társadalmában, általában állandó megélhetést is itt keresnek, így gyakran termelőként is részt vesznek a térség gazdaságában. Közéjük tartoznak sokszor maguk a gazdaságok tulajdonosai is.⁹ Mindhárom réteg fogyasztóként is működik a területen. A turizmus és migráció jelentős társadalmi és gazdasági változásokat eredményezett, melyek aztán a térség imázsának is részévé váltak (például a kulturális élet, a híres művész „bebírók”, a helyi termékek és a gasztronómia, az éttermek kitüntetett szerepe). Mindezek sűrítetten jelennek meg a táj egy kisebb földrajzi egységének, a Káli-medencének a vonzerejében, mely mintegy az egész Balaton-felvidéknek, és egyúttal az „idilli vidék” imázsának szimbólumává is vált.

Globális hatások

A Balaton-felvidék lokális folyamatait ugyanakkor globális hatások is formálják. Témánk szempontjából különösen fontos a környezet- és egészségtudatosság térnyerése az étkezésben, az élelmiszer-önrendelkezés mozgalmának, a biotermelésnek és az agroökológiai szemléletnek a terjedése, a kegyetlenségmentes állattartás előtérbe kerülése (Balázs 2020, Balázs et al. 2021). Ezzel párhuzamosan, de ezekkel a jelenségekkel egyre jobban össze is kapcsolódva folyik a „gasztronómiai forradalom”, a vendéglátás globális trendek és minták mentén történő, de számos helyi változatot öltő átalakulása, mely egyre inkább az otthoni főzésre is kihat (Egry–Miklós 2015). Ezek a jelenségek össze is kapcsolódnak az idilli vidék imázsával, cselekvésvezérlő képekként az új, városi menekült gazdálkodók megjelenéséhez is hozzájárulnak. A térség a médiában és a közbeszédben is gyakran jelenik meg mint a városról beköltözött gazdálkodók által preferált terület, de a gasztronómiai forradalomnak is sokat idézett példája lett.

A lokális és a gazdaságok kölcsönhatása

A Balaton-felvidék vonzereje a gazdaságok lététől és működésétől is elválaszthatatlan. A változatos formákban működő turizmus szezonális, míg az állandó beköltözők jelenléte ezen túlmutató, egész éves tartós értékesítési lehetőséget biztosít a gazdaságoknak. Sikeres működésüket, fennmaradásukat is jórészt ennek köszönhetik. Másrésről a sajtókészítők is hozzájárulnak a táj vonzerejéhez, tevékenységükkel maguk is alakítják annak imázsát. Gyakran megjelennek a médiában és kommunikálják a Balaton-felvidék és a vele összekapcsolódó „idilli vidék” imázsát is, melyben városról beköltözők lévén maguk is osztoznak, illetve felismerik az imázsok szere-

⁸ A balatoni turizmus múltjáról lásd a nemrégiben megjelent nagyszabású összefoglalást: Schleicher (2018). A városról vidékre történő migrációs folyamatok általános eredményei kapcsán lásd: Csizmady–Csurgó (2012), Csurgó (2013), Kovách (2012: 58–63.)

⁹ Lásd Nemes Gusztáv, Orbán Éva és Tomay Kyra tanulmányát jelen lapszámban. A három réteg egymás mellett éléséről, kölcsönhatásainak múltjáról lásd: Schleicher (2018).

pét és tudatosan használják őket professzionális marketingjükben. Az viszont, hogy milyen konkrét gyakorlatot építenek erre a turizmus és a beköltözők jelentette országosan egyedi értékesítési lehetőségekre, piacra, és mekkora szerepet játszik a tér a megélhetési stratégiákban, már az egyéni erőforrásoktól és döntésektől is függ. Ezt fogom az alábbiakban részletesen ismertetni.

A Balaton-felvidéki sajtkészítők típusai

A tipológia alapja

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a termelés és értékesítés jellege szerint rendezzem típusokba a Balaton-felvidék *sajtosait*, majd ezen típusok mentén mutassam be, hogy a termelési és feldolgozási, valamint értékesítési gyakorlatokban milyen szerepet játszik a Balaton-felvidék mint különleges tér. A kérdés tehát: milyen tényezők befolyásolják a gazdaságok konkrét gyakorlatát, és ebben mi a tér szerepe? Mi a különbségek és a hasonlóságok oka, és milyen csoportokba rendezhetők a termelők ezek alapján? Természetesen, mint minden tipológia, ez is csak egy – szándékaim szerint megfelelő – eszköz a jelenségek könnyebb megértésére, és egyik gazdaság sem feleltethető meg teljes mértékben valamely típusnak. Némelyek besorolása nem is egészen egyértelmű, egyfajta átmeneti állapotot képviselnek két nagyobb típus között, és ahhoz a típushoz soroltam őket, amelyhez közelebb állnak.¹⁰ A tipológia alapját egyrészt a sajtkészítők belső, saját öntipizálása jelentette, az egymás közti különbségtétel tengelyei jelentették azt a kiindulópontot, melyen egyéni és a kutatócsoporttal közös gondolkodásunk elindult. A tipológia szükségességét az indokolja, hogy a befoglaló térhez való viszony és más, a készülő disszertációmban vizsgált témák mentén egyaránt jelentős különbségek mutatkoznak az egyes típusok között. A tipológiát ezen különbségek okait magyarázó tényezők mentén építettem fel. Jelen tipológiát a készülő disszertációmban más földrajzi térségek termelőinek vizsgálatával kívánom pontosítani, finomítani.

Értelmezési keret

Egy gazdasági stratégia és aktuális gyakorlat mindig külső és belső tényezők kölcsönhatására jön létre. A gondolatmenet kiindulópontját a sajtkészítők számára rendelkezésre álló belső tényezők, tőkék jelentik. Ilyenek a gazdaság vezetőinek, döntéshozóinak eszméi, ideái a gazdaság működtetéséről, habitusuk¹¹ és képességeik, a rendelkez-

10 A gazdaságantropológia hazai történetében számos gazdaságtipológiát ismerünk, azonban ezek zöme a közelmúlt történetiségét vizsgálta, a 70–80-as évek háztáji gazdálkodását és a rendszerváltás kori gazdaságokat próbálta típusokba rendezni, sokszor az időbeli fejlődésben eltérő típusokat vizsgálva. A jelenkor kapcsán két hasznos gazdaságtipológia született. Bali János a családi háttér, a tudások és a gazdálkodási gyakorlat alapján állít fel típusokat a jelenkori magyar gazdálkodókra (Bali 2014). Kiss Márta egy konkrét térség kapcsán vizsgálja a helyi termék-előállító kistermelőket, elkülönítve a köznapigényeket kielégítő *szükségellátó*, és az általa vizsgált térségekben csekélyebb turizmus és külső fogyasztók számára szolgáltató *márkaépítő* termelőket (Kiss 2016). Jelen tipológia az általa használthoz képest egy túlnyomóan a turizmus által dominált térség termelőit próbálja csoportokba rendezni.

11 A fogalom használatakor Pierre Bourdieu megközelítésére alapozok, aki az egyéni ízlések és döntések mögötti társadalmi

zésre álló tudástőke és anyagi tőke, a külső tényezők pedig a konkrét tér biztosította lehetőségek, melyekkel egyéni döntésük folytán vagy élnek, vagy sem. Ezek megléte természetesen a termelők által bejárt út során időben is változik, néha bővül, máskor épp ellenkezőleg, csökken vagy éppen megszűnik.¹² Értelmezési keretem következő elemét a térbeliség, a külső peremfeltételek jelentik, a gazdálkodók tevékenységétől függetlenül létező adottságok (például az adott térben elméletileg elérhető földek, alkalmazottak, vagy épp értékesítési lehetőségek). A gazdaságantropológia vizsgálódásainak egyik fókuszsa, a gazdaságok aktuális gyakorlata akkor jön létre, amikor a gazdaságok egy konkrét helyzetben döntésükkel „aktivizálják” külső peremfeltételeiket és belső erőforrásaikat. Az adott pillanatban megvalósuló gazdasági gyakorlat tehát folyamatosan, minden döntéssel változik. A gyűjtési helyzetben a termelők által bejárt útvonal és addigi végpontja, az interjúk időpontjában működő gyakorlat ismerhető meg, ezeket tudjuk a kutatással összehasonlítani. A gazdasági gyakorlatokban termesztés, feldolgozás és értékesítés szoros, elválaszthatatlan egységet alkot.

Az értelmezési keretből típusképző erőként a belső tényezők fognak működni, legfőképp a gazdaságok indításánál és üzemeltetésénél rendelkezésre álló tőkék. Meghatározó a különböző, máshonnan hozott tőkék megléte vagy hiánya, ami pedig szorosan összefügg a családi és társadalmi háttérrel. Kiemelkedően érdekes lesz a különféle tudástőkék, az agrotechnikai és a marketingtudás kérdése, de az anyagi tőkék megléte vagy hiánya is visszavezet a családi háttérhez. Mindezt a térségbe érkező új lakosok eltérő migrációs hullámok szerinti különbségei is magyarázzák. A végső gazdasági gyakorlatban a gazdálkodók osztályhelyzet általi meghatározottsága mellett ugyanakkor egyéni tényezők, eltérő személyiségek is szerepet játszanak, ezek azonban nem szórják őket látható gazdasági típusokba.

A külső tényezők, a környezet és táj jelentette lehetőség mindenki számára hasonló, a téregységen belüli különbségek ellenére is. Az viszont, hogy ki mit kezd vele, mennyire tud élni vele, és milyen a táj jelentősége az aktuális gyakorlatában, a típusok szerint eltérő lesz.

1. táblázat. A Balaton-felvidéki sajtókészítők típusai

	<i>hagyományos termelők</i>	<i>régi bebíró termelők</i>	<i>autodidakta városi menekült termelők</i>	<i>professzionális agrárvállalkozók</i>
családi munkaerő	alacsony	alacsony	magas	közepes
kapcsolati tőke a gasztronómia felé	alacsony	alacsony	közepes	magas
agrotechnikai tudás	magas, gyakorlati	magas, professzionális	alacsony	alacsony
marketingtudás	alacsony	alacsony	magas	magas

komponenst tárta fel. A habitus Bourdieu szerint egyszerre *strukturáló* és *strukturált* struktúra (Bourdieu 2011). A sajtókészítők körében a hasonló osztályhelyzet miatti hasonló habitus mellett is felfedezhetőek az egyéni különbségekből fakadó eltérő döntések és viselkedésformák is.

12 A társadalmi tőke definíciójáról és fajtáiról lásd: Bourdieu (1999), Farkas (2013), Lengyel–Szántó (1998).

anyagi tőke	alacsony	alacsony	alacsony	magas
termelés módja	feldolgozás és értékesítés	csak feldolgozás és értékesítés	teljes folyamat	vegyes
értékesítés	döntően a Liliomkert Piac	döntően a Liliomkert Piac	vegyes, több lábon álló, néha specializált	vegyes, több lábon álló

Hagyományos termelők

A Balaton-felvidéken, az ország más területeihez hasonlóan, a sajtkészítők között kevés hagyományos termelőt találunk, itt konkrétan három gazdaságot. Ennek oka az a már említett összefüggés, hogy a sajt mint feldolgozott termék, különösen az érlelt típusok nem alkották erős részét az egykori magyar táplálkozási struktúrának, ellentétben más tejtermékekkel, így erősen össze is kapcsolódik a városról beköltöző termelők tevékenységével. E három gazdaság családi háttérét tekintve egykori paraszti, utóparaszti, állattartó gazdaságok megszakítás nélküli leszármazottja, tősgyökeres, vagy környező vidéki területekről történő migráció útján került jelenlegi telephelyére. Tudástőkéjének egy része innen is ered, egy másik része, főleg a sajt-készítői tudás esetleges, informális utakon szerzett gyakorlati tudás: könyvekből, internetről, sajtkészítőktől tanult. A rendelkezésre álló családi munkaerő alacsony körökben, mindhárom esetben a háztartás egyik tagjának teljes, a többi tagjának részmunkaidőben végzett munkáját jelenti. A gazdaság általában a háztartás egy tagja számára nyújt teljes megélhetést biztosító jövedelmet, azon túl kiegészítő bevétel a háztartásnak. Termékkörük zömében egyszerűbb tejtermékekből és friss sajtokból áll. Egyiküknek semmilyen professzionális marketingje nincs, de a másik két gazdaság rendelkezik márkanévvel és egyszerűbb arculattal, online jelenléttel is. A két nagyobb gazdaság anyagi tőkéi közül meghatározóak az örökölt mezőgazdasági földek és eszközök. Ők a helyi politikában is részt vesznek, komoly kapcsolati tőkéhez is jutva ezáltal. Elsődleges értékesítési helyszíne mindhárom gazdaságnak a Liliomkert Piac, kisebb mértékben más piacokon, bevásárló közösségekben, valamint háztól és éttermek számára is értékesítenek.

Példa: AB gazdasága

AB (férfi, sz. 1960) Somogy megyéből származik, onnan települt át jelenlegi, Balaton-felvidéki telephelyére. Buszvezetőként dolgozott, ebből az állásából való visszavonulásakor kezdett el gazdálkodni. Tíz anyakecskét tart, valamint a rokonságában tartott évi három-négy disznót dolgoz fel. A tudást gyakorlati úton szerezte, a tejfeldolgozási technikát egy rendezvényen leste el ott részt vevő pásztoroktól. A termelést, feldolgozást egyedül végzi, az értékesítésben felesége segít neki, a piacon ő kommunikál a vevőkkel, méri és adagolja a termékeket. Termékköre egyszerű, friss, különböző módon ízesített sajtokból áll, azonban ezek körében számos innovatívnak számító megoldást alkalmaz, melyet mások is átvettek (például diós, tökmagos, kapros). A sajtok mellett télen hagyományos füstöltárut is értékesít. Legfőbb értékesítési helyszíne a Liliomkert Piac, ezenkívül ismerősöknek, háztól értékesít, vala-

mint néhány étterem számára szállít. A gazdaságnak semmilyen arculata, de még saját márkanéve sincs, csak névről ismerik őket a piacon is. A gazdaság bevétele AB számára fedezi a megélhetést, valamint főállásban dolgozó felesége számára nyújt némi keresetkiegészítést.

Régi bebíró termelők

A következő típusban olyan termelőket találunk, akik az 1990-es évek során az elsők között költöztek a Balaton-felvidékre. Nemcsak a térség „bebíró” gazdálkodói közt, de az ország sajtókészítői között is úttörőnek számított nemzedékük (ami miatt máig sokáig fordulnak hozzájuk tanácsért). A térség két gazdálkodóját sorolhatjuk ide. A társadalmi tőkék közül a rendelkezésre álló családi munkaerő viszonylag alacsony, a gazdaságban egy vagy két családtag dolgozik, esetleg egy-két külső alkalmi vagy állandó munkavállalót foglalkoztatnak, akik azonban nem tudják pótolni ezt a hiányt, hiszen sosem lesznek annyira megbízhatóak, nem lehet velük kiváltani egy családtagot. Ha a bejárt út során még ez a családi munkaerő is csökken – például az egyik tag kiesik, nem kíván tovább a gazdaságban dolgozni, vagy a család széthullik –, akkor a gazdaság komoly válságba kerülhet, mint ahogy ez az egyik, a típusba tartozó gazdaságban meg is történt. Tudástőkéjük közül a professzionális agrotechnikai tudás jelenléte kiemelkedő, mindketten rendelkeznek vele. Esetük alapján úgy tűnik, a professzionális agrártudás nem lesz meghatározó magyarázó tényező a gazdaságok piaci sikeressége szempontjából. Ennél sokkal nagyobb mértékben meghatározó a marketingtudás hiánya. Ezek a gazdaságok nem rendelkeznek professzionális marketingeszközökkel és az ezek létrehozására irányuló tudással, de úgy tűnik, informális úton sem igyekeztek azt megszerezni, felépíteni. Marketingmódszereik közül a személyes, piachelyeken folytatott értékesítés a domináns, őket is inkább névről ismerik, habár egyiküknek van márkanéve és online megjelenése, de annak használata minimális, és professzionális logóval, arculattal ő sem rendelkezik. Rendelkezésre álló anyagi tőkéjük általában alacsony, a földek és az induló állatállomány, valamint a szükséges minimális technikai eszközök beszerzését épphogy fedezte. Bár az évek alatt egy gazdaságnak pályázat segítségével sikerült bővülnie, egyébként csak saját, általában minimális hasznukból, lassan és apró lépésről lépésre voltak és képesek jelenleg is fejleszteni. Az interjúk során visszatérő narratíva a „nulláról indulás”, mely legfőbb érzetük gazdaságukkal kapcsolatban, fő sikerüknek is sokszor magát az életben maradást tartják. Általában kistermelői jogi keretben működnek.

Termékkörük a legtöbb esetben specializált, egyedi, csak rájuk jellemző, speciális, saját recept alapján készülő, magas feldolgozottsági szintű és minőségű élelt sajtokból áll. Legfőbb értékesítési módjuk ezzel szoros összefüggésben a térség alábbiakban részletesen bemutatott központi piachelye, a káptalanfői Liliomkert Piac, mely számukra létfeltételt jelent. A piac révén tudják ugyanis egy helyen, magas áron eladni termékeiket, megőrizni az időgazdálkodás egyensúlyát, és ezáltal fennmaradni. Zömében nem is akarnak más értékesítési helyet keresni, tartósan

berendezkedtek a piacra, illetve általában a bejárt út során is egész fejlődésüket erre alapozták. Egyéb értékesítési módjaik a piachoz képest arányaiban eltörpülnek.

Példa: CD és EF gazdasága

CD (férfi, sz. 1976) Vas megyéből, felesége, EF (nő, sz. 1979) a Balaton-felvidékről származik. Mind a ketten végzett agrármérnökök, körülbelül 2000 óta gazdálkodnak, átlagosan két tehén és harminc-negyven birka tejét dolgozzák fel. Tudásukat részben hivatalos egyetemi képzésben, részben tejipari szakképzésen szerezték, de az informális tanulás náluk is jelentős. Az állatokkal és a piaci értékesítéssel CD foglalkozik, a feldolgozást EF végzi, emellett jelenleg a mosogatásra alkalmaznak egy kisegítőt, korábban pedig a legeltetésben is vettek igénybe bér munkás segítséget. Zömében félkemény és kemény, érett juh- és tehénsajtokat készítenek, valamint időszakosan juhtúrót és érett lágy sajtot is árulnak. Értékesítésük oszlopa a Liliomkert Piac, ezenkívül háztól és néhány étteremnek értékesítenek. Egyedül logóval rendelkeznek, azonkívül semmilyen professzionális marketingjük, online jelenlétük nincs, a piacon őket is csak nevük alapján, szóbeli ajánlások révén találják meg a vevők. A gazdaság bevétele kettőjük megélhetését fedezi, fejlesztésre nem igazán ad lehetőséget.

Autodidakta, városi „menekült” termelők

A típusban a 2000-es évektől városról, főleg Budapestről beköltöző gazdálkodókat találunk, akiknek családjában nincsen közvetlen mezőgazdasági háttér, nem kaptak otthonról hagyományos jellegű tudást, legfeljebb a falusi nagyszülőkkel való kapcsolat jelenik meg a gazdálkodás motivációi közt. Ezen típus gazdálkodói alkotják a legnépesebb típust, tíz gazdálkodóval. Esetükben általában jóval több családtag vonható be alkalmi vagy állandó, megbízható munkaerőként, az elemi családon, a gyermekeiken túl akár a kiterjesztett családból is. Bér munkát csak időszakosan, alkalmilag vesznek igénybe. Sajátos eset ezen belül az a gazdálkodó, aki számára saját családján túl a nazarénus közösség által biztosított „kiterjesztett család”, vagyis a tágabb bizalmi kör nyújt megbízható alkalmi munkásokat. Tudástőke tekintetében többségük sem hagyományos, sem professzionális agrártudással nem rendelkezik, ám ez nem jelent igazán hátrányt számukra, mivel különféle informális fórumokon képesek voltak megszerezni a gazdálkodáshoz szükséges ismereteket. Ugyanakkor marketingtudásuk, bár szintén nem professzionális, hanem gyakorlati és informális úton megszerzett, lényegesen nagyobb, mint az előző típus gazdaságainak. Ebbe mindannyiuknál beletartoznak a professzionális arculati elemek (például megkülönböztető név, logó, honlap), de a marketingkapcsolatok széles körű felépítésének képessége is, mivel nem mindig saját maguk végzik a marketingtevékenységet, sokan keresnek hozzá külső segítséget kapcsolati tőkéjük révén. Anyagi tőke tekintetében viszont nemigen különböznek az előző típustól: ugyanúgy csak az indulóállomány, a telek és néhány minimális munkaeszköz megvásárlását fedezte kezdeti tőkéjük, fejleszteni alapvetően a bevételekből tudnak.

Ők is kistermelői jogi keretben működnek. Termékkörük általában sokszínű, a friss tej és az egyszerűbb tejtermékek (vaj, joghurt, tejföl) mellett a friss, és az igen magas hozzáadott értékű érlelt sajtok is megtalálhatóak köztük. Értékesítésük szintén sok lábon áll és változatos, a piacok, éttermek és a háztól való értékesítés egyéni kombinációiból áll össze, nem támaszkodnak olyan erősen a Liliomkert Piacra, mint az előző két típus, bár többek értékesítésében fontos helyszín. Ugyanakkor találunk köztük több olyan gazdaságot is, ahol az éttermeknek való szállítás túlsúlyba került – ez azonban idővel képes változni is, ahogy az értékesítésről szóló fejezetben látni fogjuk, és inkább egyéni döntés eredménye, nem feltétlenül szorulnak rá annyira a turizmus nyújtotta lehetőségekre, mint az előző típus gazdálkodói. Kérdés persze, hogy közülük mennyien képesek tartósan fenntartani ezt a működésmódot, és a családi munkaerő esetleges csökkenése esetén, például egy generáció kiesésekor képesek-e fenntartani a működést, esetleg átalakulnak az első típushoz hasonlóvá, vagy akár meg is szűnnek.

Példa: GH gazdasága

GH Budapestről származik, onnan került a Balaton-felvidékre. Bár saját agrárta-pasztalata nem volt, családja erősen agrárérintett, földekhez apósán keresztül tudott jutni. Őt tehén és száz körüli kecske tejét dolgozza fel. A tudáshoz professzionális agrártudással rendelkező barátai révén és egyéb informális utakon: könyvekből, internetről jutott. A gazdaság számára teljes állást jelent, a családból, szoros baráti körből pedig két további ember félállását teszi ki, és számtalan alkalmi munkással egészül ki, időszakosan bér munkásokat is alkalmaz. Termékköre friss és érett sajtokból, egyéb friss tejtermékekből áll. Az értékesítés összetett, a háztól értékesítés mellett számos budapesti termelői boltban, környékbeli kosárközösségben, környékbeli piacon árult az utóbbi években, de a legnagyobb súlyt értékesítésében az éttermek jelentik, amelyeknek nagyon sok grillsajtot ad el. Ez a Covid-időszak alatt bizonyult csak veszélyes stratégiának, amikor hirtelen átszervezéssel értékesítése hasonló volumenét pesti házhozszállításra állította át. A Liliomkert Piacon egyáltalán nem értékesít. Rendelkezik professzionális marketinggel, van online jelenléte és professzionális arculata is.

Professzionális agrárvállalkozók

Az utolsó típusba a térségben négy gazdaság tartozik, családi hagyománya a gazdálkodásnak csak egyikük esetében van, a többiek városról költöztek le mezőgazdasági foglalkozást teremteni maguknak. Gazdálkodásba bevonható családi munkaerejük inkább az első típusra hajaz, szűk családi munkaerő bevonásával működnek. Anyagi tőkéjük azonban lényegesen nagyobb volt, más vállalkozások vagy jövedelmező foglalkozások (például külföldi éttermek séfje vagy közigazgatási, fejlesztéspolitikai állások) során megszerzett tőkét forgattak bele gazdaságukba, így hozták létre gazdaságuk induló állapotállományát és infrastruktúráját. Tudástőkéjüket tekintve

vegyesek, van, aki szerzett professzionális agronómiai tudást, mások csak informális utakon jutottak hozzá. Annál több a marketingről való tudásuk, melyet azonban szintén informális utakon szereztek meg, azonban mind aktívan használják a professzionális marketing elemeit (név, logó, arculat, online elérhetőségek), és náluk is jellemző a profi, fizetett segítség alkalmazása e téren. Még egy fontos tőkefajtaival rendelkeznek, mely az előző típusok esetében egyáltalán nem meghatározó, ez pedig a kapcsolati tőke egy speciális fajtája, a gasztronómiai elit meghatározó személyeivel való kapcsolatok. Mindannyian kapcsolatban vannak múltjuk folyamányaként a jelenkori gasztronómiai közvélemény befolyásos alakjaival (sztárséffekkel, vagy épp az ország legismertebb sajtkészítőivel, akik a helyi termék-szféra fontos véleményformálóiaként is működnek).

A típus gazdálkodási formái eltérőek, mivel inkább saját döntés, mint az indulótőkék és bejárat út hatására létrejött kényszer eredményei. Találunk köztük olyat, aki egészen tudatosan tartja kézben a teljes munkafolyamatot. Így tartja biztosíthatónak a feldolgozáshoz szükséges megfelelő alapanyagot, más szintén abszolút tudatosan döntött úgy, hogy kizárólag a feldolgozásra koncentrál, míg az alapanyag-termelést külső beszállítóra bízta – ezúttal teljesen legálisan, a megfelelő „üzem” jogi formát alkalmazva (és a hozzá tartozó adót is megfizetve). Értékesítési módjuk sok lábon álló, piacokat, termelői boltokat, éttermeket egyaránt találunk köztük. Minden szempontból professzionálisak, általában eszközeik is a legkorszerűbbek a vizsgált gazdaságok közül, marketingjük és értékesítésük is professzionális, általában átgondolt költségkalkulációt és könyvelést is vezetnek.

Példa: IJ gazdasága

IJ (férfi, sz. 1962) Budapestről származik, közgazdaságtani végzettséggel rendelkezik, évtizedeken keresztül dolgozott gazdasági vezetőként, 2014-ben költözött a Balaton-felvidékre, ahova korábban csak nyaralni járt. Sajtkészítő manufaktúráját mezőgazdasági üzem formában hozta létre, gondos tervezés, költség-haszon számítás eredményeként. Az alapanyag-termelést egy külső gazdaság végzi, amellyel sikerült tartós együttműködést és bizalmi helyzetet kiépíteni. Termékköre súlypontját a magas hozzáadott értékű és minőségű érlelt sajtok jelentik, de készít friss sajtot és más friss tejtermékeket is. A gazdaságban két alkalmazottal dolgozik, emellett saját maga dolgozik az üzemben. Professzionális marketing jellemzi, amiben külső segítséget is igénybe vett. Értékesítési modellje összetett, háztól is értékesít, de a súlypontját a kiskereskedők, termelői boltok, éttermek képezik. Ebben nagy segítséget jelentettek korábbról hozott elit gasztronómiai kapcsolatai is.

Tér és gazdasági gyakorlatok

A környezet és a gazdasági gyakorlatok

A Balaton-felvidék a gazdaságok számára alapvetően szükséges ökológiai erőforrás, a föld beszerzése szempontjából – az eddigi interjúk tanúsága szerint az ország más részeihez hasonlóan – szűkös lehetőségeket nyújt. A művelt földek általában a települések külterületeinek elhanyagolt részein találhatók, zömében legeltetéssel hasznosítható területeket jelentenek, a sajtkészítők nem ideális, az állatok tartásmódját is meghatározó területeken kényszerülnek gazdálkodni. Ez a kérdés szorosan összefügg a fajtaválasztással, a legtöbb kecsketartó gazdaság esetében felmerült, hogy a kecskék választása szorosan összefügg a művelhető terület jellegével is. Ezek a bozotos, cserjés, a szukcesszió folyamata során a természeti környezet által visszahódított területek leginkább a kecskékkal használhatóak ki gazdaságosan.

Az épített környezet változásainak hatása a vizsgált termelők körében kevésbé jelentős, az elmúlt évek emelkedő ingatlanárai még nem nehezítették az ingatlanhoz jutásukat.

A nemzetközi gyakorlatban egyre elterjedtebb a *terroir*-szemlélet, melyben a környezet fizikai-ökológiai jellegzetességei és a táj imázsa összekapcsolódnak.¹³ A nemzetközi gyakorlatban a sajtok kapcsán is egyre elterjedtebb ez a szemlélet, különösen a nyerstej-használattal és ezzel összefüggően a tájilag egyedi jellegzetességeket mutató természetes eredetű, a táji környezetből a sajtra kerülő oltóanyagok, érlelésben szerepet játszó kultúrák használata kapcsán. Így a feldolgozás módszerei, a termék kör szorosabb kapcsolatban áll a fizikai környezettel. Ennek során viszont a termék imázsában is egyre nagyobb szerepet tölt be a táji jelleg, a kettő még szorosabban összefonódik, az így definiált *terroir*-jelleg a sajtok marketing során kommunikált imázsában is ennek megfelelően jelentős szerepet tölt be. A hazai gasztronómiai kultúrában is előfordulnak ilyen hangok, azonban beszélgetőtársaim egyelőre nem tartották alkalmazhatónak gazdasági gyakorlatukra ezt a fajta *terroir*-definíciót. A legtöbben vagy egyszerű, friss sajtokat készítenek, vagy a nagy nemzetközi fajtákat adaptálják saját alapanyagukra, kifejezetten a környezetre rímelő fajták kialakítása még nem indult el.

A fizikai és ökológiai környezet tehát, bár sok mindent befolyásol, hatásában messze eltörpül a tájimázsok hatása mellett, mellyel az alábbiakban az értékesítés kapcsán foglalkozom.

¹³ Antropológiai szempontból foglalkozott a témával Trubek (2008), Trubek–Bowen (2008). Nem kifejezetten a *terroir*-szemlélettel foglalkozó, de a tér fizikai, ökológiai tulajdonságainak és ennek az imázsban való megjelenéseinek a termeléssel való összefüggéseivel foglalkozik a sertéstartás kapcsán Weiss (2018), a kézműves sajtok kapcsán Paxson (2013), egyéb termelők kapcsán Robinson (2016).

A táj és a gazdasági gyakorlatok

Feldolgozás, termékkör

A termékkör alapvető struktúrájának kialakításában mindegyik típus esetében érezhetően viaskodik két meghatározó erő: a saját, egyéni ízlés és kreativitás kielégésének igénye, valamint az általuk érzékelt vevői igényeknek való megfelelés szándéka, vagyis a piaci fenntarthatóság. Ez a logika a sajt mint fő termék választása mögött is megjelenik. A sajt mint feldolgozott termék révén magasabb ár érhető el, mint ha csak magát a tejet vagy egyszerűbb tejtermékeket árulnának. Ugyanakkor a feldolgozás nemcsak jelentős értéknövelő hatással bír, de a kreativitás megélésének is fő terepe. Az egyszerűbb termékek készítése egy idő után pusztán rutint igényel, az alkotás örömét, a kísérletezést a bonyolultabb érett sajtokban lehet megélni. A két erő két ellenkező irányba hat: a vevői igények a friss, gyakran valamilyen fűszerrel ízesített sajtok (elterjedt piaci nevén a „gomolya”) készítésének irányába tolják a termékkört, míg a saját kreativitás, kísérletezés fő terepét az érett sajtok adják:

„Érettel kezdtük, én nem csináltam gomolyát, merthogy az nem finom, nem érdekes, meg nem különleges. És aztán a piacon volt így, hogy én érett félkemény sajtokat, hát ilyen egy hónap, másfél hónaposak voltak, amiket kivittünk. És egyszer volt, nem volt semmi pénzünk, február volt. Szerintem egy ilyen hideg április lehetett. Jött egy nő, és friss sajtot, gomolyát akart vinni. Mondtam, hogy olyat nem csináltunk. Csak ilyen finom érett sajtok vannak. És akkor mondta, hogy visszamegy (...), és vesz a kollegától. És akkor ez volt az, hogy ott volt a vevő, és nálam akarta elkölteni a pénzét, és azért nem költötte el, mert én egy csomó pluszmunkát beletettem a sajtjaimba. És emiatt egy vevővel kevesebb volt. És onnantól kezdve mindig csináltam gomolyát.” (Autodidakta, városi menekült termelő, 2019)

A két alapvető termékfajta általában egyensúlyban van: a vevői igényeknek megfelelő sajtok segítenek az anyagi fenntarthatóság elérésében, és egyúttal a kísérletezés anyagi feltételeinek megteremtésében is. Szerencsés esetben persze a kettő egybeesik, és az egyéni kreativitás megélését szolgáló érett sajtok is találnak maguknak piacot. Egybehangzó véleményük azonban a sajtkészítőknek, hogy a friss sajtokra érzékelhetően nagyobb vevői igény mutatkozik, mint az érett sajtokra. A friss sajtok inkább csak a megélhetést, az érettebb sajtok a megélhetést és a kreativitást is szolgálják.

A hagyományos termelők érezhetően egyszerűbb termékkörrel dolgoznak, főleg friss sajtokat, egyszerűbb érlelt sajtokat állítanak elő, de sokan kísérleteznek a formával, az ízesítéssel, ugyanakkor érezhető, hogy tudástökejükben a kurrens gasztronómiai trendek, alternatív fogyasztói igények ismerete nincs annyira jelen. A régi bebíró termelők esetében a vizsgálat pillanatában a kísérletezés azért van kevésbé jelen, mivel számukra a legnehezebb a megélhetés. Így alapvetően a bevált, jól értékesíthető termékek előállítására koncentrálnak, hisz anyagilag sem engedhetik

meg maguknak, hogy értékes tejüket új, kísérleti termékek előállítására használják, melyek kérdéses, hogy megtalálják-e piacukat. Azonban esetükben ilyen bevált, stabil piaccal rendelkező termékek lehetnek érlelt sajtok is, amelyeknek az évek során kialakult egy korlátozott törzsvásárlói bázisuk. Például egyetlen, a *professzionális agrárvállalkozó* típusba tartozó gazdaság készít pálpusztait, melyből stabil mennyiségük fogy, és hírnevüknek is része lett mint az ország egyik legjobbjá, ugyanakkor így is csak kisebb mennyiségben tudják eladni. Sokan friss tejjel és tejtermékekkel (tejszín, joghurt, tejföl, vaj stb.) is kiegészítik a termékpalettát, melyek szintén a biztosan eladható, ugyanakkor a tejhez képest értéknövelt termékek körét bővítik, „középutas” megoldásként.

Az egyes sajtfajták gyártása mögött a konkrét piachely is befolyásoló erejű. A piacok ugyanis nemcsak értékesítési helyszínek, de a társadalmi kontaktusok terei is, melyek az előállított termékek körét is aktívan meghatározzák. A káptalantóti Liliomkert Piac termelői között kialakult egyfajta specializáció, mely kívülről is egyértelműen érzékelhető. A „sajt” mint termékkör tovább bomlott, és némelyek az ízesített, friss kecskesajtra, mások az érlelt, penészes és rúzsos félkemény és keménysajtokra, megint mások a félkemény és kemény tehén- és juhsajtokra, vagy épp az érlelt kemény és lágy kecskesajtokra specializálódtak. Ezt a specializálódást, úgy tűnik, a piac és a piacon eltöltött idő befolyásolja leginkább, nem kevés időt vesz igénybe, míg egy újonnan bekerülő sajtkészítő elfoglal egy ilyen „fülkét”. Ugyanakkor a specializálódás túlterjed a piacon, de sokak számára a piac jelenti az első lépést, ahol kipróbálhatják magukat és a terméket az értékesítésben, majd később más súlypontú értékesítésre állnak át.

„Szerintem minél nagyobb a választék, annál jobb. Tehát annál nagyobb vevőkört tud vonzani a piac. És abból mindenki megtalálja a saját kis szeletét szerintem. (...) Lehet, hogy most már elkezdődött ez, hogy specializálódik ez. (-) ráállt erre a látvány ízére, akkor (-) mostanában tolja az éttermeket, meg ezeket a látvány akármiket, mi maradunk a piacnál... Lehet, hogy ez is így szétterjed.” (Régi bebíró termelő, 2019)

Némely esetben nemcsak így, kimondatlanul befolyásolják a termékkört a vevői igények, hanem egészen konkrét formában is. Sokszor keresnek a termelőknél valamilyen speciális ízesítésű sajtot, amit aztán ennek hatására vesznek fel a kínálatba, de éttermek megkeresésére is indult már termékfejlesztés.

Így a térbeliség végső soron mindkét aspektusával befolyásolja az előállított termékeket, mind fizikai voltában, az állatok fajtáján, a takarmányon keresztül, mind imaginárius voltában, az ezáltal meghatározott értékesítésen, vevőkörön át, azonban a két hatás közül mindenképpen az utóbbi a jóval jelentősebb befolyás.

Értékesítés

Az indulótókéik különbségeitől függően a környezet és a rá épülő imázstáj nyújtotta egyedi értékesítési lehetőségek más és más szerepet játszanak a gazdaságok fennmaradásában. Jelenthetnek lehetőséget, amivel élhetnek, és ami nagyban megkönnyíti a sikerességüket; vagy kényszert: olyan lehetőséget, amivel muszáj élniük, különben nem maradnak életben. A Balaton-felvidéken az előzőekben bemutatott folyamatok révén rengeteg a lehetőség, melyek közül a termelők választhatnak, így az értékesítési stratégiák nagy változatosságot mutatnak, és nehezen feleltethetők meg egy-egy típusnak. Több esetben specializálódtak is, kisebb vagy nagyobb mértékben.

A sajtkészítők értékesítésében meghatározóak a helyi értékesítési lehetőségek, köztük az országsszerte is kiemelkedő éttermi beszállítói kapcsolatok, valamint az országsszerte is egyik legismertebbnek számító termelői piac, a káptalanfői Liliomkert Piac, mely az egész térség alternatív élelmiszerpiacát meghatározza. Jóval kisebb a Budapest jelentette piac jelentősége, mint más, általam ismert térségek termelői esetében.

Liliomkert Piac, Káptalanfői

A Káptalanfői határában működő Liliomkert Piac nemcsak a térség, de az ország egyik legismertebb és közbeszéd szintjén is legmeghatározóbb termelői piaca, sokak szemében „a” termelői piac.

„K.: A Káli-medencében mi történt, mi van amögött, hogy így a turizmus, ez a gasztronómia, éttermes világ, ez ennyire egy ilyen fölfutást élt meg az utóbbi 10-15 évben?

V.: Egy mondatba el tudom mondani. A káptalanfői piac.” (Hagyományos termelő, 2019)

Ehhez hozzájárult időbeli elsősége, mérete és turisztikai látványosság volta is, mely nem elválasztható térbeli lokációjától – a Káli-medence és a Balaton-felvidék turisztikai vonzerőjétől és kisugárzásától. A piacnak vonzereje mellett azonban egyfajta „negatív vonzereje” is van, hisz amellett, hogy az újszerű helyi élelmiszer és „new artisanal products” jelképe lett, ugyanezen mozgalom a „sötét oldalának” is a jelképévé vált, mivel azzal az előítélettel is gyakorta találkozni, hogy a piacon jelen lévő termékek túlárzottak, vagy épp rossz minőségűek, vagy – ami egyúttal az egyik leggyakoribb vád a helyi élelmiszerekkel szemben is – valójában egyáltalán nem is helyi élelmiszerek, hanem mindez csak ügyes marketingfogás, a termelői szerepet eljátszva, termelői imázst felvevő, valójában csalo kereskedők kínálják portékájukat.¹⁴

„Úgyhogy ebből a szempontból nekünk marha nagy előnyünk van az ország egyéb részein levő sajtosokkal, ahogy a kollegákkal beszélgetek, mert tényleg ez a piac, ez. Hát

¹⁴ Mivel a Liliomkert Piac is egy olyan téma, amellyel reményeink szerint a Lo-Káli kutatás keretében szintén külön cikkben is foglalkozunk majd, ahol a piac további antropológiai szempontú és mélységű vizsgálatai is helyet kapnak, itt és most csak a sajtkészítők szempontjából mutatom be ezt a kitüntetett piachelyet.

itt adott a fizetőképes kereslet, meg igény is van rá. Másutt tudom, hogy sokat kell rohanganljanak a portékáikkal például ilyen fesztiválokra, meg ide-oda.” (Régi bebíró termelő, 2019)

„Egyértelműen a piac miatt tudott itt bármi elkezdődni a kistermelők terén. Mert hogy ha a kistermelőknek a biztonság valamennyire a piac, és abból, tehát ott tudják megmutatni magukat, meg kipróbálni magukat. Én is úgy voltam vele, hogy ott derült ki, hogy mi megy, mit szeretnek az emberek. És szerintem ugyanez van a többiekkel is, akik most kezdik. Hogy a piac az valamennyire anyagilag támogatja őket, meg ott meg tudják méretetni magukat, és hogy ha rájönnek, hogy ők akarnak ezzel foglalkozni, akkor szerintem akkor tud nekik jó lenni, ha kialakítanak egy otthoni vendéglátást, és a piac mellett. (...) Igazából ez, néha az jut eszembe, hogy ez a piac olyan, mint a Facebook, hogy ha nem vagy ott a piacon, akkor nem létezel.” (Régi bebíró termelő, 2019)

Az, hogy milyen szerepet tölt be, milyen jelentőségre tesz szert ez a kiemelt piachely a termelők értékesítési gyakorlatában, típusonként eltér. A *hagyományos és régi bebírók* számára a piac létfontosságú, nemcsak a fejlődésben, de a jelenlegi fennmaradásban is. Eleve erre a stabil értékesítési helyszínre és az itt egyre növekvő igényekre alapozva fejlesztették gazdaságukat, ha azonban ez a lehetőség megszűnne, egész gazdaságuk léte kerülne veszélybe. Az *autodidakta városi menekült termelők* és a *professzionális agrárvállalkozók* számára a Liliomkert remek lehetőséget és nagy segítséget jelent, mellyel sokan élnek, és többek számára viszonylag jelentős értékesítési helyszínek is számít, de nem olyan kulcsfontosságú, mint a *régi bebírók* számára, inkább csak az egyik a tér által biztosított sokféle értékesítési lehetőség közül. Az *autodidakta* típus két gazdálkodója kifejezetten vallási elvei miatt soha nem is próbált élni a piac nyújtotta lehetőséggel, mivel annak időpontja vasárnap, így keresztény vallásuk miatt nem is próbálták igénybe venni.

A vevőkör a sajtókészítők megítélése szerint és kutatásunk kérdőívei alapján is két alapvető részre tagolódik: az alkalmi turistákra, akik főleg a főszezon idején látogatják a piacot, és a leköltözőkre, akik ingatlannal rendelkeznek a környéken, és állandó jelleggel itt élnek, vagy rendszeresen vannak a környéken, például minden hétvégén.¹⁵ A sajtókészítők megítélése szerint ez a két réteg vásárlási szokásaiban is elválik: az alkalmi turisták nyáron jelentős forgalmat jelentenek, de alkalmi vevők is, míg törzsvásárlói körüket az állandó lakosok jelentik. Mind a két típus fontos szerepet játszik a piacon értékesítő termelők életében: az alkalmi turisták vásárlásai segítséget nyújtottak az indulásban, és nagy bevételt hoznak minden évben, azonban

¹⁵ A piacon a termelők megítélése szerint helyiek csak elenyésző számban vásárolnak, vagy egyáltalán nem jelennek meg. Ez azonban korábban sem volt másként. A nemzetközi szakirodalomban gyakori téma a létező piacok, vásárcsarnokok dzsentifikációja, lásd például: Gonzalez-Waley (2012). Itt azonban nem erről van szó, hanem sokkal inkább eleve a helyi dzsentifikáció jelenségének részeként jött létre a piac, és leginkább a dzsentifikáció során megjelenő leköltöző réteg piacaként szolgál (ez azonban nem jelenti, hogy minden termelőjük is ebbe a rétegbe tartozik, számos hagyományosabb típusú termelő is profitál a piac jelenlétéből). A látogatói kérdőívek elemzését szintén a Lo-Káli kutatás más tanulmányaiban fogja megtalálni az Olvasó.

a biztonságot, az egész éves gazdasági fenntarthatóságot a törzsvásárlók jelentik, akik szokásaikban is mások, sokszor a piac mellett háztól is vásárolnak, vagy a turisták tömege előtt érkeznek a piacra. Különösen nagy szerepük van a *hagyományos és régi bebíró* termelők megélhetésének biztosításában:

„A törzsvásárlók azok ismernek, de nyáron azért rengeteg ember jön, nem ismerik, azt, hogy ki az, aki tényleg termel, aki, meg ki az, aki tényleg kihasználja.” (Autodidakta, városi menekült termelő, 2020)

„Úgyis ismernek, akik bennünket úgymond eltartanak, azok itt személyesen ismernek.” (Régi bebíró termelő, 2019)

„Nekünk megvan a vevőkörünk. Megvan az a lehetőségünk vasárnap, hogy kimegyünk a piacra. Én nem akarok már nagyobbba belevágni. Tehát vállalkozásba, mert egyrészt nincs energiám rá, nekem meg ez megfelel.” (Hagyományos termelő, 2019)

Több olyan sajtkészítő is van, típustól függetlenül, aki viszont egészen máshogy viszonyul a Liliomkert Piachoz. Hozzájuk sokkal inkább a piac párhuzamos negatív imázsa jutott el, róla alkotott képükben az a meghatározó. Mintegy megelőlegezik, hogy a piac „negatív vonzereje”, a közbeszéd által az ott jelen lévő termelőknek tulajdonított előítélet – hogy nem saját, vagy csak nem megfelelő minőségű a termék – rájuk is kisugárzik, márkájukhoz – imázsukhoz tapad.

Éttermek

A táj imázsa által hajtott turizmus biztosította másik sajátos értékesítési lehetőséget a térség számtalan étterme jelenti, melyek közül több is kifejezetten a *fine dining*ban terjedő helyi és termelői alapanyag-használatra is épít mind imázsában, mind valós gyakorlatában (a kettő nem feltétlenül fedl egymást).¹⁶ Részlegesen szinte mindenki él az éttermeknek való eladással, azonban csak ketten, egy *régi bebíró* és egy *autodidakta városi menekült* termelő alapozta erre értékesítése nagyobbik részét.

Az éttermek gazdálkodói gyakorlatban játszott ambivalens szerepének megértéséhez nagyon jó esettanulmánynak tekinthető egy *régi bebíró* gazdálkodó története. Az egyik étterem évekig nagy igényt tartott termékeire, és kommunikációjában is kiemelt szerephez juttatta őt. Ennek hatására a termelő egy időre teljesen fel is hagyott a piaci értékesítéssel – hisz az jelentős időbefektetéssel jár –, és csak az éttermek ellátására koncentrált. Sőt, kifejezetten az éttermi igényre reagálva is fogott termékfejlesztésbe, ideje jelentős részét ezután grillsajt előállítására fordította. Ez vegetáriánus főételként a konyhán rendkívül gyorsan elkészíthető, a termelő számára pedig jelentős hasznot hajtott. Az étterem pénzügyi kalkulációk miatt viszont egy idő után úgy döntött, megszakítja a kapcsolatot a termelővel, és tehénsajtra,

¹⁶ A termelők és éttermek kapcsolatának a Káli-medence viszonylatában vett kétoldalú elemzése a Lo-Káli kutatás fontos témája, ennek bemutatását külön cikkben tervezzük. Itt ismét csak a sajtkészítők oldaláról mutatom be a kérdést.

zöldecsfasírtára állt át. A sajtkészítő így jelentős válságba jutott: fő értékesítési csatornája megszűnt, de közben piaci jelenlétének folyamatossága se volt biztosított, törzsvásárlóinak egy része átszokott más, hasonló profilú termelőkhez. Visszatérése után csak a piac állandó, sőt egyre növekvő, alkalmi turisták alkotta forgalma révén tudott ismét megkapaszkodni:

„Egy, amiért abba fogom hagyni, az az, hogy a (-) visszalépett, az nagyon csúnya húzás volt. Azóta is úgy reklámozzák, hogy az én sajtom, közben alig vesznek már.” (Régi bebíró termelő, 2019)

Háztól értékesítés

A legtöbb sajtkészítő számára a háztól értékesítés kiegészítő és viszonylag marginális szerepet tölt be, főleg azzal összefüggően, hogy vásárlóik többsége nem tősgyökeres helyi. Azonban találunk egy *autodidakta városi menekült termelőt*, akinek egészen sajátos módon az értékesítés központi, és gyakorlatilag egyedüli csatornáját jelenti. Nem meglepő módon a Liliomkert Piacot tudatosan kerülő gazdálkodóról van szó. A gazdaság komplett infrastruktúráját egy idősebb helyi gazdálkodótól vette át, törzsvásárlói körével együtt. A túlnyomó többségben háztól értékesítésre alapozott értékesítésmódot ez a törzsvásárlói réteg teszi lehetővé, akiket zömében ugyanaz a társadalmi kör alkot, mint a piaci törzsvásárlókat: a tartós leköltözők vagy a környéken nyaralóval rendelkezők. Ehhez azonban szükséges volt az előző gazdaság tevékenysége, aminek eredményeként házhoz „hozta a piacot”, kvázi ennek helyettesítését hozta létre saját házánál. Ezen értékesítési stratégia motorja is a táj imázsa: ekkora súllyal a háztól értékesítő stratégia máshol valószínűleg nem volna megvalósítható.

„Ismerik a nyaralók, ismerik a helyiek. Mondjuk, javarészt nyaralók vagy turisták a vevőink, mert a helyiek megcsinálják maguknak ezeket a fajta termékeket, igazából levágja a disznót, még a sajtot is meg-megcsinálgatja. Úgyhogy alapvetően a turizmusra épül az egész üzlet része. (...) Itt azért olyan turizmus van, és olyan minőségű vevőkör, akit tényleg érdekli ez, hogy tiszta kaját kapjon, hogy ne legyen tápos, az ne legyen, és meg is fizeti az árát, hogy szezonális legyen.” (Autodidakta, városi menekült termelő, 2019)

Saját vendéglátóhely

Szintén a maga nemében egyedi értékesítési stratégiát hozott létre az egyik *professzionális agrárvállalkozó*. Stratégiájának kulcseleme egy saját vendéglátóhely, méghozzá a kortárs gasztronómiai trendeket abszolút követően egy reggeliző. Ennek motorjaként nagyon erőteljesen használja a táj imázsát, és maga is jelentősen hozzájárul a tájimázs terjedéséhez és megszilárdulásához.

„És egyszer bekövetkezett egy olyan helyzet, hogy itthonról többet értékesítünk, mint a piacon. És akkor azt mondtuk, hogy jó, akkor nem megyünk többet a piacra, és akkor rákoncentrálunk az itthoni forgalomra. És itt volt egyszer egy olyan, hogy egy az, nagyon sokan bejöttek úgy, hogy nem is inkább vásároltak, hanem az érdekelte, hogy mit csinálunk itt és hogyan csináljuk. És ők így igényelték azt, hogy körbevezessük őket a farmon, és vagy vettek a végén terméket, vagy nem vettek (...) Vettek joghurtot, és akkor még nem volt a teraszon semmi. (...) Kértek kanalat, leültek a főre és megették. És ebből gurítottuk ezt az egész történetet tovább, hogy mi lenne, ha kiraknánk egy pár asztalt, és lehetőség lenne fogyasztásra is helyben. És innen indult ez az úgynevezett reggelizőterasznak a története.” (Professzionális agrárvállalkozó, 2019)

Egyéb értékesítési csatornák

Számos egyéb értékesítési lehetőség van a Balaton-felvidék komplex terében, melyek kisebb jelentőségűek az értékesítési stratégiákban, kisebb mennyiségek értékesítésére alkalmasak, így kombinálva használják őket a sajtkészítők. Termelői boltok, delikateszek, helyi termékeket is áruló szupermarketek tartoznak ide. Többen vettek, vagy igyekeztek igénybe venni budapesti értékesítési lehetőségeket, részint függetlenedni próbálva a táj által meghatározott értékesítési lehetőségektől.

Marketing és értékteremtés

Az értékképzésnek a sajtkészítők körében két egyaránt fontos módszere van, az egyik a személyes kapcsolatok eszközével történő, informális marketing (a termelő jelenléte, kommunikációja, önmegjelenítése az értékesítés helyszínein, a gazdaság ismertségének „szájhagyomány” útján való terjedése),¹⁷ a másik a professzionális marketing (név, logó, arculat, online kommunikáció, promóciós anyagok). A kettő nem egyforma súlyú a különböző típusok esetében: a *hagyományos és a régi behíró* típus termelői szinte kizárólag a személyes marketingre támaszkodnak, az *auto-didakta* típusú gazdaságoknál már jóval erősebb professzionális marketingelemek vannak, míg a *professzionális agrárvállalkozó* gazdaságoknál már kifejezetten professzionális a marketing is. Ez összefügg azzal is, hogy ki milyen értékesítési helyszínt részesít előnyben: a túlnyomó részt piacon értékesítőknél nincs is annyira szükség a professzionális marketingre, míg akik összetettebb értékesítési modellel dolgoznak, már erre az eszközre is szükségük van a személyes bizalom kiváltásához.

Ezen folyamatnak értelemszerűen szintén jelentős eleme lesz a tájímázs beedolgozása a termék imázsába, melynek során a kettő szervesen összekapcsolódik – és egy idő után a helyi termékek imázsa a táj imázsának is részévé válik. A személyes értékesítés során a táj a maga fizikai valójában is jelen van, így azonnal beépül a termék imázsába. A professzionális marketing során viszont számos taktika van, melyel beépítik a termék imázsába. Sokszor magának a vállalkozásnak a nevébe beépül

17 A termelő és fogyasztó közti személyes kapcsolattal behatóan foglalkozik Koensler (2018).

a település neve, vagy épp egy jellegzetes, helyi hangzású tájnév. A termékek nevei is sokszor hordozzák a táj jellegzetességeit, akár magának a Balatonnak a nevét, akár egy, a tájhoz szorosan kapcsolódó történetet például a vállalkozás helyszínét adó falu hat malmáról. Ezt a folyamatot főként a *professzionális* típusba tartozó gazdaságok irányítják kivételes tudatossággal:

„Na most, ha valaki eljön hozzánk, és sajtot vesz, akkor általában ezekről (ti. az elnevezés háttértörténetéről) én mesélek neki. És akkor innentől többel megy el, mint egy íz. Tehát nem az van, hogy csak kóstoltam egy falat sajtot, hanem azzal megy el, hogy valami emléke maradt. (...) És akkor ebből tulajdonképpen egy kicsit a Balaton-felvidékből visz haza ezeken a sztorikon keresztül, amit természetesen, félreértés ne legyen, nem az én népnevelői nagyságom... Lófaszt, hát ez a marketing. Tehát hogy avval a dologgal együtt én ivódok be, ugyanis amikor onnan kezdve már gondolkodik, ha eszébe jut a Balaton-felvidék, akkor eszébe fog jutni a sajt. Tehát akkor lesz egy kötött fogyasztórétegem. Tehát ez mind-mind egyébként ilyen értelemben ki van találva, bármennyire romantikusan hangzik, vagy ez most pont antiromantikus, de egyébként ez ilyen. Az egész történet ki van találva.” (Professzionális agrárvállalkozó, 2019)

A másik jelentős eszköz a sajt értékének fabrikálásban a sajtkészítő személyének és történetének megjelenítése a sajt imázsában (Pétursson 2013, Paxson 2013): *„tehát maga a személyünk is számított nekik, nem csak az, hogy sajt, meg ilyesmi”* (hagyományos termelő, 2019). A személyes értékesítés során ismét csak egyértelműen és látványosan kapcsolódik a termék az árus személyével, sokan nem is a sajtot, hanem az árusító *szakállas fiatalembert* keresik a piacon. Arra is van példa, hogy maga a név is a gazdálkodó nevét foglalja magában, de ha ez nem is következik be, a professzionális marketing csatornáin mindenképp hangsúlyosan megjelenik a sajtkészítő arca, személye és története is. Olyan speciális eset is van, ahol a gazdálkodó neve mint „márka” önmagában is értéket hordoz az imázs számára, mivel gasztronómiai körökben ismert séf rokona által.

A térségre nagyon jellemző, hogy a személyes marketing – mely más területeken sokszor a legfontosabb, túlnyomó többségbe kerül – itt legalábbis egyenlő mértékben jelenik meg a tájjal mint marketingelemmel. Sőt, akik számára személyének megjelenítése a marketingben idegen, azoknak „pótolni” is tudja a személyességet a marketingben, túlsúlyba kerülve és sokszor az egész marketingimázst elfoglalva. Aki él professzionális marketinggel, annál valamilyen formában mindenképp megjelenik a táj imázsa. Különösen felértékelődik ez azokon az értékesítési helyszíneken, ahol nincs ott személyesen a termelő, így a termék imázsának kell eladnia a terméket. Ezeken a helyeken a termékben hordozott tájimázs döntő érv lesz a vásárló számára döntése meghozásakor.

Konklúzió

A tér befolyásoló erejére vonatkozó kutatási kérdésre az a válasz adható, hogy bár a tér fizikai voltával is befolyást gyakorol a sajtőkészítők termelési módjaira, ez eltörpül az imaginárius táj hatása mellett. Ez a helyi termékek teljes, turizmus és leköltözők által meghatározott piacának voltaképpen motorja, és ezáltal az alacsony induló tőkével rendelkező hagyományos és régi bebíró termelőknek egyenesen létfeltétele, a kirajzolódó családi gazdálkodó és professzionális üzem típusúak működéséhez pedig jelentős könnyebbséget nyújt. Egyúttal a gazdálkodói kapcsolatokra is hat, leginkább a turisztikai és városi beköltözők által generált kereslet által fenntartott piacon keresztül, ahol egyfajta specializáció alakul ki az egyes termelők között. Ezenkívül ugyanazon vendéglátói kör is felmerül mint termékeik piaca, mely szintén hat a specializációra, amely viszont sem együttműködést, sem konfliktust nem generált eddig. Hogy mennyire jellemző hasonló kapcsolatrendszer más, turizmus által nem érintett területen a sajtőkészítőkre, arra készülő disszertációm térbeli különbségeket összehasonlító fejezeteiben fogok választ adni.

Míg az agrártudás a digitalizációval egyre könnyebben megszerezhetővé válik, az értékesítési tudás, a marketinghez való érzék és a marketingről való tudás szerepe jelentősen felértékelődik. A táj imázsa azonban a Balaton-felvidéken gyakorlatilag helyettesíteni tudja a professzionális marketinget, és a máshol túlsúlyban lévő személyességet hangsúlyozó marketinggel akár egyenrangú elemként tűnik fel a gazdaságok imázsában, gyakorlatilag minden termelő épít rá valamilyen formában. A termelők marketingje pedig hiába szolgálja elsősorban a saját értékesítést, mindeközben óhatatlanul a befogadó tér imázsára is kihat. A tájimázs kiemelt eleme, egyúttal koncentrált megjelenési formája, élményformába való sűrítése is a Liliomkert Piac, amely egyúttal maga is hozzájárul a tér imázsához is. Így jelen esettanulmány azt is példázza, hogy – megfelelő egyéb feltételek és körülmények között – egy igazán jól működő piac (és azt fenntartó tájimázs) milyen óriási jelentőséggel tud bírni a termelők értékesítésében, és ezáltal sikerességében, vagy akár egyáltalán fennmaradásában. Különösen jelentős ez hatás a *hagyományos* és a *régi bebíró* termelőkre. Ezenkívül a köztük lévő élénk gazdasági kapcsolatok kialakulásához és fennmaradásához is hozzájárul. Mindezek mellett egy sor olyan további értékesítési formát találunk, mely mögött változó formában, de mindenképp ott a táj imázsa. Ilyen az éttermek nagyszámú jelenléte, a háztól értékesítés kiemelt jelentősége, a saját vendéglátóhely üzemeltetése.

Mindez számtalan izgalmas vidékfejlesztési tanulsággal is kecsegtet, melyeket szintén érdemes átgondolni. A tanulmányban bemutatott gazdaságok a maguk módján mind sikeresek, és a rendelkezésükre álló tőkékből, körülményekből a legtöbbet igyekeznek kihozni. Abban azonban, hogy képesek-e fennmaradni, legalább ekkora szerepe van a külső körülményeknek, például a táj imázsára sikeresen építő, jól működő piacnak, ami a rövid ellátási láncok, a közvetítő szereplők szerepét húzza alá a helyi élelmiszerrendszerek fenntartásában, a kistermelők gazdasági sikerességében is. Ez azért is fontos, mert a kész termék minőségét nem feltétlenül határozza meg

az indulótőkék nyújtotta előny, viszont a gazdasági fenntarthatóságot elősegíti. A *hagyományos és régi bebíró* gazdaságok termékei minőségben nem maradnak el a többi termelőtől, sőt, egyedülálló minőségű termékeket is találunk köztük, ám a marketing használatának hiánya miatt, piachely híján valószínűleg nem találnák meg fogyasztóikat. Pedig agrártudásuk is sokszor nagyon magas, és a termelés és feldolgozás folyamatában kifejezetten professzionálisak, a marketingtudás hiánya miatt azonban sok helyen háttérbe kerülnek, és sokszor az eltűnés veszélye fenyegeti őket. Fennmaradásuk gazdasági szempontból is nagyon fontos érdek. Ebben a külső körülményeknek, az elérhető értékesítési csatornáknak is kulcsszerepe van. Mindezekre a vidékfejlesztés különféle szereplőinek is komoly hatása lehet. A piaci igényeket ismerő, magasabb marketingtudással rendelkező termelők számára pedig, ha nem is létkérdés, de mindenképp jelentős könnyebbség a megélhetésben a piac és más, a turizmusra hatékonyan építő értékesítési formák jelenléte a térségben. Ugyanakkor olyan közvetítő szereplőkre is igény mutatkozik, akik még nem jelentek meg a térség gazdaságában, például az éttermekkel való ellentmondásos kapcsolat esetében, ahol a rövid ellátási lánc hiányosnak, szakadozotttnak, elégtelennek mutatkozik.

A helyi termékek hozzáférhetősége kapcsán mindez komoly dilemmákat is rejt magában. A térség termelői termékeinek fogyasztói döntő többségben a magasabb jövedelmű turisták és bebírók. Ugyanakkor számos olyan termelő él túl ezen fogyasztóréteg segítségével, akik más területeken nem tudtak sikeresen értékesíteni, és mára eltűntek. Ők pedig alacsonyabb jövedelmű fogyasztórétegeket is kiszolgálnak a térség hagyományos értékesítési helyszínein. Ezt a problémát azonban a helyi élelmiszerrendszer egészét tárgyaló jövőbeli szövegekben fogom részletesen, minden oldalról bemutatni.

Irodalom

- Appadurai, A. (2008): Különválások és különbségek a globális kulturális gazdaságban. In Niedermüller, P. – Horváth, K. – Oblath, M. – Zombory, M. (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. Budapest: Nyitott Könyv – L'Harmattan Kiadó, 238–262.
- Balázs, B. (2012): Local Food System Development in Hungary. *International Journal of Agriculture & Food*, 19(3): 403–421.
- Balázs, B. (2020): Élelmiszer-önrendelkezés. *Fordulat*, (29): 83–101.
- Balázs, B. – Benedek, Zs. (2014): Az élelmiszer-termelés relokalizációjának térbeli-társadalmi különbségei Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 28(4): 63–76. <https://doi.org/10.17649/TET.28.4.2644>
- Balázs, B. – Balogh, L. – Réthy, K. (2021): Merre tovább agroökológia? *Fordulat*, (29): 243–268.
- Bali, J. (2014): „Újparasztok.” Párhuzamos modellek a magyar falusi mezőgazdasági kistermelésben. In Schiller, K. – Tóth-Kirzsa, F. (szerk.): *Mwomboko. Köszöntő*

- kötet *Sárkány Mihály 70. születésnapjára*. Budapest: MAKAT – ELTE BTK Néprajzi Intézet, 72–79.
- Benedek, Zs. – Fertő, I. – Baráth, L. – Tóth, J. (2014): Termelői heterogenitás a rövid ellátási láncokban: a piacokon értékesítő gazdák jellemző különbségei. *Gazdálkodás*, 58(4): 307–319.
- Berger, V. (2018): *Térre szőtt társadalmiság. A tér kategóriája a szociológiai elméletekben*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – Könyvpont.
- Bilewicz, A. – Śpiewak, R. (2015): Enclaves of Activism and Taste: Consumer Cooperatives in Poland as Alternative Food Networks. *Socio.hu*, (3. angol nyelvű különszám) 145–166. http://www.socio.hu/uploads/files/2015en_food/bilewicz.pdf (Letöltve: 2016. június 2.)
<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015en.145>
- Born, B. – Purcell, M. 2006. Avoiding the Local Trap. Scale and Food Systems in Planning Research. *Journal of Planning Education and Research*, 26(2): 195–207. <https://doi.org/10.1177/0739456X06291389>
- Bourdieu, P. (1999): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz, R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 156–177.
- Bourdieu, P. (2011): A habitus és az életstílusok tere. *Replika*, (72): 49–94.
- Csizmady, A. – Csurgó, B. (2012): A városból vidékre költözők beilleszkedési stratégiái. In Kovách, I. – Dupcsik, Cs. – P. Tóth, T. – Takács, J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Argumentum Kiadó, 149–166.
- Csurgó, B. (2007): Képek és képzetek a mai magyar vidékről. In Kovách, I. (szerk.) *Vidékiek és városiak. A tudás és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan – MTA PTI, 45–67.
- Csurgó, B. (2013): *Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék*. Budapest: Argumentum – MTA TK SZI.
- Csurgó, B. (2014): A vidék nosztalgiaja. Kulturális örökség, turizmus- és közösség-szervezés három észak-alföldi kistérségben. *Socio.hu*, 4(2): 1–19. <https://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2014.2.1>
- Csurgó, B. – Nagy Kalamász, I. (2007): A „szolgáltató vidék: a Művészetek Völgye és az etyeki bor- és gasztronómiai fesztiválok. In Kovách, I. (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – MTA PTI, 67–83.
- Demossier, M. (2020): *Burgundy. The Global Story of Terroir. 2nd Edition*. Oxford: Berghahn Books. <http://dx.doi.org/10.2307/j.ctvw04ffz>
- Egry, G. – Miklós, Á. K. (2015): An Anti-Communist Revolution of Gastronomy. The Gastronomy Renewal Movement and Hungarian History. *Mediální studia*, 9(2): 104–199.
- Farkas, Z. (2013): A társadalmi tőke fogalma és típusai. *Szellem és Tudomány*, 4(2): 106–133. <https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2013.3-4.1>

- Fejős, Z. – Szijártó, Zs. (szerk.) (2002): *Egy tér alakváltozásai. Esettanulmányok a Káli-medencéből*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Gonzalez, S. – Waley, P. (2012): Traditional Retail Markets: The New Gentrification Frontier? *Antipode*, 44(4): 1–19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2012.01040.x>
- Goodman, D. – DuPuis, E. – Goodman, M. K. (szerk.) (2013): *Alternative Food Networks. Knowledge, Practice and Politics*. London: Taylor and Francis Ltd. <https://doi.org/10.4324/9780203804520>
- Hann, C. – Hart, K. 2011. *Economic Anthropology*. Polity Press, Cambridge.
- Hinrichs, C. C. (2000): Embeddedness and Local Food Systems: Notes on Two Types of Direct Agricultural Market. *Journal of Rural Studies*, 16(3): 295–303. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(99\)00063-7](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(99)00063-7)
- Hinrichs, C. C. (2003): The Practice and Politics of Food System Localization. *Journal of Local Studies*, (19) 22 – 45. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(02\)00040-2](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(02)00040-2)
- Hirsch, E. (2013): Environment and economy. In Carrier, J. G. (szerk.): *A Handbook és Economic Anthropology*. Northampton: Edward Elgar, 325–343.
- Hoyk, E. – Farkas, J. Zs. (2017): A kultúrtáj, mint térségtípus Magyarországon. In Blanka, V. – Ladányi, Zs. (szerk.): *Interdiszciplináris táj kutatás a XXI. században: a VII. Magyar Tájökológiai Konferencia tanulmányai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Földrajzi és Földtudományi Intézet, 251–257.
- Jehlička, P. – Griviňšč, M. – Visserd, O. – Balázs, B. (2020): Thinking food like an East European: A critical reflection on the framing of food systems. *Journal of Rural Studies*, 76, 286–295. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.04.015>
- Juhász, P. (2016): Farmok, technológiák, hálózatok, kooperációk – nemzetközi trendek a mezőgazdaságban. In Kovács, K. (szerk.): *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Budapest: Argumentum Kiadó, 21–36.
- Kisbán, E. (1997): Táplálkozáskultúra. In Paládi-Kovács, A. (főszerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 417–584.
- Kisbán, E. (2017): Termelők a piacon, termelői piacok. In Fodor, P. – Gyöngyössy, O. (szerk.): *Sodrásban: Tanulmányok Dr. Szűcs Judit köszöntésére*. Csongrád: Csongrádi Információs Központ Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, 300–313.
- Kiss, M. (2016): A helyitermék-előállítás szerepe és típusai szatmári és zalai LEADER programok alapján. In Kovács, K. (szerk.): *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Budapest: Argumentum Kiadó, 255–278.
- Kneafsey, M. – Venn, L. – Schmutz, U. – Balázs, B. – Trenchard, L. – Eydenwood, T. – Bos, E. – Sutton, G. – Blackett, M. (2013): *Short Food Supply Chains and Local Food Systems in the EU. A State Play of their Socio-Economic Characteristics*. JRC Scientific and Policy Reports.
- Koensler, A. (2018): Reinventing Transparency. Governance, Trust and Passion in Activism for Food Sovereignty in Italy. *Ethnologia Europaea*, 48(1): 50–68. <https://doi.org/10.16995/ee.1950>

- Kovács, I. (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest: Argumentum Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet).
- Kovács, I. (szerk.) (2007a): *Vidék- és falukép a változó időben*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Kovács, I. (szerk.) (2007b): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan Kiadó – MTA PTI.
- Kovács, D. (é. n.): *Az élményszolgáltatás és tovább*. http://unireg-ipa.rkk.hu/elmenyszolgáltatag/ipa_kd.pdf (Letöltve: 2017. április 17.)
- Lajos, V. – Nemes, G. (2020): Megalkotott valóságok: sokszínű kisvilágok a Káli-medencében. In Jakab, A. Zs. – Vajda, A. (szerk.): *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság, 171–182.
- Leitch, A. (2003): Slow Food and the Politics of Pork Fat: Italian Food and European Identity. *Ethnos*, 68(4): 437–462. <https://doi.org/10.1080/0014184032000160514>
- Lengyel, Gy. – Szántó, Z. (1998): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó.
- Lovas Kiss, A. (2011): *Kisüzemi gazdaságok társadalmi szerepváltozása. Esettanulmány egy bihari településről*. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.
- Mészáros, Cs. (2020): Kié az antropocén? A globális klímaváltozás antropológiai szemlélete. *Replika*, (113): 145–164. <https://doi.org/10.32564/113.8>
- Nemes, G. – Csizmadiané Czuppon, V. – Kujáni, K. – Orbán, É. – Szegedyné Fricz, Á. – Lajos, V. (2019): The local food system in the 'genius loci' – the role of food, local products and short food chains in rural tourism. *Studies in Agricultural Economics*, 121(2): 111–118. <https://doi.org/10.7896/j.1910>
- Nemes, G. – Orbán, É. (2020): Vidéki dzsentrifikáció és falusi turizmus a Káli-medencében – a Lo-Káli kutatás első eredményei. In Sulyok, J. – Papp, Zs. M. – Formádi, K. – Fehérvölgyi, B. (szerk.): *Balaton vihar előtt és után – A térség, mint élettér, és mint turisztikai úti cél aktuális kihívásai*. Veszprém: Balaton Turisztikai Kutatóintézet.
- Okura Gagné, N. (2011): Eating Local in a U.S. City: Reconstructing „Community” – a Third Place – in a Global Neoliberal Economy. *American Ethnologist*, 38(2): 281–293. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1425.2011.01306.x>
- O'Neill, K. J. (2014): Situating the 'alternative' within the conventional – local food experiences from the East Riding of Yorkshire, UK. *Journal of Rural Studies*, (35): 112–122. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2014.04.008>
- Orbán, É. (2020): „Mi lesz veled, Káli-medence?” – dzsentrifikáció a „magyar Provence-ban”. Budapest: TDK dolgozat, kéziratban.
- Ostrom, M. (2006): Everyday meanings of „local food”: Views from home and field. *Community Development*, 37(1): 65–78. <https://doi.org/10.1080/15575330609490155>
- Paxson, H. (2010): Locating Value in Artisan Cheese: Reverse Engineering Terroir for New World Landscapes. *American Anthropologist*, 112(3): 444–457. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1433.2010.01251.x>

- Paxson, H. (2013): *The Life of Cheese. Crafting Food and Value in America*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520954021>
- Pétursson, J. P. (2013): Eduardo's Apples. The Co-Production of Personalized Food Relationships. *Ethnologia Europaea*, 43(2): 17–29. <https://doi.org/10.16995/ee.1113>
- Power, D. – Scott, A. J. (2004): *Cultural Industries and the Production of Culture*. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203392263>
- Robinson, J. M. (2016): Making the Land Connection: Local Food Farms and Sustainability of Place. In Kersten, J. – Meyer, J. M.: *The Greening of Everyday Life: Challenging Practices, Imaging Possibilities*. Oxford: Oxford University Press, 198–210. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198758662.003.0013>
- Robinson, J. M. – Framer, J. F. (2017): *Selling Local: Why Local Food Movements Matter*. Indiana University Press: Blomington. <https://doi.org/10.2307/j.ctt2005w4g>
- Robinson, J. M. – Hartenfeld, J. A. (2007): *The Farmer's Market Book*. Indiana University Press: Blomington.
- Schleicher, V. (2018): *Kultúrfürdő. Kulturális kontaktusok a Balaton térségében 1822–1960 között*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Smith, J. – Jehlička, P. (2013): Quiet sustainability: Fertile lessons from Europe's productive gardeners. *Journal of Rural Studies*, (32): 148–157. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2013.05.002>
- Tieman, T. K. (2008): Grower-Only Farmers' Markets: Public Spaces and Third Places. *The Journal of Popular Culture*, 41(3): 467–487. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5931.2008.00531.x>
- Trubek, A. B. (2008): *The Taste of Place. A Cultural Journey into Terroir*. Berkeley – Los Angeles: University of California Press. <http://dx.doi.org/10.1525/9780520934139>
- Trubek, A. B. – Bowen, S. (2008): Creating the Taste of Place in the United States: Can We Learn from the French? *GeoJournal*, 73(1): 23–30. <https://doi.org/10.1007/s10708-008-9175-3>
- Ulin, R. C. (1998): Hagyományalkotás és reprezentáció mint kulturális tőke. A dél-nyugat-francia borászat története. *Replika*, (29): 185–197.
- Watson, S. (2009): The Magic of the Marketplace. Sociality in a Neglected Public Space. *Urban Studies*, 46(8): 1577–1591. <https://doi.org/10.1177/0042098009105506>
- Watson, S. – Studdert, D. (2006): *Markets as Sites for Social Interaction: Spaces of Diversity*. Bristol: Policy Press.
- Weiss, B. (2018): *Real Pigs. Shifting Values in the Field of Local Pork*. Durham – London, Duke University Press. <http://dx.doi.org/10.2307/j.ctv11sn7jn>
- Zukin, S. (2008): Consuming Authenticity. From outposts of difference to means of exclusion. *Cultural Studies*, 22(5): 724–748. <https://doi.org/10.1080/09502380802245985>

A külterületi zártkertek benépesülése a lakhatási válság árnyékában.

Egy Budapest környéki eset tanulságai¹

Urbanisation of peri-urban allotment gardens in the shadow of housing crisis.

Case study from the Budapest metropolitan area

Vigvári András²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.1.7>

Beérkezés: 2021. 12. 15.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 04. 05.

Elfogadás: 2022. 06. 13.

Összefoglaló: A külterületi zártkertekbe való kiköltözés az utóbbi évek egyik legjelentősebb és legsajátosabb lakásmobilitási formája Magyarországon, amelynek során korábbi mezőgazdasági besorolású, rurális területek félinformális lakóövezetökké váltak. Az egykori, települések környékén található zártkertek az intenzív mezőgazdasági kertművelés fontos bázisául szolgáltak, az államszocializmusban pedig a második gazdasághoz kapcsolódó termelés mellett rekreációs és szabadidős funkcióval is bírtak a háztartások életében. A rendszerváltást követő gazdasági és társadalmi változások következtében a zártkertek is erőteljes funkcióváltáson mentek keresztül, ami a zártkertek lakhatásban betöltött szerepének növekedéséhez vezetett. A zártkertek államszocialista korszakra jellemző kistermelői és rekreációs szerepe erőteljesen visszaszorult: a területek egy része gyors hanyatlásnak indult, míg a kedvezőbb elhelyezkedésű területek lakhatásban betöltött szerepe az 1990-es évektől fokozatosan felértékelődött. A városok vonzásában fekvő, olcsó ingatlanokat kínáló zártkertek a 2000-es évektől egyre több kiköltöző háztartás lakhatási célpontjává váltak. Tanulmányomban egy budapesti agglomeráció peremén elhelyezkedő zártkert átalakulásán keresztül azt kívánom bemutatni, hogy milyen strukturális folyamatok járultak hozzá az egykori mezőgazdasági területek benépesüléséhez.

Kulcsszavak: lakásmobilitás, lakhatási egyenlőtlenségek, szuburbanizáció

Abstract: Moving out to peri-urban allotments has been one of the most significant and widespread forms of residential mobility in Hungary in recent years, with formerly agricultural rural areas becoming semi-informal residential areas. The former peri-urban allotments served as an important base for intensive agricultural horticulture, and during the socialist period they also served a recreational and leisure function in the life of

1 A tanulmány megjelenését a 'Precarious Housing in Europe. Pushing for innovation in higher education' Erasmus+ kutatási projekt támogatta.

2 KRTK Regionális Kutatások Intézete, email: vigvari.andras@krtk.hu

households, in addition to the production related to the second economy. The economic and social changes that followed the change of regime have also led to a major change in the function of Hungarian allotment gardens, which has led to an increase in their role in housing. The small-scale productive and recreational role of allotments, which was typical of the socialist era, declined sharply: some areas rapidly declined, while the housing role of the more well-situated areas gradually increased from the 1990s onwards. Since the 2000s, allotments, which offer cheap housing in urban areas, have become the housing destination of an increasing number of households. In my paper, I intend to illustrate the structural processes that have contributed to the urbanisation of former agricultural land through the case of an allotment on the outskirts of the Budapest metropolitan area.

Keywords: housing mobility, housing inequities, suburbanisation

1. Bevezetés, problémafelvetés

„Fiatalember, írja le, hogy ez olyan szép, mint a Hűvösvölgy. És hogy hatalmas az összetartás, az emberek figyelnek egymásra, nem úgy, mint Budapesten. Mert nagyon sokan jönnek ám ide ki lakni Budapestről, mert Pest már nem olyan, mint régen... Olyan, mint egy börtön. Itt pedig szabadság van. Ha elfogy az ember pénze, maximum lekapcsolják az áramról, de a házat nem tudják elvinni” – összegezi gondolatait beszélgetésünk végén, kapujában állva Erzsébet, a zártkertek – vagy, ahogy az itteniek mondják, a *Dűlők* – egyik nyugdíjas lakója. A hosszúra nyúlt búcsúzkodás közben folyamatosan járnak az autók a hepehupás földúton. A munkából hazafele igyekvő autóvezetők kocsijukból ránk nézve biccentenek és haladnak is tovább, távolodásukat az egyre szűnő porfelhő jelzi. A természetközeli táj és a szűk, göröngyös úttest ellenére hétköznapi délutánoként szinte városi forgalmat bonyolítanak le a *Dűlők* egykori mezőgazdasági útjai. Az autóvezetők egy része rutinos szlalomozással kerülgeti a gödröket, mások, megelégedve a lassú haladást, a szemközti ugar szélén új utat vágtak maguknak, és ott közlekednek.

Az út egyik oldalát szántóföld szegélyezi, ami egészen a dombtetőig kúszik fel, azon túl már a város kezdődik. Az út másik oldalán keskeny telkek váltják egymást, amelyeket egykor szőlősorokban mértek ki. Némelyik parcella ma már inkább erdőre hasonlít, a korábban ültetett szabályos szőlősorok már alig ismerhetők fel, és a hétfégi tartózkodásra épült kis házak is sokszor elvesznek az egykori kertek helyét fokozatosan átvevő bozótos között. A természet által visszavett háztáji és nyaralótelkeket azonban mind gyakrabban szakítják meg a falusi és kertvárosias utcákra jellemző porták: a saját erőből, apránként bővített és átépített házak, a gyékénnyel letakart drótkerítések, az udvarokban széthagyott gyerekjátékok és a nemrégiben lepakolt tüzelőnek való és egyéb építési anyagok; de leginkább a mindenhol ugató kutyák jelzik, hogy sokan mindennap ide jönnek haza.

Noha az imént bemutatott „képsorok” az általam kutatott Budapest környéki zártkertben készültek, hasonló „felvételek” az ország számos pontján megörökíthetők lennének. A városok környékén található külterületi zártkertek folyamatos benépesülése és lakhatást szolgáló hasznosítása mára ugyanis országos jelenséggé vált, amely a rendszerváltás utáni időszak egyik legfigyelemreméltóbb és mind ez

idáig kevésbé kutatott lakásmobilitási folyamatának számít a magyarországi városi térségek életében. A Habitat for Humanity Magyarország 2018-ban készült Éves Lakásjelentése a zártkertekbe való kiköltözést mára az egyik legjelentősebb, számokban is mérhető térbeli kiszorulási formának tekinti Magyarországon (Czifrusz et al. 2018). A jelentés³ a KSH népszámlálási adataira támaszkodva kimutatja, hogy a külterületi zártkertekben élők száma 2001 és 2011 között országos szinten is megduplázódott: míg 2001-ben csupán 42,2 ezren éltek e területeken, addig ez a szám 2011-re 89,5 ezer főre emelkedett. Habár országos, reprezentatív kutatás a külterületi zártkertek benépesüléséről azóta sem született, a kiköltözési folyamatokat vizsgáló lokális kutatások is a kiköltözők emelkedő számáról tudósítanak (Bajmócy et al. 2018, Gagyí–Vigvári 2018, Vasárus 2016).

A magyarországi városkörnyéki zártkertek benépesülése szorosan illeszkedik ahhoz a világszerte is zajló térbeli-társadalmi folyamathoz, amely során a megfizethető városi lakhatás hiányának következtében egyre szélesebb társadalmi csoportok szorulnak ki a városokból, és kénytelenek lakhatásukat a városoktól távol, önerőből megoldani (Hochstenbach–Musterd 2018, Smith 2002, Ward–Peters 2007, Wetzstein). A magyarországi zártkertekben zajló lakásmobilitási folyamatokat így a városi térségekre jellemző lakáshiány és lakásár-emelkedés nyomán kibontakozó, egyre szélesebb társadalmi csoportokat érintő lakhatási válság következményének tekintem, amely során a háztartások a városi térségekben elérhető magasabb jövedelem és a területek peremhelyzetéből fakadó olcsó lakhatási lehetőségek kombinációja segítségével képesek társadalmi újratermelésüket megvalósítani.

Tanulmányomban egy Budapest környéki zártkertben végzett etnográfiai terepmunka eredményeire támaszkodva arra keresem a választ, hogy az általam vizsgált tér milyen lakásmobilitási szerepet tölthet be az egyre inkább megfizethetatlenné váló fővárosi lakásviszonyok árnyékában, miért vált egyre szélesebb társadalmi csoportok számára vonzó lakóterületté a rendszerváltást követő évtizedekben, és milyen lakásmobilitási mintázatok figyelhetők meg a rendszerváltás óta a területek benépesülésének folyamatában. Írásomban a terepmunkám színhelyéül szolgáló zártkertet magyarországi és fővárosi lakhatási és lakáspolitikai folyamatok térbeli lenyomataként is értékelem, és arra vagyok kíváncsi, hogy a lakhatási válság különböző ciklusai (posztszocialista átmenet, 2008-as gazdasági válság és 2015 utáni konjunktúra) miként hatottak az általam vizsgált zártkertbe költöző háztartások lakásmobilitási pályájára, és miért vált a zártkert vonzó lakásmobilitási célponttá számukra. Írásomban így a zártkeretek benépesülését nem csupán kiszorulásként, hanem olyan lakásmobilitási folyamatként is értékelem, amely a lakhatási válságban érintett társadalmi csoportok számára egyfajta „menekülőútként” szolgál és a megkapaszkodást és a biztonságos lakóhely képzetét jelenti. Tanulmányomban ezért részletesen elemzem azokat a strukturális folyamatokat, amelyek hozzájárul-

3 <https://habitat.hu/mivel-foglalkozunk/lakhatasi-jelentesek/lakhatasi-jelentes-2018/>

nak az általam vizsgált zártkert benépesüléséhez, és meghatározzák az odaköltözők lakáséletútját, és arra is keresem a választ, hogy mitől válik az odaköltöző háztartások számára vonzó és biztonságos lakóhellyé.

2. A magyarországi zártkertek benépesülésének település-szociológiai kontextusa

A hazai külterületi zártkertek funkcióváltása és lakhatási célra való hasznosítása nemzetközi összehasonlításban nem számít példa nélküli jelenségnek. A magyarországi zártkertekhez hasonló tértípusok benépesülésére számos olyan nemzetközi párhuzamot találhatunk, amely során periferikus, városok peremén található egykori rurális területeket a háztartások lakhatási célokra kezdenek el hasznosítani (Hilbrandt 2019, Leetmaa et al. 2012, Ward–Peters 2007). Az Egyesült Államok esetében Ward és Peters az informális, szórványszerű lakónegyedek (*Informal Homestead Subdivision*) sokasodására hívják fel a figyelmet, amelyek egyre több háztartás lakhatási igényeit elégítik ki a déli államok nagyvárosainak gyűrűjében (Ward–Peters 2007: 206). Leetmaa és szerzőtársai az észtországi Tallinn körül átalakuló, egykori nyaraló- és kertövezetek (*dacha settlements*) benépesülésére a szuburbanizációs folyamatok „rejtett területeiként” hivatkoznak, amelyek megfizethető lakhatási alternatívát nyújtanak az egyre drágábbá váló elővárosi lakóparkok ingatlanjaival szemben (Leetmaa et al. 2012: 15). Hasonló folyamatokat figyeltek meg a kutatók más posztszocialista térség nagyvárosi övezetei, így Prága (Spilková–Vágner 2016), Moszkva (Makhrova–Kirillov 2018), Gdańsk és a „Három Város” (Moskalonek et al. 2020) esetében is.

A külterületi zártkertek benépesülése nem előzmény nélküli jelenség a magyarországi települések életében sem, ugyanis a város széli kertek – a mezőgazdasági termelésben betöltött jelentőségükön túl – történetileg is meghatározó szerepet játszottak a városokban és környékükön összpontosuló lakáshiány kezelésében (Beluszky 1982: 326). Az 1960-as évek végétől a téeszek és állami gazdaságok területeiből kialakított zártkertek⁴ az egykori város széli kerthagyományok folytonosságának tekinthetők államszocialista keretek között (Cros Kárpáti et al. 2004: 51). A zártkertek eredetileg a második gazdasághoz kapcsolódó háztáji gazdálkodás fontos bázisául szolgáltak. A zártkertekben zajló intenzív mezőgazdasági termelés a háztartási keretek között végzett kiegészítő tevékenységek egyik legelterjedtebb formájának számított a szocialista termelési viszonyok között. A területek mezőgazdasági funkciója azonban az 1970-es és 1980-as évektől kezdve háttérbe szorult a zártkertek rekreációs szerepének felértékelődésével, aminek következtében a

4 A zártkertek jogállását az 1967. évi földtörvény rendezte, amely kimondta „a táblásíthatóság szempontjából a nagyüzemi művelésre alkalmatlan területek kizárását a téeszek és állami gazdaságok használatából”, és lehetővé tette, hogy ezeket a földeket magántulajdonba adják a településen lakó emberek számára (Cros Kárpáti et al. 2004: 51).

területek egyre inkább a hétvégi házépítések célterületeivé váltak, amelyek a lakófunkció részleges megjelenését⁵ eredményezték (Hegedüs–Manchin 1986).

A rendszerváltást követő gazdasági és társadalmi változások következtében a zártkertek is erőteljes funkcióváltáson mentek keresztül, ami a korábbi mezőgazdasági és rekreációs szerep visszaszorulásához és az állandó lakófunkció erősödéséhez vezetett (Pócsi 2009, Vasárus 2019). A háztáji gazdálkodáshoz kapcsolódó kertművelés fokozatos eltűnése a növekvő művelési költségekkel magyarázható, míg az üdülőfunkció háttérbe szorulása a rendszerváltás utáni elszegényedéssel, illetve a háztartások szabadidő-eltöltési szokásainak megváltozásával hozható összefüggésbe (Cros Kárpáti et al. 2004). A fenti folyamatok következtében a városoktól távol eső, értéktelenebb zártkertek gyakran parlagon maradtak, míg a városokhoz közel eső kertek a rendszerváltás utáni (szegénységi) szuburbanizációs folyamatok célterületeivé váltak (Cros Kárpáti et al. 2004, Csizmady et al. 2019, Dövényi–Kovács 1999, Vasárus 2016).

A központi és helyi állami szabályozás azonban csak korlátozottan tudta követni a területeken zajló térbeli-társadalmi folyamatokat. A területeken megjelenő lakásmobilitási folyamatok következtében a zártkertekben meglehetősen spontán és a hatóságok által nehezen kontrollálható térbeli-társadalmi modellek érvényesülnek, aminek következtében a területek sokszor az informális lakónegyedekre jellemző sajátosságokat mutatják (Guevara 2014, Roy 2005, Tsenkova 2010). A benépesülő zártkertek egyrészt a szabályozási környezet szürke zónájában helyezkednek el: lakcímnnyilvántartási szempontból lakóhelynek számítanak, azonban a spontán benépesült területeket a helyi szinten szabályozott építészeti és településrendezési szabályok legtöbbször nem lakóövezetként, hanem mezőgazdasági területként kezelik. A zártkertek másrészt a települések külterületein, nehezen megközelíthető helyeken fekszenek: rossz úthálózattal rendelkeznek, infrastrukturális ellátottságuk hiányos, és sokszor a lakhatáshoz elengedhetetlen közszolgáltatások (ívívíz-, gáz- és csatornahálózat) sem állnak rendelkezésre a beköltöző háztartások számára.

A benépesült zártkertek hiányos infrastrukturális ellátottságuk, bizonytalan szabályozási helyzetük és térbeli-társadalmi peremhelyzetük folytán egyfelől a térbeli-társadalmi marginalizációs folyamatok tipikus példájának tekinthetők, aminek következtében a háztartások a formális városi lakáskörülményektől lényegesen rosszabb feltételek között kénytelenek kielégíteni lakhatási szükségleteiket. A zártkertek megfizethetőségükből (alacsonyabb ingatlanárak és lakásfenntartási költségek, valamint a saját tulajdonú ingatlanhoz jutás lehetősége) és relatíve kedvező elhelyezkedésükből (nagyvárosok közelsége) adódóan mégis vonzó lakásmobilitási célpontok lettek a nagyvárosok közelében megkapaszkodó háztartások számára. Kutatási eredményeim így azt mutatják, hogy a városok peremén benépesülő zárt-

5 Noha a korszakban az életvitelszerű tartózkodás a zártkertekben tiltott volt, a hétvégi tartózkodást szolgáló üdülőépítkezések következtében megjelenő részleges lakófunkciót a szakszótudomány a szocialista szuburbanizáció egyik sajátos, alulról jövő formájaként tartja számon (Dövényi–Kovács 1999, Stanilov–Sýkora 2014).

kertek lakásmobilitási szempontból átmeneti térként, „ugródeszkaként” vagy éppen egyfajta „utolsó mentsvárként” szolgálnak a nagyvárosból kiszoruló, illetve a nagyváros felé igyekvő háztartások számára.

A magyarországi zártkertek benépesülése sok tekintetben a globális lakhatási folyamatokat követő magyarországi lakhatási folyamatok térbeli-társadalmi lenyomatának tekinthető. A zártkertek rendszerváltás után meginduló benépesülésének első hulláma az 1990-es évek – magyarországi városokat is elérő – lakásprivatizációs folyamataihoz, a drámai mértékben megemelkedett lakásfenntartási költségekhez és az ezzel párhuzamosan kialakuló foglalkoztatási válsághoz köthető, aminek következtében egyre több háztartás prekarizálódó lakáskörülményekkel szembesült, és az elszabaduló lakásfenntartási költségeknek köszönhetően kezdett el kiszorulni városi lakásából (Dániel 1996, Győri 1995, Missetics 2017). A kiköltözések második hullámának a 2000-es évek tömeges lakáshitel-kihelyezése, majd a 2008-as válság következtében kibontakozó foglalkoztatási válság és devizahitel-krízis ágyazott meg, aminek következtében háztartások százai veszítették el jelzálogként szolgáló otthonukat. A 2010-es évektől a kilakoltatások és ingatlanárverezések tömeges kiszorulási hullámot indítottak el a rosszabb ingatlanpiaci pozíciójú területek, kiemelten a zártkertek felé (Bródy–Pósfai 2020, Csizmady et al. 2019, Dancsik et al. 2015). A harmadik kiköltözési hullámot a zártkertekbe a 2010-es évek közepén a gazdasági fellendüléshez kapcsolódó ingatlanpiaci konjunktúra indította el, amely történeti összehasonlításban is példátlanul magas szintre emelte a nagyvárosi használt és az új építésű lakások, illetve a piaci albéretek árát, és egyre szélesebb társadalmi csoportok – köztük középosztálybeli, főleg fiatal háztartások – számára tette lehetetlenné a formális lakáspiacra való belépést, és terelte őket a zártkerti lakhatás felé (Csizmady et al. 2019, Hegedüs et al. 2018).

3. A kutatás módszertana

Tanulmányom egy Budapest környéki kisváros, Kelemenszeg⁶ zártkerti övezetében 2017 és 2019 között végzett etnográfiai kutatás eredményeire támaszkodik. Az általam kutatott zártkerti terület a rendszerváltást megelőzően főként mezőgazdasági és rekreációs célokat szolgált. Az 1990-es évektől a terület azonban egyre több háztartás állandó lakóhelyévé vált, annak dacára, hogy a mai napig mezőgazdasági övezetnek számít, és a lakhatáshoz szükséges közszolgáltatások csak részlegesen érhetők el az itt élők számára.

Kutatásom módszertani pilléreit a kvalitatív szociológiai vizsgálatokhoz köthető interjúkészítés, valamint a néprajzi és antropológiai terepmunkához kapcsolódó résztvevő és terepi megfigyelés jelentette (Feischmidt 2007, Goffmann 2013, Hammersley–Atkinson 2007, Kovács 2007). Terepmunkám során négy különböző adatgyűjtési módszert használtam. A kutatás első felében a zártkertek benépesü-

6 Tanulmányomban Budapestet leszámítva valamennyi földrajzi és személynevet anonizáltam, és kitalált neveket helyettesítettem.

lésében érintett és jártas szakértőkkel 15 *félig strukturált interjút*, 43 zártkertben élő, illetve hobbitelkes háztartásban pedig *lakásmobilitási és háztartási interjút* készítettem, amelyek alapján a beköltöző háztartások lakáséletútját elemeztem. A kutatás második felében, a lakásmobilitási interjúk felvétele után hét háztartással dolgoztam tovább, ezek tagjaival további interjút, beszélgetéseket rögzítettem, amelyekre dolgozatomban *háztartási etnográfikaként* hivatkozom. A háztartási etnográfia célja az volt, hogy a lakásmobilitási interjúból szerezhető információknál átfogóbb és puhább válaszokat kapjak a zártkertek benépesülésére vonatkozó kutatási kérdéseimre. A *terepi megfigyelések és a sűrű leírás* módszere kutatásom valamennyi szakaszát meghatározta, mivel a településen és a terepen szerzett benyomásaimról és tapasztalataimról mindvégig terepnaplót vezettem, feljegyzéseket készítettem.

Tanulmányom elsősorban a háztartásokkal készült lakásmobilitási interjúkra támaszkodik. A lakásmobilitási és háztartási interjúk fókuszában a háztartástagok korábbi lakhelyeinek a megismerése és a dűlőkbe költözésük körülményei álltak. Az interjúk során a háztartások földrajzi mobilitási útjának rekonstruálásán túl különös figyelmet szenteltem a költözéseket kiváltó életesemények azonosításának, mivel ezeken keresztül megérthettem a dűlők benépesülésének lakhatási és mobilitási vonatkozásait is. Mivel a teljes lekérdezés személyes teljesítőképességem határai miatt és a terület nagyságából adódóan sem volt kivitelezhető, a lekérdezéseket „a telítődés szintjéig”, azaz a tipikus esetek ismétlődéséig és a terepen fellelhető lakásmobilitási mintázatok kirajzolódásáig végeztem (Small 2009). Az interjúk hossza, jellege és mélysége – az interjúk helyzetektől és az adatközlőktől függően – háztartásonként különbözött, azonban a lakáséletútra vonatkozó legfontosabb adatokat a kutatásban részt vevő valamennyi háztartás esetében rögzíteni tudtam.

4. Egy Budapest környéki zártkert, a kelemenszegi Dűlők benépesülése

A közel tízezer főt számláló, budapesti agglomeráció peremvidékén található Kelemenszeg legfiatalabb lakónegyede a város külterületén fekvő zártkertes övezet, amit a helyiek csak *Dűlökként* emlegetnek. A korábban kertes övezetként szolgáló területen a részleges lakófunkció az 1980-as évek elejétől jelent meg, amikor egyre több budapesti kékgalléros munkás vásárolt hobbitelkeket, és épített hétvégi és nyári tartózkodásra alkalmas házat. Az 1990-es évektől kezdve a Dűlők mezőgazdasági és rekreációs funkciója azonban fokozatosan visszaszorult, és a tulajdonosok közül egyre többen állandó lakhatási célra kezdték el hasznosítani az ingatlanokat. A Dűlőkben életvitelszerűen lakó háztartások eleinte az 1980-as években érkező egykori hobbitelke-tulajdonosok köréből kerültek ki, akik a fővárosi lakhatásukat feladva költöztek egykori hétvégi házaikba. Az 1990-es évek végétől azonban egyre több, állandó lakhatásra alkalmassá tehető ingatlan is gazdát cserélt, amelyeket olyan ház-

tartások vásároltak meg, amelyek korábban egyáltalán nem kötődtek a területhez, és a Dűlőkre kizárólag lakóövezetként tekintettek. A Dűlők benépesülése a 2000-es és 2010-es években egyre intenzívebben folytatódott, aminek eredményeképp a becslések szerint jelenleg közel ötszázan élnek a területen.

Kutatásaim alapján a Dűlők lakásmobilitási vonzereje két fontos tényezőben ragadható meg. A Dűlők szívó hatása egyrészt a fővárosi gazdasági térséghez közel eső, kedvező földrajzi helyzetéből adódik, mivel a kelemenszegi zártkertekből napi ingázással is elérhető az országos viszonylatban még mindig magasabb béreket és bőségebb munkalehetőséget kínáló budapesti munkaerőpiac. A Dűlők másik vonzerejét a területek átmeneti helyzetéből adódó alacsonyabb lakásárak és lakásfenntartási költségek jelentik, aminek következtében a kelemenszegi zártkertek az egyik legolcsóbb lakhatási alternatívát kínálják a főváros közelében otthont kereső háztartások számára. A Dűlők így egyaránt vonzóak a távolabbi vidékekről a fővárosi bér munkapiac felé orientálódó háztartásoknak és kínálnak megkapaszkodási lehetőséget az elszálló nagyvárosi lakásárak és lakásfenntartási költségek folytán a fővárosból és az agglomeráció felkapott településeiről kiszorulóknak. A Dűlők lakásmobilitási szempontból így olyan zsilipszerű, átmeneti térré váltak, ami az olcsó reprodukív költségek (lakásár, lakásfenntartás) és az ingázással elérhető fővárosi munkaerőpiac kombinációján keresztül biztonságos és megtartó *menedéket* kínál a különböző lakásmobilitási pályával rendelkező háztartások számára.

Habár a lakhatás és a mindennapi élet szervezése a várostól távol eső, földutakon elérhető, gyéren közművesített, külterületi Dűlőkben jelentős erőfeszítéseket és kompromisszumokat kíván meg az ideköltöző háztartásoktól, a zártkertekben otthonra találók többsége mindezek ellenére kifejezetten elégedett a lakáskörülményeivel. Az itt élők szerint a zártkertek peremhelyzetéből fakadó kényelmetlenségekért maradéktalanul kárpótolják őket a biztonságos lakhatás, a saját birtokukban lévő,⁷ olcsó, tehermentes ingatlanok,⁸ az alacsony lakásfenntartási költségek és a *nyugodt, szabad*, természetközeli élet.

A Dűlők mint biztonságos és nyugodt lakóhely képzeete azonban csak részben tulajdonítható a zártkertek vonzerejének. Az interjúalanyok által leírt stabilitást nyújtó és békés zártkerti világ az elbeszélésekben jellemzően a háztartások korábbi kiszolgáltatott és bizonytalan lakásviszonyaival szembeállítva jelenik meg, ahonnan a biztonságot és nyugalmat nyújtó Dűlőbe *menekültek*. A *menekülés* ebben a kontextusban a Dűlőbe beköltöző háztartások korábbi bizonytalan lakhatási és egzisztenciális körülményeire vonatkozik, amiből kilépve a Dűlőkben találtak *menedékre*.

Az általam megismert háztartások többsége a Dűlőre olyan térként tekint, ahol az ember, ha bajba kerül, *el tud bújni*, és össze tudja magát szedni, és ha ügyes, képes magát megvalósítani és biztos egzisztenciát teremteni a maga és a családja számá-

⁷ A megismert 36 háztartásból mindössze 3 élt bérleti jogviszonyban a Dűlőkben, a többiek saját tulajdonú ingatlanban laktak.

⁸ Mivel a kelemenszegi zártkertek mezőgazdasági övezetnek számítanak, a lakóépületeket pedig gyümölcsárolóként tartják nyilván, nem terhelhető rájuk jelzálog egy esetleges hitelfelvétel során.

ra. Ahogy a Dűlő egyik legrégebbi lakója, az 1993 óta itt élő Attila összefoglalta: *„a rendszerváltás után, aki el akart bújni, az a Dűlőkbe jött. Sok szegény ember jött ide, akik menekültek valami elől: bankoktól, illetve egyéb dolgoktól”*. Erzsike, aki korai beköltözőként szintén a rendszerváltás óta követi nyomon a Dűlők benépesülését, a következőképpen írta le a területen zajló társadalmi és lakásmobilitási folyamatokat:

„Azt látom, hogy mindenki attól menekül, hogy a deviza. Ezek a fiatalok meg azért, mert a városban nem boldogulnak egyről a kettőre, és nem akarnak eladósodni, és nem akarnak felvenni hitelt. Azt mondják, hogy megpróbálják így, hogy egyelőre itt maradnak, és ha ez bejön... De már miért ne jönné be? És bejön ez, hogyha valaki valamit akar. Tehát itt azért tenni is kell, hogy bele tudjanak jönni.”

A 2014 óta a Dűlőkben lakó Arnold szerint pedig *„annak jó a Dűlő, akik valami miatt lezuhlott vagy megbicsaklott az életében, el akar bújni a világ elől, és ha elég kitartó és szorgalmas, akkor itt szépen újra tudja kezdeni az életét”*.

Tanulmányom következő alfejezetei a menekülés, valamint a biztonságos és nyugodt élet jelentésein keresztül igyekeznek megérteni a Dűlők benépesülésének strukturális okait, és arra keresik a választ, hogy az egykori mezőgazdasági és szabadidős célra hasznosított terület hogyan vált az elmúlt évtizedekben spontán módon benépesülő, népszerű lakóövezetté. A Dűlők benépesülésének folyamatát a háztartásokban készült lakásmobilitási interjúk alapján kívánom elemezni, azon *taszító* (menekülés) és *vonzó* (biztonságos lakóhely) tényezők strukturális okainak feltárásával, amelyek a rendszerváltás után hozzájárultak a kelemenszegi zártkertek átalakulásához. A Dűlők lakónegyedé válásának történetét a benépesülési hullámok kronológiai sorrendjét követve ismertetem: az 4.1. fejezet a rendszerváltást követő beköltözéseket, a 4.2. fejezet a 2000-es évek lakásmobilitási mintázatait és a 2008-as válság hatását, míg 4.3. fejezet a közelmúlt tendenciáit mutatja be.

4.1. Menekülés a nagyvárosból: a Dűlők benépesülése a rendszerváltástól az ezredfordulóig (1990–2000)

„Ha ezt a kisházat a nyolcvanas évek végén nem építem föl, most nem tudom, hol laknék” – indította a Dűlőbe kerülése történetéről szóló beszélgetést Attila, aki édesanyjával eredetileg az 1980-as évek közepén, pesti hobbitelkesként került kapcsolatba a kelemenszegi zártkertekkel. Az 1953-ban született férfi Angyalföldön nőtt fel három testvérével, bölcsődei gondozóként dolgozó édesanyjuk egyedül nevelte fel a gyerekeket. Attila kereskedelmi szakközépiskolában érettségizett, majd egy iparvállalatnál helyezkedett el, ahol annak rendszerváltást követő megszűnéséig dolgozott. A zártkerti telek megvásárlását falusi gyökerekkel rendelkező édesanyja kezdeményezte, a Dűlőre pedig egy Kelemenszegről ingázó munkatársának közvetítésével akadtak rá; a telket 1986-ban 28 ezer forintért vásárolták meg. A telekre Attila barátai segítségével, kalákában egy kisebb házat is felhúzott, így a család a hétvégeket is gyakran töltötte kint, a Dűlőkben. A rendszerváltás után miután Attila elveszítette munkahelyét, édesanyjával egyre kevésbé tudták fenntartani privatizált

budapesti lakásukat a magas közüzemi számlák, az adósságok és Attila bizonytalan munkaerőpiaci helyzete miatt, ezért a lakás eladása mellett döntöttek, és 1993-ban a Dűlőkbe költöztek. A lakásért kapott pénz egy részét felélték, 800 ezer forintot pedig az egykori hétvégi ház bővítésére és téliesítésére fordítottak.

Attila és édesanyja lakáséletútja nem számít egyedinek a Dűlők korai benépesülésének történetében: az 1990-es évek elejétől a Dűlőkbe elsőként telepedő háztartások többsége megingott munkaerőpiaci helyzete és a magas lakásfenntartási költségek következtében, kényszerűségből adta fel budapesti lakását, és a növekvő nagyvárosi lakhatási bizonytalanság elől a Dűlőbe *menekült*. A beköltöző háztartások egy része a korábbi telektulajdonosok köréből került ki, de az 1990-es évek végétől a 2000-es évek elejéig egyre több olyan háztartás költözött ide, amelyek a területtel korábban semmilyen kapcsolatban sem álltak. A hivatkozott háztartások tagjai Budapestről (és közvetlen közeléből) érkeztek, 1955 és 1965 között születtek, az államszocializmus alatt többnyire budapesti üzemekben, ipari munkásként dolgoztak, lakhatásukat pedig jellemzően az állami bérlakásszektor biztosította. A rendszerváltás éveiben már középkorú háztartások viszonylagosan biztos városi egzisztenciája gyorsan veszélybe került: generációs helyzetükből és iskolai végzettségükből fakadóan munkaerőpiaci helyzetük megingott, a lakásprivatizációs folyamatok, a megnövekedett lakásfenntartási költségek következtében egyre többen szorultak ki a városi lakáspiacról, lakásmobilitásuk pedig a korszakra jellemző szegénységi szuburbanizáció sajátos formájának tekinthető (Csanádi–Csizmady 2002, Dövényi–Kovács 1999, Kovács 1999, Ladányi–Szelényi 1997). *„Mi is beletartozunk abba, hogy harminc évet a kommunizmusban éltünk és utána már nem tudtunk alkalmazkodni ehhez az új rendszerhez. Az a harminc év másra nevelt minket, mint amit ez a rendszerváltás hozott. Így nem lehetett mást tenni, fel kellett adni Pestet, és el kellett jönni vidékre”* – foglalta össze a Dűlőbe költözés okait István, aki feleségével önkormányzati bérlakásukat feladva, az 1990-es évek második felében költözött a területre.

A rendszerváltás után a Dűlőkbe telepedett háztartások munkaerőpiaci helyzete a kiköltözésüket követően sem rendeződött, és csak esetlegesen (feketén vagy rövidebb, bizonytalan munkaszerződésekkkel) tudtak visszalépni a budapesti bérmarka piac alsó szegmenseibe. A kiköltözött háztartások tagjainak munkaerőpiaci integrációját távoli lakóhelyük, életkoruk, fizikai és egészségi állapotuk is hátráltatta, így többségük a 2000-es évek elején a korai nyugdíjazásba menekült, és alacsony nyugdíját a környéken vállalt informális munkából szerzett alkalmi jövedelmek segítségével igyekezett pótolni. *„Nekem csak ilyen tinglitangli munkáim voltak már, miután ide kijöttünk. Általában építőipari és asztalosmunkát vállaltam, beugró voltam brigádokban, de aztán abból is csak egyre kevesebb lett. Végül 2012-ben kerültem be a közfoglalkoztatásba, és ott szűrték ki az orvosi alkalmasságin, hogy vastagbél-daganatom van, és onnantól rögtön leszázalékoztak* – emlékszik vissza István (H17). *Ami viszont jó volt, amíg meg nem betegedtem, hogy mi itt az egész telket beültettük, fóliáztunk, nagyon sok paprikát és paradicsomot ki tudtunk innen árulni a pesti hétvégeseknek meg néhány falubelinek is.*

Sokszor csereberéltünk, mi adtuk a zöldséget, a pestiek meg a gyümölcsöt, a bort meg a pálinkát” – folytatta István.

A háztartások kiszorulását a városokból azonban nemcsak a munkaerőpiaci, hanem a lakáspolitikai folyamatok is befolyásolták. Kiemelt jelentősége volt az 1993-as lakásprivatizációs törvénynek,⁹ amely lehetővé tette a bérlakásban élő háztartások számára, hogy bérleményeiket a piaci ár 10-15 százalékáért, állami kamattámogatású hitelek segítségével vásárolhassák meg (Czirfusz–Pósfai 2015, Misetics 2017). Míg a jobb lakáskörülményekkel és nagyobb egzisztenciális biztonsággal rendelkező középosztálybeli háztartások a privatizációs folyamatok nyerteseivé váltak, addig a lakásprivatizációs folyamat a rendszerváltás után megrendült egzisztenciájú családokat sok esetben az eladósodás felé lökte, ami a Dűlőbe költözött háztartások esetében is adósságspirálhoz, majd a városból való kiszoruláshoz vezetett.¹⁰

A 2004-ben a Dűlőbe költöző Csilla Középső-Ferencvárosból érkezett, ahol az általa megvett önkormányzati lakás törlesztőrészeit nem tudta tovább fizetni. Hasonló lakáséletről járt be Erzsébet is, aki külső-ferencvárosi kétszobás lakását megvásárolta, de a magas lakásfenntartási költségek miatt az egyik szobát már a kezdetektől bérlők lakták. Miután az asszony 2001-ben elvesztette munkáját, teljesen eladósodott és a Dűlőbe költözés mellett döntött. István és felesége a Budapesttől mindössze öt kilométerre található, felkapott agglomerációs kisvárosban, Rózsaföldön vásárolták meg önkormányzati lakásukat, amit az adásvételt követően egy befektetőnek értékesítettek. A lakásért kapott összeg egy részét adósságaik törlesztésére fordították, a megmaradt összegből pedig a Dűlőbe kiköltözve egy gyümölcsstároló kibővítésével alakították ki szerény hajlékukat.

A kilencvenes években zajló kiköltözési hullámnak nemcsak a lakásprivatizációs folyamatok, hanem a lakásfenntartási költségek drasztikus emelkedése¹¹ is komoly lökést adott (Győri 1995, Hegedüs–Tosics 1998). A lakásfenntartás növekvő terhével küzdő városi háztartások számára a Dűlők így az alacsony lakásárak mellett a hiányos közműhálózatból fakadó alacsonyabb lakásfenntartási költségek miatt is vonzó lakásmobilitási célpontnak számított. A közművek hiánya ugyan komoly kockázatot jelentett az alacsony jövedelemből élő, komoly szociális és gyakran egészségügyi problémákkal is küzdő családok számára, a közműcégek felé történő eladósodás sanyarú tapasztalatai miatt az alapvető infrastruktúra hiányát a legtöbben

9 Az 1993-ban elfogadott lakásprivatizációs törvény az állami lakások tömeges kiadását eredményezte: az intézkedések nyomán 1990 és 2001 között az állami tulajdonban lévő lakások száma 721 000-ről 189 000-re apadt, ami közel 74%-os csökkenést jelent. Az elfogadott törvény egy szinte teljesen magántulajdonosi formán alapuló lakásrendszer megszilárdulásához járult hozzá, aminek következtében az állam lakhatásban játszott mozgásterét jelentősen leszűkült, a háztartások lakhatását pedig egyre közvetlenebbül befolyásolták a lakáspiaci folyamatok (Czirfusz–Pósfai 2015, Misetics 2017: 339).

10 A lakásprivatizáció a tulajdonviszonyok gyors átalakításával fontos szerepet játszott a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében is. A piaci ár töredékéért megvásárolható, túlnyomórészt városi ingatlanokból ugyanis leginkább az eleve jobb lakáskörülményekkel rendelkező háztartások profitálhattak, amelyek kedvező áron értékes ingatlanokhoz jutottak, amit a szakirodalom „privatizációs ajándéknak” is nevez (Dániel 1996). Ezzel szemben a rosszabb minőségű városi lakásban lakók számára a privatizációs ajándék kisebb volt, a leromlott társasházak üzemeltetése pedig arányaiban nagyobb terhet rótt rájuk. A lakásprivatizációs folyamatok – később a városrehabilitációs programokkal karöltve – a belvárosi területeken a decentralizációs folyamatokhoz is hozzájárultak, ami az alacsonyabb jövedelemmel rendelkező háztartások városból való kiszorulásához járult hozzá (Csanádi et al. 2010, Jelinek 2010, Nagy–Timár 2006, Timár 2019).

11 Hegedüs és Tosics számításai szerint míg a közüzemi díjak 1990-ben a háztartások kiadásának 5,8%-át tették ki, addig ez az érték 1994-re 11,4%-ra emelkedett (Hegedüs–Tosics 1998).

a biztonságos lakhatáshoz tartozó előnynek tekintették. A beköltözők számára a Dűlőkhöz társított biztonság ugyanis éppen azt jelenti, hogy a társadalmi reprodukcióhoz szükséges alapfeltételeket a városi lakhatással szemben nem a pénzért megvehető szolgáltatások, hanem saját háztartási erőforrásaik segítségével tudják biztosítani, ami részlegesen kiegyenlíti a bér munkából származó stabil jövedelem hiányát. *„Itt, ha nincs pénz, maximum lekapcsolnak az áramról, de a házat nem tudják elvinni”* – foglalta össze a zártkerti lakhatás előnyét Erzsébet. *„Szerintem a rendszerváltás után is azok döntöttek jól, akik hozzánk hasonlóan a vidék felé mozdultak. Vidéken mindig könnyebben meg lehetett élni: el lehet járni a kertekbe dolgozni, az ember a kertjében meg tudja termelni azt a kis élelmiszert, amit megeszik. Itt azért kisebb a szegénység, mint a városban, nem véletlen, hogy hajléktalant sem lehet látni”* – összegezte István a Dűlőben lakás, a vidéki élet pozitívumait.

4.2. Menekülés a hitelektől: a Dűlők benépesülése a 2008-as gazdasági válság előtt és után

„Ide a fiatalok mellett még az a típus jön ki, akik benyalt a devizával és utána nem elhagyta magát, hanem itt próbálja magát összeszedni. Ez a sor is nagyrészt velük telt meg az elmúlt öt évben. Most vették meg a mi közvetlen szomszédunk telkét és házat is, ők is kiköltözték Rózsaföldről, mert nem tudtak más megoldást, mert azért itt olcsóbb. Csak hát csalóka, mert ha bármit akarnak csinálni, az nagyon sok pénz vagy nagyon sok idő. Felújítani kicsit, leszígetelni a házat, ilyesmi. Mert azért az a mellettünk lévő is nagyon picike lesz hármójuknak. Aztán most ott, ahol bejött, abban az oldalban a második ház, ami szintén kupis most, mert építkeznek, azok is a devizahitel elől menekültek, elvitte a deviza a házat. Hát ezt dobta a gép. De normálisak ők is, mindig tesznek-vesznek, szépítkeznek, építenek hozzá” – írta le közvetlen lakóköznyezete változásait a Csőszház dűlő legrégebbi lakója, Erzsike.

A 2008-as gazdasági válság társadalmi és lakhatási következményei a Dűlők benépesülésének alakulásában is tetten érhetők. Míg a 1990-es évektől a 2000-es évek elejéig a Dűlők a rendszerváltás után elszegényedő, Budapestről kisodródó, bizonytalan munkaerőpiaci helyzetű, idősebb korosztály lakásmobilitási célpontja volt, addig a 2000-es évek közepétől egyre több olyan munkaerőpiaci szempontból aktív, fiatal, gyerekes család telepedett le a területen, akik a lakáshitelekkel járó kockázatok elől menekültek ide. A beköltözők egyrészt azok közül a devizahittel eladósodott háztartások (*eladósodottság elől menekülő háztartások*) közül kerültek ki, akik a 2008-as gazdasági válságot követően nem tudták fizetni az árfolyamváltozás miatt megemelkedő törlesztőrészletüket, és a jelzálogként szolgáló korábbi ingatlanjukat elveszítették (Bródy-Pósfai 2020, Csizmady et al. 2019, Dancsik et al. 2015). A kiköltözők másik csoportját ezzel szemben azok a háztartások alkották, akik nem tudtak, illetve nem akartak jelzáloghitelt felvenni, és lakhatásukat kizárólag alacsonyabb ingatlanpiaci pozícióval rendelkező területeken, önerőből voltak képesek biztosítani. Tanulmányomban az előbbi csoportra *eladósodottság elől*, míg az utóbbira az *eladósodottság helyett a Dűlőkbe menekülő háztartásokként* hivatkozom.

Noha a *hitelek elől menekülő háztartások* mobilitási pályája az ingatlanvesztést és a kényszerű költözést illetően hasonlít az 4.1. fejezetben tárgyalt beköltöző csoporthoz, a 2000-es évek második felétől betelepülő háztartások társadalmi háttere és lakásmobilitási pályája több ponton eltérő, jóval inkább az alsó középosztálybeli háztartásokra jellemző lakásszociológiai sajátosságokat mutatja. Az alsó középosztálybeli háztartások növekvő mértékű beköltözését a 2008-as válságot követően bizonytalanná vált gazdasági és lakhatási helyzetük magyarázza: a kutatások szerint romló munkaerőpiaci pozíciójukból és a jelzáloghitel-válság következtében elszabaduló árfolyamkockázatból fakadóan az egyik legsérülékenyebb társadalmi csoporttá váltak, lakáspiaci pozíciójuk nagymértékű eladósodásuk következtében jelentősen romlott, a devizahitelesekkel segítő lakásmegtartó intézkedésekből pedig szinte egyáltalán nem részesültek (Hegedüs et al. 2018).¹²

A hitelekkel járó kockázatok miatt a Dülökbe költöző háztartások kutatásom alapján két csoportra oszthatók: az egyiket az *eladósodottság elől menekülő* háztartások alkotják, akik megváltozott gazdasági-munkaerőpiaci környezetük és hitelük megemelkedett törlesztőrésze miatt nem tudták adósságaikat fizetni, elvesztették jelzálogként szolgáló lakásukat,¹³ és a megmaradt pénzükből a Dülökbe *menekülve* próbáltak új életet kezdeni. Az *eladósodottság elől menekülő* háztartások lakáséletútját jól példázza Katalin és férje története, ők lányukkal a Dülökbe a Kelemen-dombvidék egyik távolabb eső településéről, Kelemenmindszentől költöztek, ahol egy 120 négyzetméteresre bővített családi házban éltek a falu közepén. A házaspár házuk bővítésére szabad felhasználású hitelt vett fel, a megemelkedett törlesztőrészt egyre nehezebben tudták fizetni, miután Katalin 2009 elején elvesztette budapesti állását. A család fokozatosan adósságspirálba került, végül a ház eladása és a költözés mellett döntöttek. *„Az volt a terv, hogy kisebbbe megyünk, persze. És közelebb is akartunk jönni Pesthez a munka végett, mert Kelemenmindszentről a bejárás kész horror volt. Egyértelmű volt az is, hogy csakis nyaralóban gondolkodhatunk, így találtunk rá Csöszház dűlőre”* – emlékezett házvásárlásuk történetére az asszony. *„2010 februárjában vettük a nyaralót: a férjem két hét alatt teliesítette, újrahúzta a villanyvezetékeket és beépítette a teraszokat”* – folytatta Katalin. Habár a költözést követő év nagyon kemény volt számukra, a válság elmúltával életük valamelyest rendeződött: mindketten elhelyezkedtek, férje autógumi-szerelőként, Katalin pedig telefonos ügyintézőként dolgozik, a kert végében takarmányt természetnek, csirkéket tartanak és konyhakertet művelnek. Habár Katalin a rossz

12 Hegedüs, Somogyi és Teller (2018) számításai alapján a 2003 és 2015 közötti időszakban a népességben belül az alsó középosztálybeli háztartások lakáshelyzete romlott a legnagyobb mértékben. A szerzők kimutatták, hogy az alsó középosztálybeli háztartások lakhatási helyzete számos mutató szerint inkább az alsó-leszakadó társadalmi osztályok – és nem a középosztálybeli csoportok – felé nivellál. Rávilágítottak arra is, hogy az alsó középosztálybeli családok bizonyos lakhatási mutatói (mint például a lakások átlagos értéke, a szubstandard lakások előfordulási aránya, hátralekös háztartások száma) alapján a legalsó lakáosztályra jellemző adatsorokkal jellemezhetők (Hegedüs et al. 2018: 322–324).

13 A 2008-as globális pénzügyi válság következtében a megváltozott árfolyamok miatt a devizaalapú hitelek havi törlesztőrészei jelentősen megemelkedtek: Pósfai, Gál és Nagy (2018) számításai alapján a háztartások által visszafizetendő havi törlesztőrészek 75%-kal emelkedtek a megváltozott árfolyamok miatt, ami a válság egyéb következményeitől amúgy is szenvedő háztartásoknak részletfizetési nehézségeket okozott (Pósfai et al. 2017: 11). Hegedüs, Somogyi és Teller számításai szerint a nem teljesítő hitelek aránya a 2008-as 3,6%-ról 2014-re 20%-ra emelkedett (Hegedüs et al. 2018: 319). A devizahitel-válság elhúzódását és méretét mutatja, hogy 2018 végén több mint 110 000 bedőlt jelzáloghitel volt, és további 210 000 jelzáloghitelről jelezték a bankok, hogy gondok adódhatnak a törlesztésükkel (Bródy–Pósfai 2020: 16).

útvizsnyokra és a terület elhanyagolt állapotára sokat panaszkodik, lakhatásukkal nagyrészt elégedett, és a tervei között szerepel, hogy édesanyjának is a zártkertekben néznek házat, hogy közelebb legyenek egymáshoz.

A hitelek elől a Dűlőkbe menekülők másik csoportjába azok a háztartások tartoznak, amelyek az *eladósodás helyett* választották a Dűlőket lakóhelyül. A Dűlőket az *eladósodás helyett választó háztartásokat* azok a beköltözők alkotják, akik a hitelfelvételt már a gazdasági válságot megelőzően sem tartották biztonságosnak (vagy adott esetben nem is lettek volna rá jogosultak),¹⁴ és anyagi lehetőségeiket mérlegelve a Dűlőkben vásároltak ingatlant, hogy eladósodás nélkül tudják megoldani a lakhatásukat. A hitelfelvétellel szemben a Dűlőket választók családi okok, általában válás miatt kényszerültek feladni korábbi lakhatásukat, és a közös ingatlan eladásából kapott pénzből zártkerti ingatlant vásároltak. A családok között azonban több olyan is akad, akik vidéki lakásukon túladva, Budapesthez közelebb akartak letelepedni, tisztán önerőből szerettek volna építkezni, és így kerültek a Dűlőkbe.

„Miután elváltam a férjemtől, és megfizettük a barackosi ház árát, az egyetlen rész, amit én akkor egyedül meg tudtam fizetni, az ez a rész volt, úgy, hogy ne kelljen felvenni... Tehát én nem akartam kölcsönt. Én annak mindig ellene voltam, az ilyen hiteles dolgoknak. Úgy voltam vele, hogy ami van, abból kell gazdálkodni. De ez nekem rögtön megtetszett, utána már nekem nem is kellett más.”

„Itt annyi gond van, amit magamnak csinálok”

Habár az *eladósodottság elől* és az *eladósodás helyett* a Dűlőkbe menekülő két csoport lakásmobilitási pályája strukturális szempontból számos ponton eltér egymástól, a Dűlőkről és az itteni lakhatásról a legtöbb tekintetben hasonlóan vélekednek, és a Dűlőket olyan szabad és biztonságos térnek tekintik, ahol az ember, ha sokszor kemény és kínkeserves munka árán is, de hitelek és eladósodás nélkül képes a lakhatását biztosítani. A szóban forgó családok számára a Dűlőkbe költözés így nem a kiszorulást és a lecsúszást jelenti, hanem a tehermentes és saját tulajdonú ingatlan révén a megkapaszkodást, a biztonságot és egyfajta függetlenedést. A saját kezükkel felépített, korszerűsített és bővített otthonaikra pedig kisebb méretük, szerényebb megjelenésük és gyéresebb közüzemi ellátottságuk ellenére is büszkén és felszabadultan tekintenek.

„Anyukámnak például az az egyik nagy álma, hogy ha nyer a lottón, akkor minket innen kiszabadít. Ő ebbe semmi olyat nem lát bele, hogy ez akár jó is lehetne. Hogy nincs rajta hitel, hogy saját kezűleg csináltuk. Tehát nekünk nincs hitelünk, és nem is nagyon szeretnénk, mert szar dolog szerintünk a hitel. Tehát nyilván, hogy Magyarországon nem lehet előrébb jutni hitel nélkül. Tehát minden hónapban, amikor elromlik a

¹⁴ A támogatott lakáshitelekhez való hozzáférés társadalmilag már a 2008-as időszakot megelőzően is szelektív volt. A nehezebb kritériumok többsége a háztartásoktól megkövetelt önrészhez és a hitelképességhez kötődött, aminek következtében a 2000 és 2004 között igénybe vehető lakáshitelek után folyósított állami támogatás 60%-a felső jövedelmi ötödhez került (Hegedüs et al. 2018: 318).

Škoda, akkor így a Robi kitalálja, hogy vesz fel a takarékbba egymilliót, és veszünk egy terepjárót, hogy ne szívjunk itt annyit az úttal. És akkor mindig kiszámoljuk, hogy a törlesztőrészlet, ilyenek... És akkor igazából rájövünk, hogy akkor mégis a Škoda éri meg a legjobban, mert ezt tudjuk kifizetni. És a hiteltől valójában nem leszünk beljebb. (...) Itt van ez a ház, ez is egy ilyen szabad dolog, nem tudom, ha valami történne, és nem lenne semmi pénzünk, akkor is meglennénk így valamilyen szinten” – összegezve véleményét a Dűlőkről és otthonuk tehermentességéről az eladósodás helyett a Dűlőket választó Anita.

Anitához hasonló érzésekről számolt be a 34 éves Zsolt is, aki édesapjával és öccsével a bank által elárverezett családi házukból 2013-ban költözött a Dűlőkbe. *„Nézz csak körbe nyugodtan: ez az én házam, a saját kezemmel építettem. Ezen már nincs hitel: ebben tényleg csak az én kezem és az én pénzem van benne”* – foglalta össze mondandóját búcsúzkodásunk során a házára mutatva a mindig elfoglalt fiatalember. A karosszérialakatos végzettséggel rendelkező Zsolt még gyerek volt, amikor családjával a pest-szentlőrinci Havanna lakótelepről a kelemenszegi Barackos városrészben felhúzott száz négyzetméteres családi házukba költöztek. A család az 1990-es évek végétől kezdve fokozatosan eladósodott, a személyi kölcsönökön túl devizaalapú jelzáloghitelt is felvettek, aminek fedezeteként kelemenszegi családi házuk szolgált. Miután Zsolt édesapja munkanélküli lett, és 2008 után a havi törlesztőrészletek is megemelkedtek, a család fokozatosan elmaradt a részletek visszafizetésével, így házukat a bank a piaci ár töredékéért, 3,1 millió forintért elárverezte.

A jelzálogként szolgáló házat egy bedőlt házak megvételére szakosodott spekuláns vásárolta meg, aki azt meghatározott bérleti díj fejében továbbra is a család használatára bocsátotta. A ház elvesztése alapjaiban rengette meg a családot: Zsolt szüleinek házassága megromlott, az édesanyja külföldre költözött, az édesapja pedig egy agyvérzés után fél oldalára lebénult, és a mai napig ellátatlan munkanélküliként *„egész nap csak otthon ül, és csak néz maga elé”*. A családfői feladatok így Zsoltra hárultak, aki a munkája során félretett pénzből, 1,3 millió forintért vásárolta meg a Dűlőkben található telküket. *„Egyértelmű volt, hogy a Dűlők fele jövünk, hiszen a belterületi telkek ennek már akkor is a többszörösébe kerültek. Ebben a telekben az tetszett meg, hogy volt rajta egy betonból készült pince, és mivel a kezdettől fogva környüszervezetes házban gondolkodtam, fontos szempont volt, az egész alapozást meg tudtam úszni”* – emlékezett vissza Zsolt a házvásárlásuk történetére. A fiatalember családjával 2013-ban költözött be saját kezűleg felhúzott, tehermentes otthonába, és adta végleg fel az utolsó években már albérlétként szolgáló korábbi családi házukat.

4.3. Menekülés az elszálló lakáspiactól: a közelmúlt beköltözései

„Van itt egy olyan folyamat, hogy mit tudom én, megvettem húszezer forintért annak idején a telket, a nyolcvanas években, és most kapok érte kétmilliót vagy hármat. És ezért a két millióért, vagy háromért húsz kilométerrel odébb, hogyha nagyon megnézzük, még egy

lepukkant, belterületi parasztházat is kapok. Tehát tudok ilyen személyesen, ilyen ötvenéves tagot például, aki annak idején elvesztette bent a házat, kijött ide, aztán most megy tovább. De ugyanakkor van olyan, aki családi házat, lakást vesztett el banki dolog miatt és ide jött ki. Na, mostanság meg abba az irányba megy el a dolog, hogy a zöme, az a fiatalabbja, meg úgymond a kicsit tehetősebbje, már az is idejön, akik megpróbálnak önelátók lenni minden értelemben, hogy a kis megkeresett pénzüket ne kelljen visszacsorgatni oda, akinek dolgoznak. Én a tíz-tizenegy év tapasztalatából mondom, hogy nagyon sokat változott itt minden, ahhoz képest, ami volt. Tehát itt most ez már egy teljes vegyes felvágott, de gondolom, ezt Ön is látja” – mondta beszélgetésünk közben János, miközben a Dűlőkbe beköltözők társadalmi háttéréről kérdeztem. A kelemenszegi zártkertekben tizenkét éve élő telektulajdonos nyugdíjas rendőrtiszt Dűlőkre vonatkozó diagnózisa szinte teljesen megegyezik lakásmobilitási kutatásaim főbb eredményeivel. Ezek azt mutatják, hogy a 2010-es évek derekától az új beköltözők egyre nagyobb részét olyan alsó középosztálybeli, illetve sok esetben középosztálybeli háttérű és életformát folytató fiatal háztartás teszi ki, akik az elszálló albérletárak és az egyre megfizethetlenebbé váló lakásárak elől menekültek a Dűlőkbe. A környék ingatlanpiaci felfutásának és a tehetősebb háztartások megjelenésének a hatását – ha szerény mértékben is, de – a terepmunkám során is érzékelttem: habár kétéves kutatásom alatt mindössze egy háztartás hagyta el a Dűlőket és költözött vidékre, több nyugdíjas háztartás is fontolgatta, hogy *kintebb* megy és távolabbi vidékek belterületén folytatja életét.

A beköltöző fiatal családok egy része a szülőktől kívánt függetlenedni, és a Dűlőkben vásárolt ingatlan szolgált első önálló otthonukként. A fiatalok többsége azonban a Dűlőkbe költözést megelőzően hosszú éveket töltött el piaci albérletekben, és a folyamatosan emelkedő bérleti díjak, az albérlettel járó bizonytalanságok és a bérleti jogviszony kilátástalansága elől *menekült* a Dűlőkbe.

„Mi is úgy éreztük, hogy menni kell már az albérletből, és akkor jött egy ilyen családi lehetőség, hogy egy alacsony költségvetésű házat fogunk tudni venni. Nálunk jött ez az örökség, és akkor ugye jött a kérdés, hogy mi legyen. Költsük el albérletre, dobjuk ki az ablakon, vagy pedig veszünk egy házat? Anyukámék is azt mondták, hogy fölösleges valakinek a számláját gazdagítani, inkább nézzünk valamit. És így lett ez az egész.”

Így emlékezett vissza lakásvásárlásuk történetére a fiatal házaspár, az agrármérnök Tünde és a targoncásként dolgozó Tibor, akik a budapesti agglomeráció egyik frekventált városában található albérletükből 2016-ban érkeztek a Dűlőkbe. A fiatal pár a házat családi segítséggel vásárolta meg. Tünde nagymamája után ugyan örökölt egy fél házat egy hajdúsági kisvárosban, de az így kapott pénz még a dűlőkbeli ház megvételére sem volt elég, így a fiatalokat Tibi nagymamája segítette ki, aki a ház megvásárlásához 1,5 millió forintot adott ajándékba. Hasonló lakásmobilitási utat járt be a pici gyerekeket nevelő Erika és Imre, akik ugyancsak az agglomerációban található

albérletüket adták fel. A gyerekes házaspár azonban szülői segítség nélkül indult el, a telekvásárláshoz és a házépítéshez egy kisebb összegű személyi kölcsönt is fel kellett venniük. Házuk azonban még nincs kész, négy éve folyamatosan építkeznek.

Patrik és Szandi Kelezenszeg belterületéről, a *Barackos* városrészből 2014-ben költözött ki a Dűlőkbe. Olyan telket kerestek, amit önerőből is meg tudtak venni, és ahol a későbbi házépítés is lehetséges, így találták rá a korábban hobbitelekként használt zártkerti parcellára, amint 1,1 millió forintért vásároltak meg. A fiatal házaspár eleinte az itt álló kis faházban lakott, majd két nyár alatt a faház mellé saját kezűleg, családi, baráti segítséggel egy ötven négyzetméteres szalmaházat is építettek, ahol az azóta született kislányukkal együtt, hárman élnek. Patrikhoz és Szandihoz hasonlóan, Arnold is önerőből teremtette meg a Dűlőkben található otthonát, aminek gyékényekkel letakart kapuján belépve kicsi, de letisztult formájú, skandináv faházra emlékeztető épület fogad bennünket. A ház előtt levendulákkal, leanderekkel beültetett aprócska kertet találunk, aminek a sarkában tavirózskákkal és csobogóval ellátott kis kerti tó bújik meg. *„Az olaszországi utazásaink hangulatát akartuk valahogy ide visszacsempészni”* – dicsérő szavaimra így indította beszélgetésünket az asztalosként dolgozó Roland, aki saját kezével építette fel és alakította ki fából készült otthonát. *„Szerettem volna végre függetlenedni a szüleimtől, és jó befektetésnek is tűnt”* – emlékezett vissza a telekvásárlás történetére. A telket a Németországban eltöltött munkáséve alatt megspórolt pénzéből, 2013-ban vásárolta. Egyetlen szempontja az volt, hogy minél közelebb essen Budapesthez. *„Én nagyjából elégedett vagyok a környékkel, bár Kelezenszeghez semmi nem köt, mindent Budapesten intézünk. Annak örülnék, ha lenne itt egy Lidl, mert ebbe a Pennybe nagyon nem szeretünk járni. Az jó, hogy alacsony a rezsi, de ha lenne több pénzem, gondolkodás nélkül visszamennék Budapestre. Albérletre viszont sajnálnám a pénzt, tehát akkor már inkább ezerszer itt”* – zárta beszélgetésünket a fiatal apa.

A piaci albérletekből, illetve szülői házból a Dűlőkbe menekülő, első lakástulajdonos fiatalok lakásmobilitási pályája szorosan illeszkedik a nemzetközi és hazai lakhatási tendenciákhoz,¹⁵ amelyek a fiatalok lakhatási helyzetének növekvő kiszolgáltatottságát mutatják az elszabaduló albérlet- és a megfizethetetlen lakásárak, valamint a lakáshiteleknek való kitettség következtében (Bobek et al. 2020, Csizmady et al. 2019, Ronald 2018). A 2008-as gazdasági válság után padlóra került budapesti lakáspiac a turizmusnak, a befektetési lakásvásárlásoknak és a dzsentrifikációs folyamatoknak köszönhetően hamar talpra állt, s ez a lakás- és albérletárak gyors emelkedésén keresztül egyre szélesebb társadalmi csoportok városi lakhatásból való kizorolásához járult hozzá (Csizmady et al. 2019, Czirfusz et al. 2015, Nagy 2017, Olt–Csizmady 2020). A fiatal családokat támogató, 2016-ban bevezetett Családi Otthonteremtési Kedvezmény (CSOK) ugyan részlegesen támogatta a gyerekes, fi-

¹⁵ A KHS (2016) számításai szerint az első lakásba költöző fiatalok lakáséletútjában még mindig a saját tulajdonú lakásba költözés a meghatározó: az első lakásba költöző fiatalok 50%-a saját tulajdonú használt lakást, 15%-a pedig új lakást vásárolt vagy építkezett, 14%-a viszont magánbérletlakásba költözött. A 35 év alatt lakásvásárlók 24,6%-a, míg a 36–45 évesek 20,6%-a az első saját tulajdonú lakásának megvásárlását megelőzően magánbérletlakásban élt (Csizmady et al. 2019).

atal családok első lakáshoz jutását, a program társadalmi szelektivitása¹⁶ azonban sok háztartást kizárt, illetve elriasztott a támogatások igénybevételeitől, és nagyban hozzájárult a lakásárak további növekedéséhez (Hegedüs et al. 2018).

A Dűlőkben zajló lakásmobilitási folyamatokat a CSOK csupán közvetetten befolyásolja, mivel a terület mezőgazdasági besorolása miatt a gyümölcsstárolóként és egyéb gazdasági épületként nyilvántartott épületekre nem vehető fel az állami által nyújtott otthonteremtési támogatás. A Dűlőkbe érkező fiatal, gyerekes családok így vagy kívül esnek a kedvezményezettek körén, vagy elvi megfontolásból szeretnének távol maradni a gyerekvállaláshoz kötött támogatástól. A háromgyerekes Margiték az előbbi csoportba tartoznak: eredetileg Rózsaföldön szerettek volna letelepedni, és a CSOK segítségével vásárolták volna meg az általuk éveken át bérelt, banki árverezés alatt álló családi házat. Az adásvételnél azonban jogi visszaélésekre derült fény, a befizetett foglalót elveszítették, harminc napon belül el kellett hagyniuk a szóban forgó ingatlant, és a CSOK-ügyintézés bürokratikus lassúsága miatt a támogatás igénybevételeiről is letettek. Jelenlegi, kis alapterületű házukat végül Margit édesanyjának megtakarított pénze és az ugyancsak általa felvett kisebb összegű személyi kölcsön segítségével 2016-ban vásárolták meg, a ház bővítését és fokozatos korszerűsítését önerőből, kalákában végzik.

A háztartások nagyobb része viszont inkább elvi megfontolásokból nem vág bele a CSOK-ba, amit elsősorban az eladósodástól való félelem magyaráz. A Dűlőkbe kiköltöző fiatal családok ugyanis már ahhoz a generációhoz tartoznak, amelynek tagjai gyerekként látták, hogy az évtizedekre történő eladósodás milyen mértékű terhet, áldozatvállalást és adott esetben veszélyt hordozhat magában. A gyerekvállalás előtt álló, friss házaspár Tünde és Tibor is a családjukban látott rossz példák miatt döntöttek úgy, hogy teljesen önerőből kívánják a lakhatásukat biztosítani. A Dűlőkben a természeti szépségen túl éppen azért láttak fantáziát, mert úgy érezték, hogy megóvhatják magukat az eladósodás veszélyétől, és a mindennapi élet nehézségei ellenére önálló és biztonságos lakáskörülményeket tudnak maguknak teremteni.

A döntésük hátterében álló okokat a házaspár alábbi párbeszéde tárja fel:

Tünde: „Nem akartunk eladósodni. Meg én félek, a család felől is, anyukám húgáék, ők elég rosszul jártak. Mert felvették a hitelt, aztán elvitték a házat, meg aztán albérlet, a saját házukban laktak albérletben.”

Tibor: „Nálunk meg, Anyáék, amikor felvették a hitelt anno a házunkra, akkor ők nem jártak szarul, csak láttam azt, hogy már ott áll a ház lassan harminc éve, és még mindig fizetik a hitelt. Már felnőttem, már elköltöztem otthonról, és még minidig fizetik vissza

16 A 2016-ban bevezetett Családi Otthonteremtési Kedvezmény (CSOK) esetében a szegényebb háztartásokat kategorikusan kizáró kritériumokat is meghatároztak: a támogatást nem igényelhetik azok, akik nem tudnak hat hónapos (vagy a legmagasabb támogatáshoz szükséges kétéves) társadalombiztosítási jogviszonyt igazolni, s kizárták a gyesen vagy gyeden lévő egyedülálló szülőket, a közfoglalkoztatottakat és azokat a háztartásokat is, amelyeknek hátráléka van egy már meglévő lakáshitelre (Misétics 2017: 353–354).

a hitelt. Tehát ők ebbe nem kerültek bele, ebbe a devizás dologba, ők ezt elkerülték, nekik a törlesztőrészlet mindig ugyanannyi volt, csak láttam azt, hogy már 25 éve fizetik, és még mindig semmi...”

Tü.: *„Meg apukádnak ezért is kellett olyan sokat dolgozni, kimenni külföldre!”*

Ti.: *„Igen... Nem, ezt akartuk elkerülni, hogy itt leszünk ötvenévesen, és fizetjük, amit huszonöt éve vettünk fel.”*

Tü.: *„Hát meg igen, ez egy biztonságérzet, hogyha kirúgnak holnap, mert nálunk benne van a pakliban. Még akkor is haza tudunk jönni. Még akkor is itt lesz ez a ház, és nem kell aggódni azon, hogy úristen, nem tudjuk fizetni a törlesztőt! Lehet, hogy nem tudunk fát venni a tüzelőnek...”*

Ti.: *„De akkor meg kimész az erdőre, és lopsz magadnak két akácot, azt jól van”*

– zárta le nevetve a hitelfelvételről és a Dűlőkben lakás biztonságáról folyó beszélgetésüket Tibi, majd sóhajtvá az alábbi végkövetkeztetést vonta le:

„Tehát egész szerencsének mondhatjuk magunkat. Itt vagyunk huszonöt-harminc éven, saját ingatlannal, adósság nélkül. Van egy autónk. Tehát néha én is elgondolkozom, hogy nem tudom, hogy csináltuk. Talán jókor voltunk jó helyen!”

5. Összegzés

Tanulmányomban a rendszerváltás utáni időszak egyik legfigyelemreméltóbb és mind ez ideig kevésbé kutatott térbeli-társadalmi folyamatát, a külterületi zártkertek funkcióváltásának és benépesülésének problémáját vizsgáltam egy Budapest környéki zártkert, a kelemenszegi Dűlők példáján keresztül. Dolgozatomban a zártkertek benépesülését a nemzetközi és hazai lakhatási folyamatok perspektívájából elemeztem, és a területek funkcióváltását az egyre szélesebb társadalmi csoportokat érintő lakhatási válság térbeli-társadalmi következményének tekintettem. A zártkertek benépesülését így nem kizárólag a magyarországi térbeli-társadalmi folyamatok speciális eseteként, hanem a globális térbeli-társadalmi folyamatok és a növekvő lakhatási egyenlőtlenségek sajátos hazai leképződésének értékeltem.

Tanulmányomban a magyarországi zártkertek benépesülését azonban nem csupán a térbeli-társadalmi egyenlőtlenségek nyomán kialakult új településformaként, hanem a lakáspolitikai és lakhatási folyamatok háztartásokra gyakorolt következményének is értékeltem. A kelemenszegi Dűlők benépesülésére a budapesti városperemeken zajló térbeli-társadalmi változások feltárásán túl így olyan „lakmuszpapírként” is tekintettem, amelynek vizsgálatán keresztül közelebbi képet kaphatunk a nemzetközi és hazai lakhatási folyamatok háztartásokra gyakorolt hatásairól. Kutatási eredményeim azt mutatják, hogy a kelemenszegi zártkertek benépesülése a rendszerváltást

követő lakáspolitikai és lakáspiaci folyamatokhoz köthető, a Dülők pedig egyfajta „menekülőútként” szolgáltak a különböző lakáspolitikai időszakok vesztes társadalmi csoportjai számára (Bródy–Pósfai 2020, Csizmady et al. 2019, Dancsik et al. 2015, Gagyí et al. 2019, Gagyí–Vigvári 2018, Hegedüs et al. 2018). Míg az 1990-es években a rendszerváltás és a lakásprivatizáció után elszegényedett háztartások költöztek a területre, addig a 2000-es évek második felétől a beköltözők egyre inkább a 2008-as gazdasági válság következtében megroppant és eladósodott háztartások közül kerültek ki. A 2010-es évek második felétől a gazdasági válság vesztesei mellett a beköltözők egyre nagyobb részét a piaci albérlletekből érkező, első lakástulajdonos fiatal háztartások tették ki, akik a magas városi ingatlanárak miatt a Dülőkben történő ingatlanszerzésen keresztül tudtak tulajdonosként belépni a lakáspiacra.

A kelemenszegi zártkertekben végzett kutatásom eredményei azt is aláhúzzák, hogy a Dülőkbe beköltöző háztartások társadalmi státusza az elmúlt két évtizedben folyamatosan növekedett, és a Dülők egyre magasabb társadalmi státuszú háztartások számára vált vonzó lakóhellyé. Míg az 1990-es években a kelemenszegi zártkertek egyértelműen a legszegényebbek lakásmobilitási célpontjának számítottak, addig a 2000-es évektől kezdve a Dülők egyre inkább az alsó középosztálybeli háztartások lakóhelyévé vált, a 2010-es évek második felétől pedig az alsó középosztály mellett már középosztálybeli háttérű háztartások is egyre nagyobb számban jelentek meg a területen. A kelemenszegi zártkertek felértékelődése így azt is érzékletesen mutatja, hogy a főváros vonzáskörzetében a formális lakhatási lehetőségek egyre szélesebb társadalmi csoportok számára váltak elérhetetlenné. Kutatási eredményeim azt is érzékletesen mutatják, hogy a főváros vonzáskörzetében a lakhatási válság már korántsem kizárólag a legszegényebbeket, hanem egyre szélesebb társadalmi csoportokat érint, ami összecseng a lakhatási és társadalmi egyenlőtlenségekkel foglalkozó legújabb kutatások eredményeivel is (Csizmady et al. 2019, Éber 2020, Hegedüs et al. 2018, Jelinek 2019).

Tanulmányomban azt is hangsúlyoztam, hogy kelemenszegi Dülőket jellemző térbeli-társadalmi sajátosságok egyszerre hordozzák magukban a térbeli marginalizáció és a társadalmi kirekesztés kockázatát, és jelentik a megkapaszkodás és a biztonságos lakhatás lehetőségét a beköltöző háztartások számára. Habár a földrajzi peremhelyzet, a rossz megközelíthetőség, az infrastrukturális hiányosságok sok esetben a területen élő háztartások térbeli-társadalmi hátrányainak újratermeléséhez járulnak hozzá, a közművek hiánya, az alacsony lakásfenntartási költségek és az olcsó ingatlanok ugyanakkor a megkapaszkodás lehetőségét – egyfajta biztonságos és szabad lakóhelyet – is jelentik a nagyvárosok közelében megkapaszkodni kívánó háztartások számára.

Irodalom

Bajmócy, P. – Makra, Zs. – Tóth, L. (2018): A hazai külterületek átalakulása 1990 után. *Településföldrajzi Tanulmányok*, (1):3–17.

- Beluszky, P. (1982): Egy alig ismert településszerkezeti elem, a kertség. *Földrajzi Értesítő*, 32(2–3.):325–28.
- Bobek, A. – Pembroke, S. – Wickham, J. (2020): Living in Precarious Housing: Non-Standard Employment and Housing Careers of Young Professionals in Ireland. *Housing Studies*, 1–24. <https://doi.org/10.1080/02673037.2020.1769037>
- Bródy, L. S. – Pósfai, Zs. (2020): *A háztartások eladósodása Magyarországon*. Budapest: Periféria Közpolitikai és Kutatóközpont.
- Cros Kárpáti, Zs. – Gubicza, Cs. – Ónodi, G. (2004): *Kertségek és kertművelők – Urbanizáció vagy vidékfejlesztés?* Budapest: Mezőgazda.
- Csanádi, G. – Csizmady, A. (2002): Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom*, 16(3):27–55. <https://doi.org/10.17649/TET.16.3.1978>
- Csanádi, G. – Csizmady, A. – Kocsis, J. B. – Kőszeghy, L. – Tomay, K. (2010): *Város tervező társadalom*. Budapest: Sik.
- Csizmady, A. – Hegedűs, J. – Vonnák, D. (2019): Lakásrezsim és a devizahitel-válság: Intézményi és egyéni stratégiák. *Szociológiai Szemle*, 29(1):4–32. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.1.1>
- Csizmady, A. – Kőszeghy, L. – Győri, Á. (2019): Lakásmobilitás, társadalmi pozíciók és integrációs csoportok. *Socio.hu*, (3):1–27. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.3.1>
- Czirfusz, M. – Horváth, V. – Jelinek, Cs. – Pósfai, Zs. – Szabó, L. (2015): Gentrification and Rescaling Urban Governance in Budapest-Józsefváros. *Intersections*, 1(4). <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v1i4.104>
- Czirfusz, M. – Pósfai, Zs. (2015): Kritikus Ponton?: Önkormányzati lakásgazdálkodás a gazdasági világválság után. *Területi Statisztika*, 55(5):484–504.
- Czirfusz, M. – Pósfai, Zs. – Pósfai, I. (2018): A lakhatási szegénység területi folyamatai. In Czirfusz, M. – Jelinek, Cs. – Pósfai, Zs.: *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2018*, Budapest: Habitat for Humanity Magyarország (2018).
- Dancsik, B. – Fábíán, G. – Fellner, Z. – Horváth, G. – Lang, P. – Nagy, G. – Oláh, Zs. – Winkler, S. (2015): *A Nemteljesítő lakossági jelzáloghitel-portfólió átfogó elemzése mikroszintű adatok segítségével*. Budapest: Magyar Nemzeti Bank.
- Dániel, Zs. (1996): A bérlakás-privatizáció paradoxona nemzeti ajándék vagy ráfizetés? *Közgazdasági Szemle*, 43(3):204–230.
- Dövényi, Z. – Kovács, Z. (1999): A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, (1–2):33–57.
- Éber, M. Á. (2020): *A csepp – A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Budapest: Napvilág.
- Feischmidt, M. (2007): Az antropológiai terepmunka módszerei. In Kovács É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és médiatudomány Tanszék, 222–232.
- Gagyi, Á. – Jelinek, Cs. – Pósfai, Zs. – Vigvári, A. (2019): Lakhatási helyzet a válság után. Financializációs folyamatok, kettészakadó lakáspolitikák és a háztartások túlélési stratégiái. *Fordulat*, (26):199–224.

- Gagy, Á. – Vigvári, A. (2018): Informal Practices in Housing Financialisation: The Transformation of an Allotment Garden in Hungary. *Critical Housing Analysis*, 5(2):46–55. <https://doi.org/10.13060/23362839.2018.5.2.442>
- Goffmann, E. (2013): A terepmunkáról. In Bodor, P. (szerk.): *Szavak, képek, jelentések: kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest: L'Harmattan, 53–60.
- Guevara, N. K. A. (2014): Informality and Formalization of Informal Settlements at the Turn of the Third Millennium: Practices and Challenges in Urban Planning. *Journal of Studies in Social Sciences*, 9(2):247–99.
- Győri, P. (1995): Eladósodott társadalom. Fővárosi díjhátralékok 1984–1994. I–II. rész. *Esély Társadalom- és Szociálpolitikai Folyóirat*, 7(1, 2):32–45, 59–70.
- Hammersley, M. – Atkinson, P. (2007): *Ethnography: Principles in Practice*. London: Routledge.
- Hegedűs, J. – Manchin, R. (1986): Az üdülőtérületek expanziója 1965–1975. Egyéni és kollektív stratégiák. *Szociológia*, (2): 251–75.
- Hegedűs, J. – Somogyi, E. – Teller, N. (2018): Lakáspiac és lakásindikátorok. In Kolosi, T. – Tóth, I. G. (szerk.): *Társadalmi riport 2018*. Budapest: TÁRKI, 309–327.
- Hegedűs, J. – Tosics, I. (1998): A közép-kelet-európai lakásrendszerek átalakulása. *Szociológiai Szemle*, 8(2):5–31.
- Hilbrandt, H. (2019): Everyday Urbanism and the Everyday State: Negotiating Habitat in Allotment Gardens in Berlin. *Urban Studies*, 56(2):352–67. <https://doi.org/10.1177/0042098017740304>
- Hochstenbach, C. – Musterd, S. (2018): Gentrification and the Suburbanization of Poverty: Changing Urban Geographies through Boom and Bust Periods. *Urban Geography*, 39(1):26–53. <https://doi.org/10.1080/02723638.2016.1276718>
- Jelinek, Cs. (2010): The Phenomena of Displacement and Relocation during the Process of Gentrification in Budapest. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Sociologia*, 60(2):105–116.
- Jelinek, Cs. (2019): Bevezetés. In Jelinek, Cs. (szerk.): *Éves jelentés a lakhatási szegénységről 2019*. Budapest: Habitat for Humanity Magyarország, 1–5.
- Kovács, É. (2007): Interjú módszerek és technikák. In Kovács, É. (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudomány Tanszék, 269–77.
- Kovács, K. (1999): A szuburbanizációs folyamatok a fővárosban és a budapesti agglomerációban. In Beluszky, P. (szerk.): *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*. Budapest: Regionális Kutatási Alapítvány, 91–115.
- Ladányi, J. – Szelényi, I. (1997): Szuburbanizáció és gettósodás: szociális, etnikai és térszerkezeti változások az ezredforduló Magyarországon és Budapestjén. *Kritika*, (7):4–12.
- Leetmaa, K. – Brade, I. – Anniste, K. – Nuga, M. (2012): Socialist Summer-Home Settlements in Post-Socialist Suburbanisation. *Urban Studies*, 49(1):3–21. <https://doi.org/10.1177/0042098010397399>

- Makhrova, A. G. – Kirillov, P. L. (2018): Trends in the Development of the New Moscow Sector of the Metropolitan Agglomeration. *Regional Research of Russia*, 8(3):238–47. <https://doi.org/10.1134/S2079970518030048>
- Misetics, B. (2017): Lakáspolitikai és hajléktalanság. In Ferge, Zs. (szerk.): *Magyar társadalom- és szociálpolitika, 1990–2015*. Budapest: Osiris, 338–363.
- Moskalonek, Ž. – Połom, M. – Puzdrakiewicz, K. (2020): Changes in the Function of Allotment Gardens in an Attractive Location Based on the Example of Tri-City in Poland. *Land*, 9(11):464. <https://doi.org/10.3390/land9110464>
- Nagy, E. – Timár, J. (2006): A középvárosi dzsentifikáció és társadalmi hatásai a posztiszocialista Magyarországon. In Enyedi, Gy. (szerk.): *A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai. Magyarország az ezredfordulón*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 293–317.
- Nagy, G. (2017): Az állami beavatkozások lakáspiaci és területi hatásai a lakásszektorban. *Földrajzi Közlemények*, 141(3):235–45.
- Olt, G. – Csizmady, A. (2020): Gentrification and Functional Change in Budapest – ‘Ruin Bars’ and the Commodification of Housing in a Post-Socialist Context. *Urban Development Issues*, 65(1):17–26. <https://doi.org/10.2478/udi-2020-0002>
- Pócsi, G. (2009): Kiskertek a városok peremén. Kiskertek differenciálódása a rendszerváltozás óta, Szegeden. In Szabó, I. – Fazekas, V.: *Települési környezet*, Debrecen: Debreceni Egyetem, 36–42.
- Pósfai, Zs. – Nagy, E. – Gál, Z. (2017): Financialization and Inequalities: The Uneven Development of the Housing Market on the Eastern Periphery of Europe. In Fadda, S. – Tridico, P. (eds.): *Inequality and Uneven Development in the Post-Crisis World*. Abingdon; Oxon: Routledge Taylor & Francis Group, 161–190.
- Ronald, R. (2018): ‘Generation Rent’ and Intergenerational Relations in The Era of Housing Financialisation. *Critical Housing Analysis*, 5(2):14–26. <https://doi.org/10.13060/23362839.2018.5.2.439>
- Roy, A. (2005): Urban Informality: Toward an Epistemology of Planning. *Journal of the American Planning Association*, 71(2):147–58. <https://doi.org/10.1080/01944360508976689>
- Small, M. L. (2009): How Many Cases Do I Need? *Ethnography*, 10(1):5–38. <https://doi.org/10.1177/1466138108099586>
- Smith, N. (2002): New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. *Antipode*, 34(3):427–50. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00249>
- Spilková, J. – Vágner, J. (2016): The Loss of Land Devoted to Allotment Gardening: The Context of the Contrasting Pressures of Urban Planning, Public and Private Interests in Prague, Czechia. *Land Use Policy*, 52:232–39. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2015.12.031>
- Stanilov, K. – Sýkora, L. (2014): The Challenge of Postsocialist Suburbanization. In Stanilov, L. – Sýkora, K. (eds.): *Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe*. Chichester, Wiley-Blackwell Publishing Ltd.

- Timár, J. (2019): „Államosított tértermelés” a kiszorítottak perspektívájából egy dzsentrifikálódó városrészben. *Tér és Társadalom*, 33(4):38–60. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3204>
- Tsenkova, S. (2010): Informal Settlements in Post-Communist Cities: Diversity Factors and Patterns. *Urbani Izziv*, 21(2):73–84. <https://doi.org/10.5379/urbani-izziv-en-2010-21-02-001>
- Vasárus, G. (2016): Külterületi szuburbanizáció és szegregáció: példák vidéki agglomerációk konfliktusaira. *Településföldrajzi Tanulmányok*, (1):84–94.
- Vasárus, G. (2019): A lakossági szuburbanizáció szerepe a hazai vidéki agglomerációk külterületeinek átalakulásában. Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem.
- Ward, P. M. – Peters, A. P. (2007): Self-Help Housing and Informal Homesteading in Peri-Urban America: Settlement Identification Using Digital Imagery and GIS. *Habitat International*, 31(2):205–18. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2007.02.001>
- Wetzstein, S. (2017): The Global Urban Housing Affordability Crisis. *Urban Studies*, 54(14):3159–77. <https://doi.org/10.1177/0042098017711649>